

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Г. В. Коваль

ЗВ'ЯЗОК ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

МОНОГРАФІЯ

Запоріжжя
2026

УДК 159.9.01+[316.6:303.44]
К 563

Рецензенти:

доктор психологічних наук, професор кафедри психології
Запорізький національний університет
Шевченко Н. Ф.,

кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології
Запорізький національний університет
Губа Н. О.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Запорізького національного університету
(протокол № 9 від 24.02.2026)
Матеріали подано в авторській редакції*

Коваль Г. В.

К 563 Зв'язок як об'єкт психологічного дослідження : монографія.
Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2026. 128 с.

ISBN 978-966-599-631-6

DOI: <https://www.doi.org/10.32782/978-966-599-631-6>

Монографія присвячена психологічному дослідженню проблематики зв'язку як об'єкта психологічного дослідження. Розглядаються основи та предметна специфіка зв'язку в соціально-психологічному, загальнопсихологічному, детерміністичному та системному підходах як способи конкретизації загальнонаукового терміна «зв'язок» у практиках психологічного дискурсу. Вивчається специфіка зв'язку між носіями психічного як предмет соціально-психологічного аналізу та підґрунтя його впливу на зв'язок між носієм психічного та формою організації психічного як предметом загальнопсихологічного аналізу в контексті інтерпретацій терміна «зв'язок» у світлі принципів детермінізму й системності в психології.

Для дослідників у галузі теоретико-методологічних проблем соціальної та загальної психології.

УДК 159.9.01+[316.6:303.44]

ISBN 978-966-599-631-6

© Г. В. Коваль, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ВСТУП.....	7
ЗВ'ЯЗОК МІЖ НОСІЯМИ ПСИХІЧНОГО В ОПТИЦІ ЗАГАЛЬНО- ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	19
1.1 Зв'язок між носіями психічного як об'єкт соціально-психологічного аналізу	19
1.2 Зв'язок між носіями психічного в специфіці соціально-психологічного обумовлення психічних явищ.....	24
ЗВ'ЯЗОК ЯК ОБ'ЄКТ ДЕТЕРМІНІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ	32
В ПСИХОЛОГІЇ	32
2.1 До питання завдань детерміністичного аналізу в психології	32
2.2 До аналізу понять «психічне» та «опосередкованість» у категоріях детерміністичних уявлень.....	46
ЗВ'ЯЗОК ЯК ОБ'ЄКТ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В ПСИХОЛОГІЇ.....	66
3.1 Зв'язок між носієм психічного та формою організації психічного як об'єкт системного аналізу в психології.....	66
3.2 До аналізу взаємозв'язку термінів «загальне» та «ціле» в контексті системного аналізу зв'язку в психології	83
3.3 Життя як об'єкт психологічного запитування.....	105
ВИСНОВКИ	112
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	118

ПЕРЕДМОВА

Дослідження присвячене розкриттю й обґрунтуванню варіативності змістовного навантаження терміна «зв'язок» як об'єкта психологічного дослідження залежно від дисциплінарного контексту його аналізу. Показано, що конкретний дисциплінарний контекст визначає специфіку його предметної складової. Незважаючи на те, що за умови уточнення предметної складової зв'язок як об'єкт дослідження постає різним за своїм змістовним навантаженням, тобто може йтися про різний зв'язок між різними елементними складовими, комплексний аналіз цієї варіативності дає змогу виявити можливість їхнього взаємного доповнення. Такий підхід дозволяє розглядати зв'язок не лише як важливий методологічний інструмент психологічного пізнання, а й як форму репрезентації низки об'єктів психологічного аналізу, що постають або безпосередньо у вигляді зв'язків, або опосередковуються ними.

Підхід, спрямований на уточнення змісту загальнонаукових понять у межах психологічного й соціально-психологічного дискурсу, протягом тривалого часу практикується як усталений методологічний прийом у процесі постановки й вирішення теоретичних, а також прикладних завдань наукової організації психологічних досліджень і практик. Попри сформовану традицію становлення, висвітлення й розкриття змістовного навантаження таких понять у теоретико-методологічних розвідках, зокрема й у межах вітчизняного психологічного дискурсу, аналіз наявних результатів засвідчує неоднорідність розробки цієї проблематики, що виникає у зв'язку з уведенням загальнонаукового поняття в коло психологічних дисциплінарних побудов, зокрема й коло соціально-психологічного аналізу, де таке поняття виконує роль і функцію методологічного інструменту.

Прикладом згадуваних понять є такі концепти, як «вплив», «взаємодія», «відносини», «зв'язок», «ціле» та «частина» тощо. Практики уточнення їхнього змісту в контексті завдань психологічного дослідження засвідчують, що такі уточнення мають неоднорідний характер: з одного боку – у площині

опрацювання змісту та його різноманітних аспектів, а з іншого – у контексті проблематичності такої розробки.

Якщо звертатися до конкретних прикладів, то використання категорії «вплив» характеризується і її стійкою вкоріненістю в дисциплінарних психологічних дискурсах, і високим ступенем розробленості різних її аспектів, зокрема видів, механізмів, чинників тощо. Натомість менш безпроблемною постає практика застосування категорій «взаємодія», «відносини», «зв'язок» у випадку прикладання до них предикату соціального або психічного. Тут ми можемо простежити тенденції уточнення їхнього змістовного навантаження через практики взаємного визначення відносно одне одного, а не відносно того змісту, який має бути зафіксований за їхньою допомогою.

Виходячи з викладеного, можна констатувати наявність актуальної потреби в комплексному аналізі змістового навантаження терміна «зв'язок» у контексті його включення до практик психологічного дослідження, насамперед у межах соціально-психологічного аналізу у випадку, коли йдеться про соціальний та/або соціально-психологічний зв'язок.

Це та низка інших питань, що традиційно входять у коло дисциплінарних проблем соціальної психології, створюють підґрунтя для виокремлення зв'язку між носіями психічного як форми певного цілого, де зв'язок виконує посередницьку функцію та дозволяє пояснювати не лише специфіку й динаміку певного кола психічних явищ, але й ставити питання щодо специфіки його представленості в межах суб'єктивного досвіду носія психічного через певне коло психічних явищ.

Отже, розробка теми «Зв'язок як об'єкт психологічного дослідження» є актуальною і своєчасною. У межах означеної теми об'єктом дослідження є зв'язок як основа психічних явищ; предметом – варіативність змістовного (предметного) навантаження терміна «зв'язок» у контексті різних видів психологічного аналізу.

Такий взаємозв'язок між об'єктом і предметом дослідження має сприяти досягненню мети, яка полягає в проясненні специфіки зв'язку між носієм психічного та формою організації психічного як основою психічних явищ.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- розкриття предметної складової зв'язку між носіями психічного як об'єкта соціально-психологічного аналізу;
- розкриття предметної складової зв'язку між носіям психічного та формою організації психічного як об'єкта загальнопсихологічного аналізу;
- розкриття предметної складової зв'язку як об'єкта детерміністичного аналізу в психології;
- розкриття предметної складової зв'язку як об'єкта системного аналізу в психології.

Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні й обґрунтуванні актуальності розробки питання щодо опосередкування як необхідної умови зв'язку між носієм психічного та формою організації психічного. Носієм психічного ми вважаємо життя як той зв'язок, що виникає як певне емерджентне явище та через опосередковану даність своєму носію обумовлює специфіку виникнення й прояву явищ психіки.

Результати проведеного дослідження мають сприяти приверненню уваги науковців до проблематики методологічних підходів і методів дослідження зв'язку в практиках емпіричних психологічних досліджень, що має забезпечити можливість параметризації та подальшої операціоналізації тих досліджуваних у психології об'єктів, які проявляють себе або у формі зв'язку, або через зв'язок як їхній посередник.

Ключові слова: *взаємодія, вплив, детермінізм, загальнопсихологічний аналіз, зв'язок, нормативність, обумовлення, опосередкованість, причинність, регуляція, смисл, соціально-психологічний аналіз.*

ВСТУП

У практиках соціально-психологічного дискурсу усталеним методологічним прийомом є уточнення загальнонаукових понять у контексті предметного дискурсу соціальної та загальної психології чи соціології. Добре вкоріненими через таку процедуру в практиках психологічних теоретико-методологічних розвідок виступають змістовні навантаження таких загальнонаукових понять, як «вплив», «взаємодія», «відносини», «зв'язок», до яких зазвичай додається предикат соціальності й відбувається уточнення поняттєвого навантаження в контексті предметного інтересу соціальних студій.

До прикладу, якщо висловлюватися образно, без перебільшення блискучу кар'єру в контексті соціально-психологічного інтересу зробило собі поняття «вплив». Уже в класиків експериментальної соціально-психологічної думки розкриваються підвалини соціального впливу як фундаментального процесу, завдяки якому психічні явища рівня особистості (почуття, когніції, поведінка) знаходять можливості пояснення через обумовлення реальною або уявною присутністю інших людей як агентів впливу, де соціальний вплив постає як ключовий механізм регуляції не лише індивідуальної поведінки, але й суспільних відносин. Зокрема, класичні експерименти М. Шеріфа на базі автокінетичного ефекту демонструють схильність індивідів орієнтуватися на узгоджену думку більшості в умовах невизначеності, що виступає фундаментом для формування соціальної норми (Гордієнко та ін., 2025; Sherif, 1936; Valentim, 2010). Зміна переконань особи під тиском групи, навіть у випадках, коли нове переконання є очевидною нісенітницею, ілюструється через явище конформізму в експериментах С. Аша (Гарькавець, 2010; Asch, 1951; Levine, 1999). Вплив авторитету як легітимізованої ієрархії у владно-підвладних відносинах на індивідуальні морально-етичні переконання показано в дослідженнях С. Мілгрема (Milgram, 1963). Поняття інноваційного впливу, який очевидно протиставляється явищу конформізму, отримує обґрунтування в концепції С. Московісі (Moscovici, 1994).

У контексті розвитку вітчизняного соціально-психологічного дискурсу щодо вивчення категорії «соціальний вплив» слід вказати на тенденцію переходу від позиції об'єктивізму, характерної для класичних постав соціального в соціально-психологічному аналізі. Тут категорія соціального розглядається як об'єктивне явище, не залежне від волі індивідів, а соціум, відтворюючи традиції класичної соціологічної думки, втрачає ознаки гіпотетичності. Натомість сучасні дослідження демонструють зміщення фокусу до суб'єкт-центрованого підходу, обґрунтованого в класичних працях В. Татенка (Татенко, 2004; 2017).

Розвиток змістовного навантаження поняття «вплив» у контексті принципу суб'єктності, безумовно, демонструє відмінність між поняттям чинника як джерела впливу в межах принципу причинності та поняттям суб'єкта, де характеристика суб'єктності розкривається не лише як здатність суб'єкта визначатися щодо своєї активності, але і його здатність визначатися також і щодо визначення цієї активності на реципієнті впливу. Саме це зумовлює важливість розуміння впливу як вчинку в межах суб'єктно-вчинкового підходу, де поява етичного виміру аналізу актуалізує питання особистісної відповідальності за акт впливу, який здійснює особистість (Татенко, 2004; 2008). Водночас, що є не менш суттєвим, принцип суб'єктності передбачає також постановку питання особистісної відповідальності за той вплив, який особистість приймає, та за реалізацію на собі тих змін, що становлять предмет цього впливу.

Не останню роль у поступі поняття вплив відіграють його демаркації, зокрема й у контексті дефініцій соціального та психічного впливу, що реалізується через соціально-психологічні механізми (навіювання, переконування, зараження, наслідування) (Гуменюк, 2017; Слюсаревський та ін., 2018; Фурман, 2019; 2022). Таке покладання й питання особистісної відповідальності за прийняття впливу робить його не таким однозначним, адже очевидно, що механізми захисту суб'єкта від різного виду впливу іншої людини чи соціальних суб'єктів не завжди можуть бути предметом

рефлексії, а отже й предметом вибору, що припускає особистісну відповідальність. Отже, питання соціальної відповідальності за встановлення й трансляцію певних соціальних норм, зразків і правил може досліджуватись у контексті поняття нормативного впливу й нормативної поведінки, які у вітчизняному соціально-психологічному дискурсі наразі висвітлюються лише частково (Гарькавець, 2010, 2016).

Зрозуміло, що окресленими дефініціями підходи та критерії класифікації соціального впливу не обмежуються. Зокрема, доцільно згадати поділ впливу на інформаційний і нормативний, де припускається, що особа є відкритою до впливу, адже вагомим є і пошук підтвердження своїх переконань, і пошук схвалення та прийняття, що неодноразово підкреслюється в наукових дослідженнях (Городяненко, 2002; Гуменюк, 2017; Лукашевич, 2004; Сівчук, 2014; Татенко, 2017). Крім того, у зв'язку з технологічним розвитком і зростанням практик цифровізації соціальних процесів не зменшується практична й евристична значущість поняття впливу, який зазнає можливостей алгоритмізації та автоматичного підбору «гачків» для навіювання, маніпуляції чи реалізації змін психіки й особистості загалом через інші соціально-психологічні та соціальні механізми впливу, який тут може бути визначено як цифровий соціальний вплив.

Знаковим викликом сучасності в контексті соціальної відповідальності є практики створення «цифрових бульбашок», за яких алгоритми соціальних мереж персоналізують контент. Здійснюваний таким способом соціальний вплив зумовлює зростання фаворитизму, зсуву до ризику та інших проявів групової поляризації поза реальними процесами групової динаміки, що може спонукати до перегляду класичних соціально-психологічних уявлень. Додатковим джерелом очікування оновлення соціально-психологічного й соціологічного дискурсу є втрата монополії на соціальний вплив з боку традиційних соціальних інститутів – церкви, школи, армії, держави та права загалом. Їх дедалі частіше заміщують передові корпорації, що реалізують маркетингові стратегії впливу, спрямовані на цілком зрозумілі зміни в економічній поведінці, але не більше того (Agora, 2019; Berman & Katona, 2020).

Здешевлення процесів генерування переконливого, проте фальшивого контенту як джерела інформаційного, нормативного чи ідентифікаційного впливу дає змогу спрогнозувати зміну не лише функцій соціальної довіри в так званому суспільстві пост-правди, але й зміну інформаційної моделі (образу світу), релевантної для прийняття важливих для особистості рішень у ситуації рефлексивного (свідомого) вибору.

Отже, категорія «вплив» може відігравати роль не лише вагомого чинника упорядкування наявного соціально-психологічного знання в систему, але й слугувати практикам подолання викликів сучасності, тобто реалізовувати й надалі свій евристичний потенціал. Водночас не менш вагоме вкорінення в практиках соціальних студій має й загальнонаукове поняття взаємодії, яке отримує численні інтерпретації в межах соціально-психологічної, психологічної та соціологічної традицій.

Рефлексія змістовного навантаження терміна «соціальна взаємодія», який у загальному вигляді визначається як послідовність або обмін соціальними діями між двома чи більше особами або групами, де така дія є безумовним чинником, що призводить до змін у поведінці або станах учасників обміну й тим самим перетворює ізольованих індивідів на цілісну взаємопов'язану систему, а взаємодію на «живу тканину» соціуму (Городяненко, 2002; Лукашевич, 2004; Бурега та ін., 2015), беззаперечно стояла у витоків формування соціологічного інтересу та була вагомим обґрунтуванням об'єктивації соціального як предмета наукового дослідження в добу класичної раціональності. Зокрема, уже в класичних побудовах М. Вебера (Вебер, 1998; Горохова, 2023) дія, спрямована на іншого, припускає взаємність за необхідністю. Така постановка питання зумовлює завдання розкриття тих змінних, що визначають соціальну дію до моменту її здійснення, або, говорячи мовою класичної раціональності, характерної для тогочасного психологічного дискурсу, формулюється як завдання визначення тих змінних, що визначають волю до дії. У цьому контексті соціальне постає як об'єктивна реальність, що детермінує соціальну дію, зокрема у формі раціонального розрахунку

винагород і витрат у теоріях соціального обміну Дж. Хоманса (Сівчук, 2014; Homans, 1958), колективних переконань у концепції Е. Дюркгайма (Слюсаревський, 2018; Танчин, 2007) або ж спільних норм і правил у моделі соціальної дії Т. Парсонса (Сагалаков, 2019; Редькіна, 2018; Parsons, 1970).

Типологізація дії, запропонована М. Вебером (Вебер, 1998; 2018), дозволяє зауважити, що не лише соціальне може визначати волю до соціальної дії. Проблематизація концепту дії зрештою зумовлює зміщення акценту з поведінкової активності на активність інтерпретаційну, що знаходить своє відображення в чисельних версіях інтеракційного підходу (Васютинський, 2005а; 2005б). Інтеракційні теорії припускають необхідність виокремлення розгалуженого інтерпретаційного інструментарію, який невидимим шлейфом має простягатися за конкретним актом дії, щоб соціальна дія набула статусу соціальної, що зрештою і зміщує акцент із соціологічного на соціально-психологічне тлумачення й обґрунтовується як надіндивідуальне психічне явище (Слюсаревський, 2008; Слюсаревський та ін., 2018).

Не менш проблематичним постає становище поняття соціальної взаємодії в межах його дискурсу через категорію інтеракції, яка переважно розуміється як обмін діями. У вітчизняному соціально-психологічному дискурсі поняття соціальної взаємодії найбільш загальне своє тлумачення знаходить у контексті спілкування, описуючи одну з його сторін (Васютинський, 2005; Спіцина, 2013). Втім предметне включення соціальної взаємодії до ширшої категорії спілкування не сприяє змістовній однозначності жодного з цих термінів, адже розуміння інтеракції як доповнення комунікативного акту специфічним предметом обміну – поряд зі знаком або у формі знаку, як це підкреслюється в інтеракційних підходах, – звужує розуміння інтеракції, яка в такому разі сприймається як аспект комунікативної сторони.

Тлумачення ж інтеракції як спільної діяльності (до прикладу – Горбунова, 2015), у якій взаємодія має привести до спільного знаменника – цілі інтеракції, робить її умовою спілкування, яке виступає моментом (стороною) взаємодії.

Тлумачення інтеракції як основи колективної суб'єктності, яка, своєю чергою, осмислюється через поняття колективної діяльності як форма реалізації суспільних відносин, що постають передусім як усталені норми та правила взаємодії, робить інтеракцію залежною від тих форм цілого, у межах яких вона відбувається. Такий підхід хоч і дозволяє тлумачити інтеракцію як динамічний аспект суспільних відносин, утім виводить за межі контексту спілкування, принаймні в традиційних підходах до його тлумачення, де воно постає як процес міжособистісної взаємодії, результатом якої виступає соціальний зв'язок, що зрештою об'єднує індивідів у певні форми цілого, що забезпечують усталені норми та правила взаємодії. У такому розумінні інтеракція та спілкування збігаються або принаймні перетинаються за змістом, а отже, перебувають у відношеннях тотожності або перетину, а не субординації.

Водночас соціальна взаємодія, попри свою концептуальну проблематичність і відсутність однозначного тлумачення, що зумовлює постійну потребу в уточненні контексту її вживання, залишається одним із базових понять соціального дискурсу. Це дозволяє її образні інтерпретації – зокрема через означення як «будівельного блоку» суспільства, «соціального клею» суспільних відносин або «живої тканини» соціального, – а також раціональні теоретичні осмислення. Наприклад, коли вона сприймається через принципи суб'єктності, де взаємодія постає простором, у якому відбувається зустріч суб'єктностей, а індивід здійснює свій вчинок (Татенко, 2017). Іншим напрямом є інтерпретація соціальної взаємодії через принцип діалогічності, що занурює її в контекст життєвого шляху особистості, де діалог є критерієм успішного подолання криз і конструювання власного життєвого шляху (Титаренко, 2018; 2010; Титаренко та ін., 2014), слугуючи також основою для осмислення сучасних тенденцій соціальних явищ. Зокрема, через проблематизацію її в контексті технічного прогресу та виокремлення поняття парасоціальної взаємодії, що передбачає побудований у формі діалогу акт спілкування з цифровим алгоритмом. У цьому випадку і сам діалог «сприймається» як реальний, і алгоритм узагальнюється «психічним апаратом»

у формі – хай і цифрового, проте цілісного й повноцінного – образу співрозмовника, що вочевидь спонукає до перегляду проблематики соціальної перцепції як традиційної царини соціально-психологічного дискурсу щодо можливостей її доповнення проблематикою парасоціальної перцепції.

Не менш проблемним загальнонауковим концептом в умовах дискурсу соціальності виступає поняття відносин. У соціологічному вимірі (Городяненко, 2002; Лукашевич, 2004; Танчин, 2007; Штомка, 2020) суспільні відносини розглядаються як стійка система зв'язків між різного рівня соціальними суб'єктами (індивідами, групами, інститутами), що виникають на основі соціальної взаємодії – спільної діяльності (Слюсаревський, 2017), осмислених соціальних дій (Вебер, 1998; Горохова, 2023), колективних уявлень (Слюсаревський та ін., 2013), спільних норм і цінностей (Сагалаков, 2019). У найбільш узагальненому вигляді суспільні відносини поділяються на економічні, політичні, правові, цивільні та ін. (Городяненко, 2002; Лукашевич, 2004).

У соціально-психологічному вимірі аналізу суспільні відносини переважно визначаються через поняття взаємодії, у межах якого вони протиставляються, зокрема, міжособистісним відносинам і постають як опосередкована соціальними практиками, нормами чи настановленнями форма взаємодії чи діяльності (колективної або індивідуальної), на основі якої виникають соціальні зв'язки (Фурман та ін., 2022). У такому контексті в центрі уваги опиняється аналіз власне соціально-психологічних чинників, відмінних від психологічних чи соціологічних, що пояснюють реальну або уявну спільність людей. На загальному рівні до таких чинників відносять історичну єдність, спільну діяльність та взаємодію (Слюсаревський, 2008).

Отже, у практиках дискурсу соціального цілком очевидною є тенденція до взаємовизначення найбільш базових категорій аналізу одна через одну. Водночас це не знаходить ані узагальнення у більш фундаментальній категорії, з якої ці поняття могли б виводитися або до якої бути зведеними, ані сприяє однозначному розумінню того змістового навантаження, що вкладається у відповідні концепти. Так, у межах соціологічного підходу цілком

усталеним і розповсюдженим є визначення соціального зв'язку як системи відносин між людьми (Сівчук, 2014). Поряд із цим, соціальний зв'язок інтерпретується також як:

- взаємодія індивідів (суб'єктів, діячів, акторів) у формі обміну соціальними діями (Городяненко, 2002);
- соціальна дія, що виражає залежність і сумісність людей або соціальних груп (Бурега та ін., 2015; Танчин, 2007);
- система чинників (відносин, взаємодій, контактів), що об'єднують індивідів, групи та суспільство, регулюють їхню спільну діяльність, взаємодію та формування соціальних груп та інститутів, визначаючи місце особистості в суспільстві (Спіцина, 2001).

Окремо варто зауважити й можливість тлумачення соціального впливу як динамічного аспекту соціального зв'язку, де зв'язок – це структура, а вплив – енергія, що змушує цю структуру діяти.

Запровадження поняття соціальний зв'язок у практики дискурсу соціальності пов'язують з іменем Е. Дюркгайма (Бурега та ін., 2015; Редькіна, 2018; Танчин, 2007) та його аналізом солідарності. Остання визначалася ним як механічна – властива «примітивним» спільнотам і заснована на подібності їхніх членів, та органічна – характерна для розвинених суспільств і заснована на відмінностях між індивідами, зокрема на поділі праці. Відповідно, механічна солідарність ґрунтується на сильних безпосередніх зв'язках, тоді як органічна – на функціональних, опосередкованих зв'язках і виступає структурною, а отже, й об'єктивною умовою соціальної інтеграції.

Із позиції концепції соціальної дії в її інтерпретаціях М. Вебером (Вебер, 1998), соціальна дія як осмислена та співвіднесена з діями інших – а отже, й орієнтована на інших головно через їхні дії індивідуальна активність (ціле-раціональна, ціннісно-раціональна, афективна, традиційна) – є основою формування різних за типом зв'язків як результату соціальної взаємодії.

Соціальний зв'язок як первинний елемент формальної соціології та чистих форм соціації, відмінних за змістом, але типових за формою,

що постають на основі соціальної взаємодії, характерний для інтерпретацій Г. Зіммеля (Городяненко, 2002; Лукашевич, 2004).

На основі спільних норм і цінностей зв'язки забезпечують інтегрованість і стабільність соціальної системи через механізми соціалізації та контролю, виступаючи основою цілісності пов'язаних частин – інститутів або груп (спільнот) із позиції структурного функціоналізму Т. Парсонса (Сагалаков, 2019; Parsons, 1970).

У межах соціально-психологічного дискурсу акцент аналізу природньо зміщується з функції соціальних зв'язків у спільноті на психологічні механізми його утворення. Так, уже на ранніх етапах становлення соціально-психологічного дискурсу вагомим пояснювальним потенціалом вирізнялася психоаналітична теорія, де через механізм ідентифікації з лідером та пов'язану з цим лібідозну динаміку пропонувалося пояснення соціального функціонування індивіда в просторі культури (Вегеш, 2018). Через базову потребу у зв'язку з іншими інтерпретує класичні настанови марксизму та фрейдизму Е. Фромм, а саме, як спосіб подолати екзистенційну самотність і соціальну відчуженість через любов і продуктивну працю як здорові соціальні зв'язки (Губа, 2012; Фромм, 2017).

У сучасних вітчизняних розвідках привертають увагу неklasичні інтерпретації терміна «соціальний зв'язок». Зокрема, у контексті життєвого світу особистості та її життєстійкості соціальні зв'язки постають як ресурс підтримки, який допомагає особистості конструювати власне майбутнє й долати кризи через діалог зі значущими іншими (Титаренко, 2018). У цьому випадку акцент суттєво зміщується від розуміння соціального зв'язку як об'єктивної та структурно необхідної основи соціальності у бік його розуміння як своєрідного ресурсу, що, з одного боку, є предметом творчості особистості у практиках конструювання власної соціальності через креацію різних типів зв'язків, а з іншого – може бути предметом накопичення. Таке розуміння увиразнюється зокрема в понятті соціального капіталу в інтерпретаціях П. Бурдьє (Беседіна, 2016; Бурдьє, 2003; Siisiainen, 2003). Економічна метафора

дозволяє розуміти накопичені зв'язки як специфічний предмет власності (власне соціальний капітал), а процес їхнього накопичення та обслуговування – як своєрідну інвестицію, що має приносити «дивіденди» у вигляді окремого особистісного ресурсу (Бловза, 2016; Вінков, 2013; 2017).

Своєрідне повернення такого неklasичного розуміння соціального зв'язку в класичну проблематику соціологічного аналізу, зокрема у працях Дж. Коула, Р. Патнама (Coleman, 2000; Putman, 1993; Siisiainen, 2003), дозволяє підкреслити, що створені соціальні зв'язки виступають умовою соціальної довіри й дотримання соціальних норм, які обумовлюють можливість колективних дій, наприклад, самоорганізації, для подолання викликів сьогодення. Зрештою, це обґрунтовує необхідність перегляду базових компетенцій соціального працівника, зокрема фахівця територіальної громади, як на цьому наголошує Ю. Швалб (Швалб, 2022), де компетенція створення соціальних зв'язків між членами громади набуває значущої ролі, а соціальний зв'язок набуває статусу не лише індивідуального психологічного, але й соціально-психологічного ресурсу, що релевантний рівню певної спільноти.

Соціальний зв'язок як предмет параметризації знаходить вираження в розрізненні сильних і слабких зв'язків між індивідами, що в контексті неklasичного розуміння зв'язку як предмета творення й накопичення індивідом виступає вагомим критерієм дослідження питання щодо сили слабких зв'язків у розвідках М. Грановетера (Granovetter, 1983). До певної міри таке колізійне протиставлення параметра сили щодо типу соціального зв'язку дозволяє акцентувати значущість «слабких» зв'язків для створення й функціонування соціальних утворень не у формі інститутів, а у формі мереж, де слабкі зв'язки ефективніше забезпечують процеси соціального обміну й мобільності, що зрештою обумовлює зовсім іншу часову динаміку розвитку та прояву соціальних явищ. Утім уже згаданий вище виклик цифровізації у вигляді алгоритмізації контенту під уподобання користувача алгоритмів та формування «інформаційної бульбашки» має вигляд своєрідної тенденції до консервації «усталеного порядку» функціонування соціальних об'єднань за принципом органічної

солідарності, де її основою вже виступає не схожість умов життєдіяльності та розвитку, а схожість уявлень, що набувають ознак нової колективності.

Іншим усталеним параметром розрізнення соціальних зв'язків є їхня диференціація від соціальних контактів, де на основі кількісного критерію здійснюється спроба відокремити короткотривалу взаємодію як контакт від розгорнутої у часі, повторюваної взаємодії як зв'язку (Слюсаревський та ін., 2018). Утім таке тлумачення фактично повертає до визначення зв'язку через взаємодію і видається недостатньо продуктивним, принаймні з психологічного погляду. Це наочно ілюструється на прикладі терапевтичних відносин, де завдання встановити контакт є одним із базових (Шевченко, 2013). У цьому випадку контакт є тим параметром взаємодії, який характеризує певний стан зв'язку, у межах якого відбувається інтеракція, незалежно від конкретного предмета обміну. Це стає досить очевидним, якщо звернутися до повсякденних практик встановлення контакту через привітання, рукостискання тощо, і його завершення через прощання в різний спосіб, що обумовлює необхідність розрізнення не лише способів встановлення й підтримання контакту, але й обґрунтовує питання щодо адекватності контакту тим формам інтеракції, у межах яких він встановлюється, тим предметам обміну, що різняться в різних формах взаємодії, а також тих видів зв'язку, по відношенню до яких контакт виступає параметром їхнього стану.

Отже, ані в межах класичних теоретичних побудов дискурсу соціальності, ані в їхніх сучасних варіаціях і способах параметризації термін «соціальний зв'язок» не використовується уніфіковано. Натомість створено фундаментальні основи для його розгляду через призму соціальної солідарності, соціальної дії, взаємодії, соціальної системи або структури, а також соціальних, соціально-психологічних та психологічних механізмів і чинників. Традиційно протиставляються соціологічний і соціально-психологічний підходи до аналізу соціального зв'язку, де соціологічний погляд визначає зв'язок через взаємодію та відносини, а психологічний зосереджується на конкретних механізмах утворення й підтримання зв'язку та похідних від нього психічних явищах –

довіри, емпатії, впливу, ідентичності тощо. У цій ситуації вагомим є визнання факту наявності зв'язку, утім суттєво нехтується те змістовне навантаження, яке стоїть за цим терміном, адже практики його визначення через інші базові категорії аналізу не стільки прояснюють його сутність, скільки лише підкреслюють його значущість для розгортання дискурсу соціальності.

У цьому контексті важливим постає напрям конкретизації запитування щодо того, про який саме зв'язок ідеться в контексті соціально-психологічного аналізу, адже в ньому соціальний зв'язок постає як зв'язок між носіями психічного. Водночас одне з важливих завдань аналізу зводиться, з одного боку, до пояснення можливості встановлення такого зв'язку, а з іншого – до з'ясування того, як уже встановлений зв'язок змінює носія психічного й ті форми організації психіки, що реалізуються внаслідок його набуття.

Підстави для подібного запитування можна висувати з робочого визначення зв'язку як форми цілого, у межах якого характеристика зв'язаності описує спосіб існування цілого у вигляді частин. У цьому сенсі зв'язок і постає способом організації цілого, тобто його формою. Тож носій психіки, який перебуває у зв'язку з іншим носієм, і носій, який такого зв'язку не має, репрезентують принципово різні способи існування психічної системи як цілого – різні форми організації психіки. Саме це становить підґрунтя для виникнення та функціонування різних психічних явищ, а також для незвідності надіндивідуальних психічних явищ до тих, що обмежені індивідуальним способом організації психічного, тобто існують поза зв'язком з іншим носієм психічного.

Звідси зрозуміло, що в такій інтерпретації термін «соціальний зв'язок» – як зв'язок між індивідуальними носіями психічного – має відігравати вагому роль у можливостях опису та, певною мірою, пояснення розмаїття тих явищ дійсності, до яких зазвичай використовується предикат психічного. У зв'язку з цим потребує прояснення можливість розглядати зв'язок загалом і соціальний зв'язок зокрема як об'єкт психологічного дослідження й виокремлення тих предметних інтересів, що актуалізуються у разі спрямування практик наукового запитування на такий об'єкт.

ЗВ'ЯЗОК МІЖ НОСІЯМИ ПСИХІЧНОГО В ОПТИЦІ ЗАГАЛЬНО- ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

1.1 Зв'язок між носіями психічного як об'єкт соціально-психологічного аналізу

Розгляд твердження про «непрозорість» психічного як постулату дозволяє зробити ряд похідних із цього постулату висновків, що може бути представлено у вигляді імплікації. Зокрема, якщо приймається, що психіка «непрозора», то зв'язок між носіями психічного може бути лише опосередкованим. Наступна імплікація може визначатися в такий спосіб: якщо опосередкованість (незалежно від того, що виступає посередником зв'язку) є необхідною умовою зв'язку між носіями психічного, то психіка, пов'язана з іншою психікою і, навпаки, не пов'язана – є принципово різними формами існування психічного з боку його організованості. На основі цього твердження можна сформулювати таку імплікацію: якщо зв'язок є специфічною формою організації цілого, то зв'язаність є такою характеристикою зв'язку (пов'язаної сукупності елементів як структури), яка розкриває в собі якісно специфічну відмінність існування елементів у формі цілого.

Отже, зв'язок одного носія психічного з іншим (соціально-психологічний зв'язок) виступає як зв'язок специфічного виду, елементами якого є окремі носії психічного. Відповідно, характеристика зв'язаності, що описує зазначену специфіку, потребує уточнення в терміні «спільність». Водночас доречно акцентувати, що спільність як характеристика організації психічного у певній формі цілого увиразнює (характеризує) в собі дві взаємопов'язані площини аналізу: з одного боку – специфіку набуття й функціонування відповідного зв'язку; з іншого – специфіку самого «цілого», що утворюється внаслідок цього зв'язку. Тобто спільність є змістовно залежною, по-перше, від специфіки посередника зв'язку та зовнішньо- й внутрішньо-суб'єктних процесів взаємодії

з таким посередником; по-друге, від специфіки утвореної внаслідок зв'язування (спілкування) структури «цілого» (Коваль, 2020; 2021; 2025).

Наведене міркування дає змогу переконатися, що порушена проблематика, а отже, й необхідність подальшої розробки конструкту «спільність», лежить у площині того підходу до предметної специфіки соціально-психологічних явищ, який повертає предмет аналізу в лоно інтрапсихічного розгляду й має на меті розкрити способи буття колективного суб'єкта в межах індивіда (Слюсаревський, 2007, с. 53), де він виступає у формі певного цілого. Зокрема, з огляду на введений на початковому етапі засновок щодо «непрозорості» психічного, стає очевидним, що новоутворене «ціле» як форма організації психічного принципово не може бути винесене за межі носія психічного без втрати своєї сутнісної характеристики – власне психічного виміру.

Звідси логічно випливає подальше узагальнення, відповідно до якого кінцевою метою такого підходу в межах проблематики соціально-психологічного аналізу є розкриття специфіки соціально-психологічного обумовлення психічного.

Окреслену предметну специфіку соціально-психологічного аналізу можна проілюструвати, звернувшись до поширених у сучасних практиках психологічних досліджень уявлень про компонентну структуру конкретного психічного явища. Зазвичай його компонентами виокремлюють когнітивну, афективну, поведінкову та соматичну складові. Хоча наведений перелік не має усталеного характеру, він, утім, дозволяє зауважити особливості такого підходу й тим самим відрізнити його від загальної структури психічних явищ на методологічному рівні аналізу, у межах якого психічні явища традиційно поділяються на процеси, стани й властивості.

Отже, означена компонентна структура постає своєрідною моделлю психологічного аналізу на загальнопсихологічному рівні. У порівнянні з нею специфіка соціально-психологічного аналізу розкривається як до певної міри доповнення цієї моделі. Зокрема, певні соціально-психологічні явища (соціальні настанови, атитюди, уявлення, цінності, норми тощо) можна розглядати

як психологічні змінні, що досліджуються в моделі психологічного аналізу, тобто розкладаються на більш-менш усталені компоненти. Предметом власне соціально-психологічного аналізу тут виступають ті процеси, унаслідок яких конкретна змінна стала психологічною та/або навпаки – соціально-психологічною, і які зазвичай знаходять увиразнення в термінах «соціалізація», «індивідуалізація», «екстра-, інтеріоризація» тощо (Коваль, 2020; 2025).

Усталеним предметом соціально-психологічного аналізу виступають також ті зовнішні умови, що носять соціальний характер і обумовлюють психічні процеси, які зазвичай знаходять увиразнення в терміні «соціально-психологічні чинники».

Водночас значно менш усталеним предметом соціально-психологічного аналізу виступають ті внутрішні умови, що також мають характер соціально-психологічних чинників. Проте, якщо зовнішні умови обумовлюють свій вплив через функціонування психічних змінних (заломлюються через них як внутрішні психологічні умови), то внутрішні умови соціально-психологічного походження обумовлюють функціонування самих психічних змінних, певною мірою визначаючи їхній зміст.

Очевидно, що як така внутрішня, водночас соціально-психологічна за своїм походженням умова, постає зв'язок між носіями психічного як форма цілого, тобто специфічна форма організації психічного. Відповідно, такий соціально-психологічний зв'язок виступає окремим об'єктом соціально-психологічного аналізу на предмет специфіки обумовлення ним психічного. Інакше кажучи, розгляд зв'язку між носіями психічного як внутрішньої соціально-психологічної змінної зумовлює необхідність доповнення наявних уявлень про об'єкти соціально-психологічного аналізу, адже аналіз зв'язку між носіями психічного через компонентну структуру психологічної моделі дослідження не дозволяє виявити специфіку його (зв'язку) соціально-психологічного впливу, оскільки сама компонентна структура у специфіці її внутрішніх взаємозв'язків і проявів тут виступає предметом впливу (Коваль, 2020; 2025б).

Порушена проблематика, безперечно, частково належить до традиційного соціально-психологічного дискурсу, насамперед у тій його площині, де ставиться і в той чи інший спосіб розв'язується питання про вплив результатів соціальної взаємодії на особу, внаслідок чого вона набуває характеристик особистості. Загальноприйнятими категоріями тут виступають поняття соціалізації, індивідуалізації тощо (Москаленко, 2011; 2013; Швалб, 2020). Водночас суттєвою характеристикою взаємодії вважається протилежна до особи сторона, яка постає в статусі іншої особистості, групи, колективного суб'єкта тощо.

Як бачимо, у межах такої дескрипції існування іншого / інших приймається передусім як умова взаємодії, а не як її результат. Натомість формулювання проблематики в категоріях «цілого та його частин» (Слюсаревський, Хазратова, 2013) дає підстави стверджувати, що такі традиційні соціально-психологічні таксони як група, спільнота, колективний суб'єкт є певною формою цілого та результатом взаємодії, тобто наслідками встановлення зв'язку між носіями психічного.

Ціле, яке існує у формі частин і реалізується за допомогою зв'язку на рівні індивідуального носія психічного, виявляє одночасну причетність піднятої проблематики також і до іншого традиційного в соціальній психології дискурсу питання щодо феноменів групової психіки (Горностаї, 2012; 2014; Спіцина, 2001). У цьому контексті питання, про яке йдеться, конкретизується, зокрема, у формі запиту щодо методологічних підходів до вивчення групи в тому сенсі, де або стверджується, або заперечується існування групової психіки як такої (Слюсаревський, 2018).

Як бачимо з самої дескрипції проблеми, можливі дві протилежні позиції. Так, у підході Г. Олпорта (Allport, 1937) заперечується сама можливість цього явища, і така позиція видається зрозумілою в очевидності того факту, що соціальна група не володіє ознаками живого цілісного індивіда та має розмиті межі. Натомість у межах концепції К. Левіна (Слюсаревський та ін., 2018) виводиться якщо не пряме ствердження щодо наявності у групи психіки, то,

принаймні, обґрунтовується можливість опису психологічних фактів, зведення яких до феноменів індивідуальної психіки є утрудненим, або й принципово неможливим.

Зрештою більш поміркований підхід полягає в розбудові концептів «психологічні характеристики групи» та «психологічні характеристики індивіда у групі» (Спіцина, 2001). У межах цього підходу хоча й не стверджується існування надіндивідуальної психіки як окремого від індивіда утворення, приналежного виключно групі, все ж фіксується факт розширення переліку психологічних явищ, прояви яких неможливі поза фактом існування соціальної групи (незалежно від того, якого онтологічного статусу це існування набуває). Суголосну специфіку опису можемо зафіксувати й щодо дискурсу питання взаємозв'язку індивідуальної та колективної суб'єктності, де існування індивідуального суб'єкта видається інтуїтивно зрозумілим, тоді як постава колективного суб'єкта потребує теоретичного прояснення (Васютинський, 2005а; 2005б).

Підсумовуючи, можна констатувати, що в межах соціально-психологічного дискурсу розширення кола психічних явищ, які не зводяться до індивідуально-психологічних, є давно з'ясованим фактом. Питання полягає в тому, де шукати «субстанцію» того «цілого», проявом якого виступають надіндивідуальні психічні явища. Якщо переформулювати зазначене у вигляді твердження, що фактом є розширення кола психічних явищ у зв'язку з включенням індивідуальної психіки в позаіндивідуальні явища, то проблематика зводиться до з'ясування того, як встановлення зв'язку видозмінює організацію психіки у такий спосіб, що уможливорюються принципово нові психічні явища, які поза певним видом зв'язку не виникають. За такого формулювання проблеми питання про існування позаіндивідуального цілісного субстрату як носія надіндивідуальної психіки не постає. Зрештою, це саме питання може бути сформульоване й інакше. У межах загальнопсихологічного аналізу воно набуває вигляду запиту щодо того, які принципово нові змісти психічного (психічні явища) уможливорюються

та виникають унаслідок зміни організації психіки за допомогою зв'язку з певним явищем, де зміни полягають якраз у зв'язаності елементів психічного цим чи іншим явищем. Тоді на рівні конкретизації в межах соціально-психологічного аналізу це питання постає як запит щодо того, які принципово нові змісти психічного уможливаються й виникають унаслідок зміни організації психіки за допомогою зв'язку одного носія психічного з іншим.

1.2 Зв'язок між носіями психічного в специфіці соціально-психологічного обумовлення психічних явищ

Проілюструвати залежність змістів психічного від форми організації психіки за допомогою певного соціально-психологічного зв'язку можна за умови фокусування уваги на усталених у вітчизняному соціально-психологічному дискурсі підходах до опису одиниць соціально-психологічної систематики (таксономії). Доцільно нагадати, що явище малої групи як соціально-психологічної одиниці обґрунтовується через виникнення такого кола психічних явищ, які описуються й досліджуються в межах концепту «групова динаміка» (Горностай, 2012; Спіцина, 2001), виникнення якої стає можливим за умови достатнього кількісного складу (Слюсаревський та ін., 2018). Тобто за умови поєднання однотипним зв'язком достатньої кількості носіїв психічного, де сама мала група виступає тим цілим, що реалізується на індивідуальній психіці у специфічній (соціально-психологічній) формі її організування таким цілим, як мала група. Відповідно, групова динаміка як сукупність кола психічних явищ, принципово неможливих поза такою формою організації психіки, ілюструє виникнення нових змістів психічного за допомогою специфічного (соціально-психологічного) виду зв'язку.

Більш виразним ілюстративним прикладом у цьому контексті постає феномен стосунків, який у межах соціально-психологічної таксономії займає проміжне положення між особистістю та малою групою й традиційно розглядається в контексті проблематики нижньої межі малої групи.

Якщо приймається теза про те, що стосунки є специфічною формою цілого, то з необхідністю приймається й положення, відповідно до якого особа виступає складовою частиною, елементом цих стосунків, де стосунки як ціле не просто мають свою динаміку розвитку, але й впливають на розвиток особи, яка формується й проявляється в них як особистість. Своєю чергою, не вдаючись до аналізу конкретних видів стосунків (як то дружба чи ворожнеча, любов чи приятельство), але виходячи з того, що вони постають специфічною формою цілого, а отже – специфічною формою зв'язку між носіями психічного (і, відповідно, специфічною формою організації психіки), можна стверджувати, що саме у стосунках має виявлятися специфіка виникнення принципово нових змістів психічного, тобто нового кола психічних явищ, прояв яких є неможливим поза межами цього цілого.

Відмінність між відчуттям і почуттям як різними змістами психічного видається цілком зрозумілою навіть без додаткового визначення цих понять, адже вона лежить на поверхні. Так, відчуття проявляє себе як зв'язок із конкретним органом чуття, через нього з окремим подразником і визначається як елементарна форма психічного відображення (Максименко, 2008). Натомість почуття постає як більш тривалий психічний стан, у структурі якого істотну роль відіграють афективні компоненти, унаслідок чого зв'язок задається у формі його переживання. Цілком зрозуміло, що ілюстративність стосунків як специфічної форми організації психічного якраз і демонструється відмінністю між відчуттям та почуттям, де крайні є специфічним змістом по відношенню до форми. Інакше кажучи, якщо для відчуття достатньою організація психічного на рівні індивідуального носія, то почуття постає як наслідок ускладнення цієї організації, за якого необхідною умовою стає зв'язок одного носія психічного з іншим. Такий зв'язок функціонує як форма цілого, реалізована на індивідуальному носіїві психічного через його упорядкованість відповідним способом зв'язаності.

Подібна постановка взаємозв'язку між психічним явищем та формою його організації знаходить і подальші можливості ілюстрації на прикладі інших

психічних явищ. Так, наприклад, емпатія може бути визначена як здібність, яка поза контекстом іншої особистості не лише не має можливостей розвитку, але й можливостей виявлення. Залежність психічних явищ у своєму прояві від форми та способу зв'язку носіїв психічного також знаходить у вираженні й у випадку інших одиниць соціально-психологічного аналізу, не обмежуючись стосунками чи малою групою.

Наведені як ілюстрація явища не вичерпують усього їхнього об'єму в контексті стосунків чи малої групи. Зокрема, вагомим підґрунтям особистості як одиниці соціально-психологічного аналізу (і, відповідно, об'єкта соціально-психологічної систематики), що розкривається як єдність психіки та досвіду, або, у розгорнутішому формулюванні, як єдність досвіду, який досвідчується через функціонування психіки й у процесі досвідчення стає невід'ємною її складовою, виступає досвід встановлення та підтримання зв'язку з іншим носієм психічного, що проявляється також у явищах ідентичності (Горностай, 2012; 2014). Ідентичність, своєю чергою, постає як результат самовизначення особистості щодо власної тотожності у відношенні до іншого в розмаїтті форм інакшості. У загальнопсихологічному плані аналізу форми іншого як форми не-Я звісно ж більш варіативні, ніж у соціально-психологічному, втім загальнопсихологічна варіативність, ґрунтуючись на конкретному, не така розлога, як соціально-психологічна варіативність інакшовості в контексті параметру одиничності – множинності як основи ідентичності.

Для опису ідентифікації як процесу набуття ідентичності доцільно виокремлювати три типи множин. По-перше, необхідно виокремлювати непорожню множину суб'єкта ідентифікації, тобто того, хто визначає міру подібності; по-друге, слід враховувати дійсну множину об'єктів ідентифікації; по-третє, – множину результатів ідентифікації як множину набутих ідентичностей, – тих форм цілого, що утворилися як завершення процесу самовизначення по відношенню до іншого / інших і, будучи встановленим результатом, впливають на динаміку розгортання подальших процесів ідентифікації. При цьому важливо звернути увагу на явище негативної

ідентичності, але не в усталеному розумінні негативної самооцінки власних рис та якостей особистості (адже в цьому контексті самооцінка й оцінка тотожності – це різні психічні процеси), а в контексті самовизначення по відношенню до не-Я як до способу встановлення зв'язку, який даний у досвідченні як негативний, проте все ж залишається зв'язком.

Як видно з такого формулювання, у взаємозв'язку психічного явища та форми його організації зв'язок виконує функцію своєрідного посередника, за допомогою якого уможлиблюється виникнення новоутворень у колі психічних явищ. Якщо вдаватися до образного вираження цілого як сукупності елементів, поєднаних певним зв'язком, де елементи представлені у вигляді крапок (вузлів), а зв'язки у вигляді ліній між вузлами (як, наприклад, у теорії графів), то ідея цілого доповнюється ідеєю опосередкованості в доволі органічний спосіб. Опосередкованість у психологічному дискурсі концептуалізується вже в добу класичної раціональності психологічного запитування у формі протиставлення постулату безпосередності з метою його подолання (Музика, 2015; М'ясоїд, 2016; Подшивайлова, 2010).

Розвиток уявлень про опосередкованість може бути представлений як через конкретизацію тих посередників, що специфікують особливості функціонування психіки, так і через ту функцію, яку опосередкованість виконує по відношенню до принципів психологічного знання.

У межах принципів психології дискурс опосередкованості насамперед виявляє свою причетність до принципу детермінізму загалом або до його конкретизації у принципі причинності, адже подолання постулату безпосередності припускає уведення посередника як певної проміжної змінної в детерміністичну схему аналізу. Під завданням детерміністичного аналізу як реалізацією принципу детермінізму розумітимемо встановлення закономірності зв'язку між явищами, де сам зв'язок постає об'єктом аналізу, а його закономірність або випадковість – предметом. За таких умов детерміністичний аналіз у психології може набувати двох принципово різних напрямів інтерпретації.

У цьому контексті важливо уточнити, що психічне загалом як специфічне явище традиційно постає в ролі опосередковуючої змінної, концептуалізованої в терміні «внутрішнє». При цьому, така інтерпретація дозволяє розглядати внутрішнє або як посередника в класичній схемі біхевіористичного аналізу, або як посередника між екстенсивними (зовнішніми, протяжними) явищами, що є класичною для додаткової інтерпретації внутрішнього через термін «ідеальне». Цілком зрозуміло, що в такій інтерпретації завданням детерміністичного (наукового) аналізу є пояснення взаємозв'язку між психічними та непсихічними явищами.

Зовсім інше розуміння опосередкованості виникає при інтерпретації принципу детермінізму, завдання якого полягає в розкритті зв'язку між психічними явищами. Підґрунтям тут виступає модифікація детерміністичного, насамперед причинного, зв'язку між психічними явищами, де посередник – це певна змінна, що розриває (модифікує) зв'язок або між причиною – дією, або між причиною – наслідком. У першому випадку йдеться про варіативність активності причини, а отже й про варіативність впливу, що зрештою дозволяє обґрунтувати принцип суб'єктності в психології. У другому випадку йдеться про варіативність специфіки визначення активності причини (впливу) на тому чи іншому об'єкті впливу (субстраті), де останній може мати психічну або непсихічну «природу».

Теза про опосередкованість зв'язку між носіями психічного може бути віднесена до другого напрямку інтерпретації завдань детерміністичного пояснення в психології, проте потребує прояснення підстав такого віднесення, адже тут ідеться передовсім про зв'язок між носіями психічного, а не психічними явищами як такими. У конкретизованому вигляді йдеться про зв'язок між носіями психічного в його впливі на психічні явища, де розуміння опосередкованості набуває принципово іншого значення. У цьому випадку посередником виступає не психічне як внутрішнє (ідеальне), конкретизоване через ту чи іншу внутрішню (психічну) змінну, а саме зовнішнє. Водночас це зовнішнє, з урахуванням постулату непрозорості психічного, набуває цілком

зрозумілої конкретизації: йдеться про матеріально опосередкований зв'язок між носіями психічного, незалежно від того, як визначається термін «матеріальне».

Проте специфіка розуміння опосередкованості як «зовнішньої» проміжної змінної все ж не дозволяє повернутися до розуміння інтерпретації принципу детермінізму в психології як завдання виявлення закономірності зв'язку між психічними й непсихічними явищами, адже «зовнішні» явища в цій опосередковуючій функції не позбавлені предиката «психічні», оскільки в суб'єктивному досвіді вони мають бути представлені в той або інший спосіб, тобто опосередковані в цій характеристиці (зовнішності) функціонуванням психіки. Ця остання пересторога дозволяє підкреслити, що посередник зв'язку між носіями психічного (як продукт функціонування психіки) та зв'язок як посередник між елементами цілого – це різні варіанти розуміння опосередкованості. У першому випадку підкреслено, що зв'язок між носіями психічного як обов'язкову умову передбачає продукування специфічного змісту психічного. У випадку ж наповнення розуміння опосередкованості таким змістом, як зв'язок, головною є посередницька функція зв'язку по відношенню до певного цілого як форми організації психічного.

Зрештою, саме така постановка питання уможливорює збереження предмета аналізу в межах інтрапсихічного розгляду та дозволяє визначити завдання детерміністичного аналізу як з'ясування закономірності впливу зв'язку (у ролі посередника) на специфіку виникнення або розширення кола психічних явищ у межах тієї чи іншої форми організації психічного. Тобто йдеться про взаємовплив психічних явищ різного рівня впорядкованості, і, як наслідок, про закономірний взаємозв'язок між психічними явищами.

Розуміння зв'язку як посередника дозволяє ще раз проілюструвати його відмінність як об'єкта загальнопсихологічного та соціально-психологічного аналізу. Так, якщо в соціально-психологічному аналізі головною є відповідь на питання як зв'язок між носіями психічного впливає на форму організації психічного (що, своєю чергою, виступає підґрунтям питання щодо специфіки соціально-психологічного обумовлення психічного), то в

загальнопсихологічному аналізі первісне запитування полягає в пошуку відповіді на питання щодо специфіки впливу форми організації психічного на коло тих психічних явищ, що уможливаються (обумовлюються) цією формою організації. Тоді зв'язок у загальнопсихологічному аналізі виступає саме посередником, через який носій психічного здатен переживати певне ціле (форму організації психічного).

Це твердження означає, що форма організації психічного носієві психічного дана не прямо, а опосередковано, через переживання зв'язку. Це означає, що й сам зв'язок як частина цілого даний у його переживанні також не прямо, а опосередковано, тобто проявляється як певне коло психічних явищ у межах тієї чи іншої форми організації психічного й у такий спосіб реалізує опосередковуючу функцію зв'язку між формою організації (цілим), колом психічних явищ (змістами конкретної форми організації) та носієм психічного.

Отже, можемо констатувати, що відмінність між зв'язком як об'єктом соціально-психологічного та загальнопсихологічного аналізу видається цілком зрозумілою. Якщо в межах соціально-психологічного аналізу зв'язок між носіями психічного розглядається крізь призму специфіки впливу різних носіїв на форму організації психічного, то в загальнопсихологічному вимірі предметом постає опосередковувальна функція зв'язку стосовно носія психічного тих форм організації, що репрезентуються через коло специфічних психічних явищ у межах відповідних форм.

При цьому в межах соціально-психологічного аналізу перспективним напрямом розвитку піднятої проблематики виступає питання щодо систематики (таксономії) одиниць соціально-психологічного аналізу як підґрунтя варіативності не стільки носіїв психічного, між якими можливий зв'язок, скільки варіативності тих форм організації психічного, які обумовлені різними типами й видами зв'язку між відмінними носіями психічного.

Водночас запропоноване в дослідженні розуміння зв'язку як предмета загальнопсихологічного аналізу потребує подальшого теоретико-методологічного уточнення. При цьому прояснення потребує як формулювання

та увиразнення тих явищ, що виникають через опосередковуючу функцію зв'язку як коло специфічних індивідуальних психічних явищ, які не зводяться до інших психічних явищ, так і прояснення підстав їхньої незвідності.

Окремий напрям розвитку піднятої проблематики пов'язаний із проясненням того, яким чином розуміння психологічного зв'язку як посередника цілого впливає на принципи та стратегії психологічного пізнання. Це стосується, з одного боку, аналізу форм організації психічного, що пов'язані з носієм через опосередковувальну форму зв'язку, а з іншого – з'ясування варіативності самої опосередковувальної функції, яка, очевидно, детермінується типологією зв'язків, що виконують посередницьку роль. Окреслені положення визначають перспективи подальших досліджень.

ЗВ'ЯЗОК ЯК ОБ'ЄКТ ДЕТЕРМІНІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ В ПСИХОЛОГІЇ

2.1 До питання завдань детерміністичного аналізу в психології

Актуальність питання щодо особливостей інтерпретації завдань детерміністичного аналізу в психології пов'язана, насамперед, не стільки з необхідністю реалізації принципів детермінізму в практиках психологічних досліджень, адже в такому позиціонуванні завдання зрозуміло, що потреби в додатковому обґрунтуванні принципу детермінізму не виникає, скільки з необхідністю розробки питання специфіки соціально-психологічного обумовлення психічного. Вагомим аспектом розробки останньої виступає аналіз зв'язку між носіями психічного в його впливі на форми організації психічного, де такий вплив є підґрунтям специфіки обумовлення психічного. Водночас зв'язок між носіями психічного як об'єкт соціально-психологічного аналізу потребує свого прояснення в контексті інтерпретації завдань детерміністичного аналізу, адже саме в ньому знаходимо можливість обґрунтування зв'язку як психічного явища, що є специфічним об'єктом психологічного дослідження.

Отже, окремим завданням є необхідність аналізу й обґрунтування явища зв'язку як об'єкта психологічного дослідження у світлі інтерпретації завдань детерміністичного аналізу в психології.

У традиції вітчизняного психологічного дискурсу можна виокремити щонайменше два контексти звернення до детермінізму як методологічного принципу. Перший, представлений насамперед у праці О. Ткаченка (Ткаченко, 2009), пов'язаний із розробленням системи принципів психології, у межах якої детермінізм обґрунтовується як наскрізний, інтегративний принцип, що уможливорює концептуалізацію сукупності принципів психологічного дослідження як внутрішньо взаємопов'язаної системи. Другий контекст представлений у працях З. Карпенко (Карпенко, 2008; 2018),

де принцип детермінізму аналізується в аспекті його історичного становлення й розвитку в системі методологічного психологічного знання, зокрема у зв'язку з проблематикою аксіологічного персоногенезу. Водночас важливою є спроба представлення детермінізму як певного усталеного та однозначного, тобто позбавленого підґрунтя для множинних інтерпретацій, висхідного початку (принципу), через який уможлиблюється побудова системи психологічного знання. Слід також зазначити, що саме в психології загальнонауковий принцип детермінізму набуває множинних інтерпретацій, які зумовлюють різні способи постановки завдань детерміністичного аналізу, який доцільно розуміти як безпосередню реалізацію принципу детермінізму.

У сучасних дослідницьких підходах нерідко простежується тенденція до ототожнення детермінізму з причинністю. Проте поглиблений аналіз зазвичай засвідчує, що причинність є лише варіантом обумовлення (Карпенко, 2008; 2018; Музика, 2015). Утім постійне звернення й переосмислення детерміністичних уявлень у контексті психологічного дискурсу свідчить про те, що розвиток психологічних уявлень про детермінізм та / або причинність і причинно-наслідковий зв'язок психічних явищ не вкладається в простий шлях поступу. Тож явище, яке допускає множинні інтерпретації, не може бути внутрішньо однорідним; його концептуальна неоднорідність і виступає джерелом поліваріативності розуміння.

У межах повсякденного дискурсу принцип детермінізму зазвичай формулюється у спрощеному вигляді – через твердження на кшталт «усе у світі зумовлено», «усе наперед визначено», «усе має свою причину». Такі формулювання дають підстави співвідносити розвиток детерміністичних уявлень з їх укоріненістю в давньогрецьких концепціях фаталізму та визначеності людської долі; водночас вони можуть справити хибне враження, що детермінізм – це твердження про «все» (Лук'яненко та Гур'євська, 2023). Натомість більш коректне формулювання розкриває принцип детермінізму в зовсім іншому аспекті його змісту й у спрощеному вигляді може висловлюватись у фразі – «все взаємопов'язано в той чи інший спосіб»,

де її інтерпретація на загальнонауковому рівні уявлень про детермінізм доповнюється твердженням про необхідний або випадковий взаємозв'язок явищ, а конкретизація в межах психології припускає доповнення твердженням, що всі психічні явища можуть бути пов'язані або в закономірний, або у випадковий спосіб. Іншими словами, зв'язок може бути або обумовлений (детермінований), а отже закономірний, або випадковий.

З цього випливає, що принцип детермінізму розкривається як вимога в дослідженні психічних явищ розкривати закономірність зв'язку між ними. Відповідно, завданням детерміністичного аналізу є встановлення характеру зв'язку – перевірка його на закономірність або випадковість. Отже, об'єктом детерміністичного аналізу є зв'язок як такий, а його предметом – модальність цього зв'язку, тобто його необхідний чи випадковий характер.

У межах філософського дискурсу доволі імпліцитними є уявлення про те, що характеристики закономірності та необхідності можуть обумовлюватися (детермінованість) у неоднорідний спосіб. Зокрема, з кантівського аналізу випливає, що не випадковий зв'язок явищ може мислитися щонайменше в кількох формах: як відношення взаємної належності у межах суб'єкт – предикативної структури (субстанція – акциденція); як відношення причини й дії; як відношення взаємодії (Кант, 2000). Окремо розглядається зв'язок між основоположенням і наслідком як приклад логічної необхідності – тобто необхідності зв'язку між судженнями, а не явищами.

Характеристики закономірності, а отже, й необхідності, виступають вагомими атрибутивними ознаками детерміністичних уявлень, у такий спосіб обумовлюючи їхню цінність у межах наукового світогляду, та впливають на практики психологічних досліджень головно в межах природничо-наукової парадигми в психології.

Щодо історико-психологічного розгляду проблематика детерміністичних уявлень у психології найбільше увиразнюється на прикладі зародження й становлення асоціативного підходу в дискурсі модерної раціональності. Як відомо, проєкт модерної раціональності в межах психологічного

запитування починається з великого картезіанського розриву субстанцій, де філософське питання про ясне й самоочевидне, а отже, й достовірне знання, його гарантії та метод набуття в інтерпретації психологічного запитування перетворюється на питання про змісти свідомості, їхню динаміку та взаємозв'язок. На цьому підґрунті формується уявлення про психологічну причинність, згідно з яким одні змісти свідомості обумовлюють виникнення й розвиток інших шляхом їх ускладнення та розвитку. До певної міри альтернативним виступає підхід до пояснення психічних явищ через принципи механістичного детермінізму, де суть пояснення зводиться до того, що психічні явища обумовлені зовнішніми впливами та є прямим і безпосереднім наслідком цих впливів.

Уявлення про вплив репрезентують іншу вагому складову детерміністичних уявлень у психології. Водночас у світлі принципу причинності не менш вагомим підґрунтям цих уявлень виступає не лише рознесення явищ у часі, що задає однозначний напрям впливу, але й активність «причини» та пасивність, рецептивність «наслідку». Проте слід зауважити, що з позиції логічного аналізу, зокрема в кантівській інтерпретації, некоректно формулювати суть причинних уявлень як твердження про закономірності взаємозв'язку між причинною та наслідком, адже категорія причини однозначно пов'язана з категорією дії (тобто її активністю), а не наслідком, тобто тим, на чому саме визначається вплив. Таке розведення виглядає цілком обґрунтованим, адже зрозуміло, що наявність конкретного об'єкта (реципієнта) впливу може бути випадковою. А випадковість наявності об'єкта впливу не означає випадковості наслідку за умови, що визначено, на що саме спрямована дія причини, тобто зафіксовано поле її актуалізації.

Отже, поряд із параметром впливу, що лише підкреслює уявлення про активність причини, вагомою складовою детерміністичних уявлень про зв'язок є також параметр визначення, у світлі якого питання про закономірність і жорстку необхідність зв'язку між причиною та специфікою її визначення на тому чи іншому об'єкті (субстраті, реципієнті) впливу набуває осмисленості.

Отже, чинник (причина) у своєму жорсткому зв'язку з активністю (впливом) і подальшому зв'язку зі специфікою визначення на певному субстраті (об'єкті, реципієнті) впливу представляють ряд змінних детерміністичного аналізу, що вкладається в класичну тричленну схему:

чинник ↔ вплив ↔ визначення

Водночас закономірність зв'язку між змінними може бути предметом аналізу й доведення у двох випадках: коли мається на увазі зв'язок між причиною (чинником) та її активністю (впливом); коли мається на увазі зв'язок між впливом (причиною) та визначенням (наслідком, результатом впливу). У такому формулюванні стає зрозумілим, що уявлення про вплив і про специфіку його визначення постають своєрідними параметрами зв'язку, який розглядається як об'єкт детерміністичного аналізу в його причинній інтерпретації.

З історико-психологічного дискурсу можемо зауважити, що на прикладі розвитку психофізичної проблеми уявлення про зумовленість і причинність психічних явищ проблематизуються через низку концептуалізацій впливу, а саме:

- про безпосередній вплив однієї протяжної субстанції на іншу, де психічне пояснюється як фізичне й позбавляється в такий спосіб своєї субстанціональності;

- про вплив однієї субстанції на іншу – каузальність психічних процесів по відношенню до фізичних і каузальність фізичного по відношенню до психічного, де проблематизується специфіка взаємозв'язку явищ різної «природи»;

- про вплив одних психічних явищ на інші, за якого психічні явища (змісти свідомості – у поставі психологічного запитування в умовах класичного дискурсу раціональності) мають отримати пояснення з природи самого психічного.

Така проблематизація психічного в категоріях детерміністичних уявлень створює підґрунтя для своєрідної інтерпретації загальнонаукового принципу

детермінізму саме в психології. По-перше, постає необхідність пояснення закономірностей виникнення психічних явищ у ряді фізичних. По-друге, актуалізується завдання виявлення й пояснення закономірностей зв'язку між психічними та фізичними явищами та прояснення природи такого зв'язку. По-третє, йдеться про обґрунтування невідповідності зв'язків між психічними явищами та, у перспективі, про виявлення й опис закономірностей їхньої взаємозумовленості.

Оскільки конкретно-історична інтерпретація цих завдань і підходів до їхнього вирішення виступає повною ілюстрацією закладених у них суперечностей, то цілком закономірним є поява у психологічному дискурсі ідеї опосередкованості як специфічного способу психологічної інтерпретації загальнонаукових принципів детермінізму та причинності (Музика, 2015; М'ясоїд, 2003; 2016; 2017; Лебединська, 2012).

З огляду на те, що завданням детерміністичного аналізу є встановлення закономірностей зв'язку між явищами, де сам зв'язок постає об'єктом такого аналізу, а його закономірний чи випадковий характер – предметом дослідження, то детерміністичний аналіз у психології може набувати цілком протилежних напрямів інтерпретації. Так само, ці напрями прямо впливають із розуміння місця посередника в детерміністичному ряді параметрів причинного зв'язку як способу подолання суперечностей проблематизованого зв'язку між фізичним – психічним і психічним – психічним.

Одним із варіантів реалізації принципу причинного детермінізму в психології є уявлення про рівні детермінізму – спричинення: біологічного, соціального, культурного тощо, які широко вкоріненні у практику вітчизняного психологічного дискурсу (Карпенко, 2018; Максименко та Пасічник, 2013; Ткаченко, 2009). Окрім того, що ці підходи до реалізації принципу детермінізму дають змогу висвітлити специфіку уявлень про чинники, які впливають на психічне, і розкрити уявлення про неоднорідність цих чинників, які упорядковуються за певними рівнями, тобто ускладнюються, вони також є прикладом прямої (неопосередкованої) причинності, де психічне виступає

як об'єкт (субстрат) впливу під дією непсихічних явищ. Тобто, виступаючи зовнішніми стосовно психічних явищ, які визначаються через їхній вплив, такі чинники, з огляду на специфіку самого визначення, водночас зумовлюють і специфіку функціонування психічних явищ.

Очевидно, що при такому підході основна проблема полягає в тому, щоби пояснити, у якій спосіб явища різної «природи» можуть пов'язуватись, зокрема мати причинні зв'язки. Варіантом зняття проблеми є формулювання запитання – як фізичне, біологічне, соціальне чи культурне перетворюється на психічне, іншими словами, як психічне може редукуватися до біологічного, культурного, соціального чи навіть фізичного.

Подібне формулювання запитання значною мірою характеризує ту ситуацію, у якій психічне деонтологізується (позбавляється субстанціональності). Така позиція переводить площину міркування з причинного детермінізму в детермінізм субстанціальний, де фізичне та / або матеріальне, біологічне, соціальне тощо виступають у формі «субстанцій», а психічне, відповідно, є їхнім своєрідним атрибутом. Із такої позиції зрозуміло, що аналіз психічних явищ через категорію причина – дія суттєво підважується, адже не виконується один із основних посилів такого типу відносин – рознесення в часі елементів, які перебувають у причинно-наслідковому зв'язку, адже стійке та йому приналежне існують одночасно.

Отже, розвиток психологічних уявлень про детермінізм вкорінює в практики теоретизування поряд із причинним детермінізмом також і детермінізм субстанціальний як його альтернативу, де предметом детерміністичного аналізу виступає закономірність зв'язку між акциденцією та її носієм.

Прикладом міркування в межах субстанціального детермінізму є думка О. Ткаченка, у якій стверджується, що психічне взагалі не є субстанціальним явищем (Ткаченко, 2009, с. 73). Це означає, що в межах аналізу зв'язку в контексті категорії субстанція – акциденція психічне є нестійким, залежним у своєму існуванні атрибутом (безвідносно того, атрибутом чого саме).

Ідея опосередкованості в цьому підході знаходить обмежене поле для реалізації, адже посередник змушений виступати як проміжна змінна між властивістю (акциденцією) та її носієм (субстанцією). Це, так само, підриває уявлення про необхідність зв'язку та робить категорії «субстанція–акциденція» позбавленими змісту, тобто неефективними як інструмент детерміністичного аналізу в його субстанціональній інтерпретації.

У контексті детерміністичних уявлень у психології розвиток уявлень про опосередкованість може бути представлений через ту функцію, яку опосередкованість виконує по відношенню до принципу детермінізму в його конкретизації через принцип причинності, де з розуміння місця посередника в детерміністичному ряді параметрів причинного зв'язку впливає розуміння завдань детерміністичного аналізу в психології.

У першому наближенні постулат опосередкованості у своєму формулюванні як антитеза постулату безпосередності зосереджено на подоланні уявлення про безпосередній вплив і визначення конкретної причини (як правило, з атрибутами зовнішньої, фізичної) на психічному, що в такій репрезентації розкривається через характеристики внутрішнього, суб'єктивного, подекуди ідеального (Лебединська, 2012, с. 54; Музика, 2015, с. 10; М'ясоїд, 2017, с. 64). Бачимо, що підґрунтям тут виступає модифікація детерміністичного, насамперед причинного, зв'язку між фізичними та психічними явищами, де посередник є певною змінною, що розриває (модифікує) зв'язок між причиною – дією або між причиною – визначенням.

У першому випадку йдеться про варіативність активності причини, а отже, й про варіативність впливу, що зрештою дозволяє обґрунтувати принцип суб'єктності у психології, де суб'єктність є здатністю самовизначатися по відношенню до своєї активності, або, іншими словами, здатністю визначати свою активність. У другому випадку йдеться про варіативність специфіки визначення активності чинника (впливу) на тому або іншому об'єкті/ реципієнті впливу (субстраті).

У цьому контексті важливо уточнити, що психічне, як специфічне явище, виступає у ролі опосередковуючої змінної, яка концептуалізується через термін «внутрішнє». Така інтерпретація дозволяє розглядати внутрішнє або як посередника в класичній схемі біхевіористичного аналізу, або як посередника між екстенсивними (зовнішніми, протяжними) явищами, що є класичною для додаткової інтерпретації внутрішнього через термін «ідеальне». Цілком зрозуміло, що в такій інтерпретації завданням детерміністичного аналізу є прояснення статусу причинного зв'язку саме між психічними й непсихічними явищами.

Деякі інші особливості можна виявити, коли через термін «внутрішнє» ускладнюється структура психічного: у цьому випадку «внутрішнє» виконує не функцію посередника в причинному ряді змінних, а виступає безпосереднім чинником. Це проявляється, зокрема, у класичній схемі психоаналітичного підходу, де «внутрішнє» конкретизується через поняття несвідомого. Водночас ідея опосередкованості в психоаналітичній інтерпретації детермінізму також знаходить своє відображення: посереднику відводиться специфічна нормативна функція, що регулює зв'язок між складно організованими структурами психіки, представленими в термінах Ід, Его та Над-Я (Кузнєцов, 2016). Як відомо, Над-Я опосередковує та унормовує специфіку взаємодії між структурами Ід та Его (Трач, 2021).

Тож бачимо, що зовсім іншого значення дискурс опосередкованості набуває при інтерпретації принципу детермінізму, який має своїм завданням розкрити закономірність зв'язку саме між психічними явищами. Важливим для представлення розвитку уявлень про опосередкованість виступає не лише розкриття функції, яку опосередкованість виконує по відношенню до принципу детермінізму, але також і конкретизація тих посередників, що специфікують особливості функціонування психіки. Зокрема, як зазначалося вище, розгляд психічного як явища в ролі посередника через термін «внутрішнє» модифікує детерміністичну схему аналізу цілком специфічним способом. Не менш особливою є ситуація, коли опосередкованість конкретизується через термін «зовнішнє».

Як відомо з психологічного дискурсу, підстави розгляду «внутрішнього» або «зовнішнього» як опосередковуючої ланки набувають особливої гостроти в інтерпретації детерміністичних уявлень у психологічних теоріях діяльності, де саме статус посередника виступає водорозділом між ними. Зокрема, ключове питання полягає у тому, чи психічне як специфічне явище є опосередкованим у своєму розвитку дією зовнішніх чинників, чи, навпаки, діяльність як зовнішнє через свою опосередкованість психічним як внутрішнім набуває потенціалу для змін (М'ясоїд, 2003; 2017).

Крім того, що це знову ілюструє класичне завдання детерміністичного аналізу – прояснити статус зв'язку між психічними та непсихічними явищами, – воно також є наочною ілюстрацією того, як змінюється статус «зовнішнього» у його конкретизації через певне поняття, що, відповідно, впливає на його місце в ряді змінних детерміністичного аналізу. Зокрема, стає зрозуміло, що у випадку, коли активність (діяльність) у своїй варіативності виступає не опосередковуючою ланкою у зв'язку внутрішнього та зовнішнього, а вихідною, тобто причинною змінною, то по відношенню до неї психічне й виступає як функціональний орган (Ткаченко, 2009, с. 58). Утім, таке розуміння специфікує статус психічного, адже воно виступає як посередник діяльності, проте не в межах причинного, а в межах субстанціального детермінізму. Тобто психічне тут якраз і забезпечує зв'язок між субстанцією (діяльністю) та її атрибутом (продуктом), адже в цій ситуації діяльність (як зовнішнє) та психічне (як внутрішнє) не збігаються, оскільки не збігаються суб'єкт діяльності та психічне.

Тією мірою, якою суб'єкт активності та психічне збігаються, визначається місце психічного в детерміністичному ряді змінних як активного чинника (причини), щодо якого зовнішнє вже виконує опосередковуючу функцію. Та якщо концептуалізація психічного в терміні «внутрішнє» мала сприяти поясненню причинного зв'язку між психічними й непсихічними явищами, то концептуалізація опосередкованості в терміні «зовнішнє» орієнтує на аналіз зв'язку між психічними явищами. Такий зв'язок уможлиблюється і у випадку,

коли він опосередковується через неpsychічні явища тією мірою, якою поняття «зовнішнє» та «psychічне» не збігаються, а також і в ситуації, коли «зовнішнє» не втрачає предикату psychічного.

Перший випадок опосередкування через «зовнішнє» може бути проілюстрований на матеріалі psychологічних досліджень, у межах яких аналізується проблема переходу між явищами образу та дії в контексті psychопрактичної проблематики (Кирпенко, 2017). Тут образ як psychічне явище виступає основою (підґрунтям) дії, чим і забезпечує функціонально-інформаційний супровід поведінкової активності (Ватан, 2021). Водночас дія (праксис) як «зовнішнє» постає вагомим посередником у процесі формування образу, що знаходить підтвердження в численних результатах як теоретичного, так і емпіричного аналізу (до прикладу, у розвідках П. Жане, Ж. Піаже та ін.) (Ткаченко, 2009, с. 86).

Інший аспект зовнішнього опосередкування зв'язку між psychічними явищами ілюструється розробкою проблематики в межах psychо-інструментального питання (Ткаченко, 2009, с. 101). Інструментальна опосередкованість psychічного набуває концептуально визначеного дискурсивного контексту в psychології, зокрема в межах концепцій історико-культурної зумовленості розвитку psychічного. У цих підходах знаряддя як зовнішній і матеріальний посередник постає пояснювальним конструктом щодо зв'язку psychічних явищ у їхніх проявах, змінах і розвитку.

Як можемо переконатися, конкретизація змісту зовнішнього динамічними чи статичними змінними неpsychічної природи дозволяє специфікувати уявлення про розмаїття зовнішніх посередників, що обумовлюють зв'язок між psychічними явищами, де динамічні змінні пов'язують між собою psychічні явища в їхніх змістовних аспектах, тоді як статичні змінні пов'язують між собою форму організації psychічного та коло тих явищ, що проявляються в її межах.

Другий випадок, коли «зовнішнє» виконує роль посередника, проте не позбавлене предикату psychічного, може бути виявлений передусім у межах

аналізу зв'язку між носіями психічного. Як зазначалося, якщо виходити з тези про «непрозорість» психічного, що в іншому формулюванні обговорюється в дискурсі філософії свідомості як характеристика приватності суб'єктивного досвіду (Василенко, 2020; Лемпій, 2015), то цілком зрозумілим постає висновок про те, що зв'язок між носіями психічного є можливим лише в опосередкованій формі – незалежно від того, що саме виступає посередником такого зв'язку.

Зрозуміло, що йдеться не про зв'язок між психічними явищами, а саме про зв'язок носіїв психічного, де розуміння опосередкованості набуває не лише значення зовнішньої змінної, до того ж матеріально опосередкованої, але й розуміння посередника тут уточняється. Адже в такому розумінні матеріально опосередковується саме зв'язок, який є тим посередником, що конкретизується в терміні «зовнішнє». Відповідно, його опосередкування – це вже окреме завдання.

Така інтерпретація не дає підстав розглядати зміст «зовнішнього» посередника як суто непсихічне явище, оскільки «зовнішні» явища в опосередковуючій функції не позбавлені предиката психічного. Адже в межах суб'єктивного досвіду вони мають бути представлені тим чи іншим способом, тобто опосередковані у своїй «зовнішності» самим функціонуванням психіки. Іншими словами, те чи інше явище набуває статусу зовнішнього стосовно носія психіки саме як результат діяльності психіки, що його утворює в цій якості.

Отже, посередник зв'язку між носіями психічного (як продукт функціонування психіки) та зв'язок як посередник між елементами цілого є різними варіантами розуміння опосередкованості. У першому випадку підкреслено, що зв'язок між носіями психічного як обов'язкова умова передбачає продукування специфічного змісту психічного. У випадку ж наповнення розуміння опосередкованості таким змістом, як зв'язок, головною є посередницька функція зв'язку по відношенню до певного цілого як форми організації психічного.

Зрештою, це дає підстави виокремлювати як самостійне завдання методологічного аналізу в межах реалізації принципу детермінізму в практиках

психологічного дослідження з'ясування закономірностей впливу зв'язку (як посередника) на специфіку виникнення та/або розширення кола психічних явищ у межах тієї чи тієї форми організації психічного. Тобто йдеться про взаємовплив психічних явищ різного рівня впорядкованості, а отже – про зв'язок (у характеристиці його закономірності) між психічними явищами.

Крім того, таке розуміння зв'язку як об'єкта детерміністичного аналізу уможлиблює його обґрунтування саме як психічного явища, що набуває статусу самостійного об'єкта психологічного дослідження. Зокрема, окреслене вище трактування зв'язку в його опосередковуючій функції набуває більшої виразності тоді, коли цей об'єкт упредметнюється в межах різних психологічних підходів до аналізу. У соціально-психологічному аналізі важливою є відповідь на питання, як зв'язок між носіями психічного впливає на форму організації психічного, де, вочевидь, предметом запитування є вплив зв'язку на специфіку соціально-психологічного обумовлення психічного – виникнення кола психічних явищ, які без виконання цієї умови (зв'язку з іншим носієм чи носіями) неможливі.

У загальнопсихологічному аналізі первісне запитування полягає в пошуку відповіді на питання щодо специфіки впливу форми організації психічного на коло тих психічних явищ, що уможливлюються (обумовлюються) цією формою організації в її межах.

Окремим предметом за суттю також загальнопсихологічного аналізу є випадок, коли зв'язок у своїй опосередковуючій функції розглядається з огляду на спосіб даності носієві психічного тієї чи тієї форми його організації. У цьому контексті зв'язок постає як посередник, через який носієві психічного відкривається в переживанні певна цілісність (відповідна форма організації психічного).

Останнє твердження означає, що форма організації психічного носієві психічного дається не прямо, а опосередковано, через переживання зв'язку. Що також означає, що й сам зв'язок (як частина цілого) даний у його переживанні також не прямо, а опосередковано, тобто має проявлятися як певне

коло психічних явищ у межах тієї чи іншої форми організації психічного й у такий спосіб реалізує опосередковуючу функцію зв'язку між формою організації (цілим), колом психічних явищ (змістами конкретної форми організації) та носієм психічного. У першому наближенні коло таких явищ у межах психологічного дискурсу представлено через розробку смислової проблематики.

Ще одним напрямом, у межах якого дослідження зв'язку як психічного явища набуває можливостей упредметнення, є розробка в контексті загальнопсихологічного аналізу проблематики режимів досвідчення. Під останніми доцільно розуміти способи зв'язування, тобто способи продукування форм організації психічного та відповідних типів зв'язку як їх опосередковуючої ланки. Це, зрештою, зумовлює як різні типи досвіду, у яких по-різному представлено й пережито сам зв'язок, так і різні кола психічних явищ, що у зв'язку з цим уможливлються. Окремим напрямом запитування тут є необхідність аналізу того типу зв'язку, що забезпечує як безперервність досвіду, так і тотожність особистості в часі та просторі (зокрема й у різних ментальних просторах).

Теоретичну розробку окреслених напрямів ми розглядаємо як подальшу перспективу дослідження порушеної проблематики. Водночас слід окремо наголосити, що на рівні методологічного аналізу актуалізується потреба в осмисленні можливих шляхів (методів) і підходів, здатних забезпечити емпіричне підґрунтя для дослідницьких пошуків у межах означених напрямів.

2.2 До аналізу понять «психічне» та «опосередкованість» у категоріях детерміністичних уявлень

Якщо виходити з тези, що завданням детерміністичного аналізу є встановлення або перевірка закономірності зв'язку між явищами, то доходимо висновку, що зв'язок між явищами є об'єктом такого аналізу, а його закономірність, випадковість – предметом. Водночас реалізація принципу детермінізму в психології ускладнюється тією обставиною, що можна констатувати існування до певної міри не пов'язаних між собою, протилежно спрямованих, а подекуди й таких, що перебувають у відношенні суперечності, завдань детерміністичного аналізу. Адже в психологічній постановці цих завдань ідеться про встановлення закономірностей зв'язку між явищами різної «природи». Зокрема, проблематичність уявлень про обумовленість і причинність психічних явищ можна проілюструвати в такий спосіб прояснення, на прикладі широко відомої з історико-психологічного дискурсу психофізичної проблеми.

Як було з'ясовано в попередньому підрозділі, з аналізу рефлексій щодо психофізичної проблеми можна виокремити щонайменше три способи інтерпретації уявлень про вплив, а отже – і про причинний зв'язок між явищами, а саме:

- може йтися про безпосередній вплив протяжної субстанції на протяжну, де психічне пояснюється як фізичне та позбавляється в такий спосіб своєї субстанціональності;

- інший випадок, коли йдеться про вплив однієї субстанції на іншу, що обумовлює поставу питання про каузальність психічних явищ по відношенню до фізичних і каузальність фізичного явища по відношенню до психічного, де завданням детерміністичного пояснення постає встановлення специфіки закономірності зв'язку явищ різної «природи»;

- може також ітися про вплив психічних явищ на психічні, де психічні явища (змісти свідомості – у поставі психологічного запитування в умовах

класичного дискурсу раціональності) мають отримати пояснення з природи самого психічного, що створює підґрунтя для розвитку уявлень про специфіку психологічної причинності.

У такий спосіб конкретизація загальнонаукового принципу детермінізму в психології створює підґрунтя принаймні для трьох різноспрямованих напрямів і завдань детерміністичного аналізу, а саме:

- постає необхідність з'ясування закономірностей виникнення психічних явищ у ряді фізичних (або, навпаки, фізичних у ряді психічних – якщо виходити з ідей панпсихізму);

- актуалізується завдання виявлення та пояснення закономірностей зв'язку між явищами, що мають статус психічних, і явищами, що мають статус фізичних, а також прояснення ролі психіки в набутті такого статусу;

- потребує обґрунтування не випадковості зв'язків між психічними явищами різного рівня організованості та визначення психологічного статусу форм організації психічного.

Водночас у межах рефлексій психофізичної проблеми проблематизації зазнає не стільки зв'язок між явищами у специфіці його закономірності, скільки відбувається проблематизація психічного як явища загалом. Психологічні уявлення про детермінізм у їхній конкретизації в принципі причинності виявляють неоднорідність причинного ряду змінних, у світлі яких проблематизований статус психічного як явища загалом також знаходить можливості неоднорідної інтерпретації. Отже, окремого теоретичного аналізу та прояснення потребує специфіка поняття психічне у світлі змінних причинного ряду узагальнення, адже неоднорідна інтерпретація психічного як явища залежно від місця та статусу в ряді змінних детерміністичного аналізу впливає на сприйняття того, як слід розуміти можливості зв'язку з іншими змінними ряду та його варіативність у цих межах.

Проблематизація психічного як специфічного явища в межах історико-психологічного увиразнення зауважується з декартового повороту у філософському запитуванні, де знаходить місце не лише покладання *cogito*

як ясного та самоочевидного, а отже й достовірного знання, але також набуває актуальності питання про змісти свідомості, їхню динаміку та взаємозв'язок у цих межах.

На підґрунті такого запитування розвивається не лише філософська дискусія щодо раціональних / емпіричних джерел достовірності знання, але набуває обрисів асоціативний підхід як питомо психологічна дискусія щодо обґрунтування уявлень про специфіку психологічних явищ. Водночас асоціативність як механізм зв'язку й пояснювальний принцип сам проблематизується та зазнає протилежних підходів до свого пояснення (Махній, 2016).

З одного боку, може йтися про психологічну причинність, у межах якої асоціація тлумачиться як механізм, завдяки якому одні змісти свідомості зумовлюють виникнення та динаміку наступних змістів через їх ускладнення й розвиток. Альтернативним є підхід, що пояснює асоціативність через принципи причинного детермінізму, де суть пояснення зводиться до того, що психічні явища обумовлені зовнішніми впливами та є прямим і безпосереднім наслідком цих впливів, де асоціація, до прикладу, виступає як зв'язок між вібраціями мозкового субстрату, які й обумовлюють виникнення суто психічних явищ шляхом ускладнення, як це представлено в теоретичних побудовах Д. Гартлі (Махній, 2016).

Такий опис взаємозв'язку протяжних і ментальних явищ до певної міри доповнюється протиставленням зовнішніх явищ внутрішнім. Ще в кантівських категоріальних рефлексіях відмінності між зовнішнім і внутрішнім отримують своє обґрунтування (окрім іншого) з протиставлення екстенсивної величини величині інтенсивній, де перша постає як складова простору, тоді як для інтенсивної величини необхідним стає розрізнення в часовій формі наочного споглядання (Кант, 2000).

Отож, у межах причинного детермінізму необхідність звернення до аналізу внутрішнього як інтенсивної величини постає тоді, коли з аналізу зовнішніх (екстенсивних) реляцій неможливо встановити необхідності

(закономірності) зв'язку між рівнем впливу причини й інтенсивністю визначення цього впливу на його субстраті, що припускає не пряму залежність між силою впливу та його наслідком, а опосередковану тим станом (як інтенсивною величиною), у якому субстрат перебуває. Іншими словами, чи буде простежуватися в просторових координатах зміна місця, залежить не лише від сили впливу, але й від інтенсивно вираженого стану об'єкта (та / або реципієнта) впливу.

Як бачимо, асоціативний зв'язок між явищами постає своєрідною альтернативою безпосередності причинного зв'язку, оскільки передбачає не прямий причинний вплив, а радше певне «внутрішнє» ускладнення явищ, де причинний вплив пояснює лише початковий поштовх у динаміці психічних явищ.

У такий спосіб знаходить можливість обґрунтування психічне як внутрішнє, на противагу зовнішнім психічним явищам, що дозволяє протиставити причинний детермінізм «протяжного» свободі волі «мислячого».

Подолання уявлень про безпосередній вплив набуло виразності в обґрунтуванні постулату опосередкованості, центральна теза якого зосереджується на твердженні про опосередкований характер впливу та визначення причини (зазвичай наділеної атрибутами зовнішньої, фізичної) через психічне. У такій постановці психічне розкривається в характеристиках «внутрішнього», що виступає необхідною ланкою у структурі причинного зв'язку (Лебединська, 2012, с. 54; Музика, 2015, с. 10; М'ясоїд, 2017, с. 64).

Зрештою, концептуалізація психічного через термін «внутрішнє» в ролі опосередковуючої змінної модифікує й усталену схему детерміністичного аналізу в його причинній конкретизації, де посередник – це певна змінна, що розриває (модифікує) зв'язок або між причиною – дією, або між причиною – визначенням. Така концептуалізація дозволяє розглядати внутрішнє або як посередника в класичній схемі біхевіористичного аналізу, або як посередника між екстенсивними (зовнішніми, протяжними) явищами, що є класичною для інтерпретації психічного через термін «ідеальне».

З історії становлення наукового психологічного запитування можемо пересвідчитися, що вже в самій його постановці питання про специфіку психічних явищ розкривається через уявлення про протиставлення. У процесі розвитку це протиставлення набуває виразності у вигляді низки добре відомих бінарних опозицій, у межах яких психічне в різних варіантах своєї конкретизації протиставляється непсихічному. До прикладу:

- асоціанізм протиставляється механіцизму;
- матеріальне – ідеальному;
- фізичне – власне психічному;
- природна причинність – свободі волі;
- внутрішнє позиціонується протилежним зовнішньому;
- протяжне – мислячому;
- індивідуальне протистоїть соціальному;
- одиничне – множинному тощо.

Іншим вагомим контекстом становлення й розвитку психологічного запитування є його включеність у рефлексії детерміністичних уявлень – можливо, навіть доречно говорити про його опосередкованість ними, – передусім у їхній причинній конкретизації.

Як уже згадувалося, одним із варіантів розвитку детерміністичних уявлень у психології, які ґрунтовно вкорінені в практику вітчизняного психологічного дискурсу, є їхня розробка через конкретизацію в принципі причинного детермінізму шляхом виокремлення рівнів спричинення – біологічного, соціального, культурного тощо (Карпенко, 2008; 2018; Ткаченко, 2009). Упорядковане в такий спосіб розмаїття чинників позиціонує психічне як об'єкт (субстрат) впливу по відношенню та під дією непсихічних явищ. Іншими словами, щодо психічних явищ припускається, що «зовнішнє» (у різних варіантах своєї конкретизації) їх визначає і, відповідно, з огляду на специфіку такого визначення, зумовлює специфіку функціонування психічних явищ.

Очевидно, що позиціонування зв'язку між різнорідними явищами передбачає щонайменше два напрями пояснення того, у який спосіб явища різної «природи» можуть бути пов'язані, зокрема – перебувати в причинному зв'язку. Ідеться або про те, що фізичне, біологічне, соціальне перетворюється на психічне (шляхом привласнення, «вращення», інтеріоризації тощо), або про способи редукції психічного до біологічного, соціального, матеріального тощо.

Ще один вагомий контекст становить розвиток уявлень про опосередкованість, у межах якого розуміння місця посередника в детерміністичному ряді параметрів причинного зв'язку визначає способи пояснення як зв'язку між фізичними та психічними явищами, так і взаємозв'язків між самими психічними явищами.

У цьому контексті розвиток уявлень про опосередкованість було розглянуто через функцію, яку вона виконує щодо принципу детермінізму в його конкретизації через принцип причинності. Зокрема, покладання психічного як явища в ролі посередника через термін «внутрішнє» модифікує детерміністичну схему аналізу в цілком специфічний спосіб. Не менш специфічним є результат, коли опосередкованість конкретизується через термін «зовнішнє», що, зокрема, набуває особливої інтерпретаційної гостроти в загальнопсихологічних теоріях діяльності (див. вище).

Так само неоднорідність інтерпретації ідей детермінізму, опосередкованості, специфіки психічного як явища в розмаїтті варіантів його конкретизації чи редукції зрештою створює підґрунтя для дискусії про предмет психологічного запитування, а іноді й про той об'єкт, до якого звернене запитування, адже виникає ситуація, коли незрозуміло не лише те, що саме є предметом знання, але й про що це знання.

Тож на сучасному етапі розвитку психологічного дискурсу, враховуючи наявність дискусій про предмет психологічного пізнання та пов'язану з цим перманентну кризу, найбільш адекватним способом конкретизації психічного є бінарна опозиція невідоме – відоме, де психічне, за прикладом трансцендентального предмета І. Канта (Кант, 2000), що становить собою

певний алгебраїчний X , позиціонується як невідоме й конкретизується через предикат невизначеності.

Водночас детерміністичні уявлення в психології унаслідок конкретизації принципу причинності через неоднорідний ряд змінних детерміністичного аналізу створюють підстави для неоднорідного розуміння психічного, розглянутого крізь предикат невизначеності. Зокрема, із узагальненої схеми взаємозв'язку змінних детерміністичного ряду – яка, нагадаємо, впливає з розведення уявлень про вплив (що підкреслюють активність причини) та уявлень про специфіку визначення (що акцентують рецептивність субстрату, на якому цей вплив здійснюється) й набуває форми тричленної моделі «чинник $\rightarrow$ вплив $\rightarrow$ визначення» – можна констатувати підстави для виявлення неоднорідності причинності.

Іншими словами, закономірність зв'язку між змінними може виступати предметом аналізу й доведення у двох випадках:

- коли мається на увазі зв'язок між причиною (чинником) та її активністю (впливом);
- коли мається на увазі зв'язок між впливом (причиною) та визначенням (наслідком, результатом впливу).

У такому контексті зрозуміло, що уявлення про вплив і про специфіку визначення виступають не лише своєрідними параметрами зв'язку між явищами як об'єктом детерміністичного аналізу в його причинній інтерпретації, але дозволяють зауважити й неоднорідність самих змінних, які упорядковуються в причинний ряд через зв'язок.

Звідси впливає, що в межах аналізу психічного як невідомого, осмислюваного через характеристику невизначеності, у світлі неоднорідності змінних детерміністичного ряду можна зафіксувати таке: щодо кожної зі змінних цього ряду невизначеність невідомого має різномірний характер. Відповідно, саме через цю неоднорідність вона може набувати – хоча й не остаточної, проте певної – визначеності, а саме:

– невизначеність того, що визначається (чинника), припускає те, що визначенням є вже характер цієї змінної в плані її активності, яка отже припускає варіативність цієї активності, що потребує аналізу його «внутрішньої» структури, яка впливає на варіативність інтенсивності впливу;

– невизначеність відносно способу визначення (впливу) припускає необхідність аналізу якісної варіативності активності вже в екстенсивних показниках;

– невизначеність того, на чому здійснюється активність, парадоксально окреслює характер цієї змінної, що уможлиблює її розуміння як субстрату загалом і, зокрема, як матеріального субстрату – принаймні в аристотелівському обґрунтуванні, яке не збігається з трактуванням матерії у вульгаризованому ідеологічному прочитанні марксистської традиції, що, своєю чергою, зумовлює необхідність спеціального аналізу походження відповідних інтерпретацій.

Інші підстави уточнення психічного як невідомого через характеристику невизначеності можна зауважити у світлі неоднорідності уявлень про опосередкованість, хоча характеристика неоднорідності в контексті дискурсу опосередкованості сама залежить і від місця посередника, і від його психологічного статусу в причинному ряді змінних, а отже, й від детерміністичних уявлень взагалі.

Під психологічним статусом тут розуміємо прикладання до явища предикату психічного або непсихічного. Зокрема, якщо статус посередника надається психічному явищу та конкретизується через термін «внутрішнє», це створює підґрунтя для проблематизації характеристики необхідності зв'язку між причиною та дією (чинником і його активністю). Саме така постановка питання, зрештою, уможлиблює теоретичне обґрунтування принципу суб'єктності в психології.

Внутрішнє як посередник у причинному ряді між впливом і специфікою його визначення на тому чи іншому субстраті (реципієнті) незалежно від психологічного статусу посередника вводить у психологічний аналіз поняття регулятивних чинників, по відношенню до яких певна активність як предмет

регуляції є необхідною умовою. Зрозуміло, що для психологічного аналізу важливо, у якому саме психологічному статусі перебуває як регулятивний чинник, так і предмет регуляції, що зрештою й дозволяє підкреслити варіативність неоднорідності по відношенню до опосередкованості.

Не менше підстав для варіативності й, відповідно, неоднорідності в трактуванні опосередкованості можна виявити і в тому випадку, коли психічне конкретизується через термін «зовнішнє» та в такий спосіб покладається на початок причинного ряду. Зокрема, як уже зазначалося, якщо активність (діяльність) виступає не опосередковуючою ланкою в причинному ряді змінних, а його вихідною ланкою, тобто виконує функцію чинника, то психічне щодо неї визначається як функціональний орган (Ткаченко, 2009, с. 58). Утім, таке розуміння конкретизує статус психічного у специфічний спосіб, адже воно хоч і може бути представлене як таке, що опосередковує діяльність, проте не в контексті причинної, а в контексті субстанціальної інтерпретації детермінізму. Тобто психічне тут забезпечує зв'язок між субстанцією (діяльністю) та її атрибутом (продуктом), адже в цій ситуації діяльність (як зовнішнє) та посередник (як психічне) не співпадають тією мірою, якою не співпадають суб'єкт діяльності та психічне.

У протилежному випадку, тобто тією мірою, якою суб'єкт активності та психічне збігаються, психічне посідає місце в детерміністичному ряді змінних як активний чинник (причина), щодо якого «зовнішнє» вже виконує опосередковуючу функцію.

Якщо концептуалізація психічного в терміні «внутрішнє» має сприяти поясненню причинного зв'язку між психічними та непсихічними явищами, то концептуалізація опосередкованості в терміні «зовнішнє» орієнтує на аналіз зв'язку між психічними явищами. За такого підходу цей зв'язок уможлиблюється як у випадку, коли він опосередковується непсихічними явищами – тією мірою, якою поняття «зовнішнє» та «психічне» не збігаються, – так і тоді, коли «зовнішнє» водночас не позбавлене предикату психічного.

У тому випадку, коли йдеться про опосередкування психічного «зовнішнім», яке при цьому має статус непсихічного, головним стає уявлення про розмаїття зовнішніх посередників, які обумовлюють зв'язок між психічними явищами, де зовнішні змінні можуть поставати у вигляді як динамічних, так й змістовних складових. Прикладом динамічного опосередкування є покладання в ролі посередника дії, тоді як опосередкування через інструмент або знак виступає прикладом змістовної складової (див. с. 42).

Коли йдеться про опосередкування психічного «зовнішнім», яке при цьому зберігає статус психічного, ключовим стає уявлення про обумовленість зв'язку між психічними явищами через опосередкування продуктами психічного. Прикладом такого опосередкування може слугувати уявлення про зв'язок між носіями психічного, де саме зв'язок виконує функцію посередника.

Отже, саме опосередковуюча функція зв'язку між носіями психічного по відношенню до зв'язку між психічними явищами (як предметом детерміністичного аналізу) дозволяє розуміти зв'язок не лише як посередника між психічними явищами, але також і як специфічний продукт психічного, через який носієві психічного опосередковано відкривається певне ціле у вигляді форми організації психічного.

Із такого розуміння також випливає твердження, що зв'язок виконує опосередковуючу функцію не лише по відношенню до елементів цілого, але й по відношенню до носія цієї форми цілого. Таке міркування виводиться з тези, що зв'язаність є формою існування цілого, а отже, у психологічній конкретизації означає, що форма організації психічного припускає існування як елементів, так і зв'язку між ними, де зв'язок у своїй посередницькій функції залежить від того, з чим або ким він встановлюється. Будучи встановленим, він репрезентує ту форму цілого, що утворилася й перебуває в певному відношенні до її носія. Водночас форма цілого зумовлює ймовірність виникнення кола певних психічних явищ, які уможливлюються в її межах, де сам зв'язок постає окремим предметом досвідчення та прояву в межах цього кола явищ.

Якщо виходити з неодноразово зазначеної тези про «непрозорість» психічного, або приватність суб'єктивного досвіду, стає зрозумілим, що зв'язок між носіями психічного можливий лише опосередковано і, більш того, переважно матеріально опосередковано. Водночас, будучи встановленим, такий зв'язок уможливорює виникнення певного кола психічних явищ, які в психологічному дискурсі позначаються як питомо соціально-психологічні та наділяються характеристикою незвідності. Ця незвідність так само означає неможливість існування цих явищ поза тією формою цілого, що утворилася внаслідок зв'язку між носіями психічного.

Такі розмірковування демонструють, що зміст зовнішнього посередника неприпустимо розглядати як непсихічне явище, адже «зовнішні» явища в цій опосередковуючій функції не позбавлені предиката «психічні», оскільки в суб'єктивному досвіді вони мають бути представлені в той або інший спосіб, тобто опосередковані в цій характеристиці (зовнішності, матеріальності) функціонуванням психіки.

Характеристика невизначеності невідомого (психічного) в контексті проведеного міркування стосовно опосередкованості психічних явищ набуває можливостей додаткової інтерпретації.

Такий висновок впливає з того, що посередником у цьому випадку виступає сама форма цілого: з одного боку, вона опосередковує елементи та зв'язки між ними, з яких складається, а з іншого – уможливорює коло психічних явищ, що на цій основі виникає. Звідси характеристика невизначеності може бути прикладена як предикат уже до самих елементів та зв'язків між ними. Водночас невизначеність стосується саме їхнього психологічного статусу, адже проблематичним є висновок щодо того, чи форма організації психічного є сукупністю елементів, які носять предикат психічного чи непсихічного, або йдеться про взаємозв'язок психічних і непсихічних елементів, які, будучи пов'язаними в ціле, уможливають (обумовлюють) виникнення психічних явищ.

У контексті зауважених бінарних опозицій, через які психічне визначається у своїй специфіці через протиставлення непсихічному, зауважене може набувати таких форм запитування: чи психічні явища – це результат зв'язку внутрішнього й зовнішнього, або результат зв'язку ідеального та матеріального, або, зрештою, невідомого з невідомим чи відомого з невідомим.

Таке формулювання запитування дозволяє переконатися, що конкретизація детерміністичних уявлень тут більш релевантна не через принцип причинності, а через принцип взаємодії, адже йдеться саме про виникнення психічних явищ як ефекту взаємодії певних елементів, які є невизначеними відносно свого психологічного статусу й субстрату. Тож і схема детерміністичного аналізу з причинного ряду змінних у односпрямованому його розгортанні набуває більш складного характеру, адже опосередкованість припускає можливість регуляційного впливу на вплив (активність) чинника (причини), що, так само, впливає на характеристики визначення.

Як примітки слід підкреслити, що термін «взаємодія» тут розуміється не в класичній інтерпретації детерміністичних уявлень як взаємозв'язку субстанцій і їхнього взаємного визначення, а як взаємодія чинників у процесі впливу на певний субстрат. Для ілюстрації можна навести широко відоме з психофізіологічного дискурсу поняття потенціалу спокою, який визначається як певний стан здатної до збудження клітини, переважно нейрона, на основі якого розвивається потенціал дії. Водночас потенціал спокою – це фонові активність клітини, тобто така активність, яка підтримується на певному рівні й виступає як субстрат, по відношенню до якої регулятивні чинники, що впливають на цю активність, позначаються на ній, обумовлюючи можливість або неможливість розвитку потенціалу дії.

Також варто зазначити, що інше підґрунтя розуміння змістовного навантаження терміна «взаємодія» тут закладене в розумінні оберненого впливу, визначеного певним чином субстрату на організацію форми цілого, адже конкретне коло психічних явищ як результат взаємодії чинників і продукт

їхнього впливу виступає як невід'ємний елемент форми організації цілого, що врешті-решт має впливати на зміну її організації.

Ідеться зокрема й про те, що сам зв'язок як посередник між елементами цілого має бути представлений носію форми організації психічного через цілком визначене коло психічних явищ, тобто продукти психічного, цілком відмінні в цій поставі від інших продуктів психічного, зокрема від образу. Водночас розуміння взаємодії ускладнюється, оскільки припускає розрізнення безпосередніх форм взаємодії та опосередкованих її форм, а психологічний статус посередника позбавляється характеристики невизначеності щодо свого психологічного статусу, адже він за визначенням постає як психічне явище.

Цей зміст як ілюстрацію можна представити на прикладі дещо модифікованого запитування:

- Чи мисляча субстанція виявляє себе через опосередкування протяжними характеристиками?
- Чи несвідоме проявляється у свідомому через опосередкованість його змістів символічним зв'язком?
- Чи соціальне виявляє себе через індивідуальне?
- Чи живе опосередковане проявляє себе в своїй життєдіяльності як психічне (ідеальне, внутрішнє)?

Зрештою, оскільки невідоме є неоднорідним – зокрема в межах змінних детерміністичного ряду, де характер невизначеності набуває різного змісту – постає запитання: чи визначається невідоме у своїй невизначеності через відоме і чи дозволяє це, у такий спосіб, подолати частину його невизначеності?

Таке запитування в межах конкретизації детерміністичних уявлень через принцип взаємодії також дозволяє сформулювати у вигляді пізнавального принципу постулат про опосередкованість, де таке формулювання набуває вигляду наступного твердження – психічне є пізнаваним тією мірою, якою воно опосередковане у своїй взаємодії.

Більш деталізовано це положення може бути сформульоване у вигляді такого твердження: зв'язок між психічними явищами є пізнаваним тією мірою,

якою він опосередкований. При цьому, незалежно від психологічного статусу посередника – що, безумовно, впливає на специфіку пізнавальних підходів, але не скасовує самої можливості пізнання – опосередкованість виступає принциповою умовою пізнаваності такого зв'язку.

Важливо конкретизувати, що взаємодія між психічними явищами може бути опосередкована і психічними, і непсихічними змінними. Так, матеріальна опосередкованість зв'язку між психічними явищами та опосередкованість зв'язком як психічне явище (тут психологічний статус психічного приписаний опосередкованості, а не зв'язку) дозволяє зауважити відмінність між зв'язком у його опосередковуючій функції та зв'язком, що опосередковується.

Коли йдеться про зв'язок, що опосередковується, зокрема, через його переживання носієм психічного у вигляді специфічного кола психічних явищ, то в загальному вигляді такі явища в традиції психологічного дискурсу можуть бути виражені через зміст терміна «смысл» – як феномена, що співіснує поряд зі «значенням» як змістовою складовою досвіду. Тобто переживання як психічне явище тут виступає одним зі способів опосередкованої даності зв'язку його носієві, де сам зв'язок виступає елементом форми організації психічного й у такий спосіб через специфіку смислових переживань дозволяє зауважити специфіку зв'язку як елементу форми організації.

Утім, окремо постає питання, чи дозволяє таке розуміння виявити специфіку тієї форми цілого, щодо елементів якої зв'язок виконує посередницьку функцію, чи ж це ціле дане носієві психічного в інший спосіб – так, що його даність проявляється в іншому колі психічних явищ і опосередковується відмінним чином.

Особливості невизначеності (невідомості) психічного в контексті неоднорідності детерміністичного ряду змінних можна проілюструвати на прикладі порівняння з іншою невизначеністю, яка дискутується по відношенню до впливу методів спостереження на його результати. Зрозуміло, що йдеться про широко вкорінену в дискурс неklasичної раціональності характеристику невизначеності квантового об'єкта, де об'єкт запитування (пізнання)

конструюються шляхом (методом) його вимірювання, тобто є залежним від процедури спостереження. Підваженим, а отже, й невизначеним є насправду те, чи існував досліджуваний об'єкт до редукції хвильової функції та зняття невизначеності в такий спосіб, і чи продовжить він існувати після процедури вимірювання, або ж після запитування він зникає в тій невідомості, із якої був сконструйований шляхом вимірювання, адже неможливість достеменно встановити всі його параметри якраз і проблематизує його існування в повноті вимірюваних ознак.

У ситуації психологічного запитування невизначеність (невідомість) хоча й має, до певної міри, подібний характер – адже під сумнів ставиться те, що існувало до оприявленого результату взаємодії – проте відрізняється від квантової невизначеності за своєю природою. У випадку останньої відомим є метод конструювання результату вимірювання, тоді як для невизначеності психічного, особливо у його психологічному статусі, спосіб визначення невідомого на основі невідомого також залишається невизначеним.

Якщо невизначеним є подальша доля квантового об'єкта після процедури вимірювання, то у випадку результату взаємодії по відношенню до психічного явища його психологічний статус навпаки проясняється, адже результат у тому й полягає, що факт існування психічних явищ важко спростувати, хоч і важко пояснити. У межах детерміністичного ряду узагальнення характеристикою невизначеності психологічного статусу явищ можна описувати не лише природу чинників і варіативність їхньої активності, невизначеність того субстрату, на якому визначається активність чинників у їхній взаємодії (взаємовпливі), але й метод (спосіб), у який відбувається визначення на невизначеному субстраті.

Результати проведеного аналізу можуть слугувати підґрунтям для висновку щодо специфіки реалізації детерміністичних уявлень у психології стосовно принципів опосередкованості та взаємодії. У першому наближенні, щодо зазначених принципів, завдання психологічного дослідження полягає в тому, щоб, виходячи з наявних даних про психічні явища як відомий результат функціонування невідомого механізму, подолати їхню невизначеність, виходячи

саме з наявного результату, тобто психологічне пізнання припускає реконструктивний шлях дослідження.

Важливо акцентувати, що такий висновок коректний саме в першому наближенні. Зокрема, твердження про фіксацію результату визначення невідомого на невідомому як безпосередньо даного «продукту» психічного може бути підважене саме через характеристику «безпосередності», яка застосовується до категорії переживання. Існує стійке переконання, що складає зміст психічного досвіду, подане для безпосереднього переживання як психічне явище (тобто продукт психічного функціонування), і саме це формує зміст визначення категорії переживання (Папуча, 2024 с. 38; 2019, с. 26).

Проблематичність характеристики безпосередності може бути зауважена як у межах її інтерпретації в контексті причинного детермінізму, так і в контексті конкретизації детерміністичних уявлень у принципі взаємодії. Власне постулат опосередкованості є одним із історично перших варіантів спроби подолання уявлень про пряму причинність. Утім, зрозуміло, що в цьому випадку йдеться про причинний зв'язок між непсихічними та психічними явищами, що, зрештою, знайшло своє відображення в дискурсі через ідею опосередкованості – і у варіативності позиції опосередковуючої ланки в різних рядах змінних, і у варіативності змістовної складової самих посередників.

Натомість у випадку розгляду причинного зв'язку між психічними явищами як реалізації уявлень про безпосередню даність психічних явищ їхньому носію, характеристика «безпосередності» набуває дещо іншої інтерпретації. Тут причинність має проявлятися через безпосередній вплив одних продуктів психічного на інші, що забезпечує послідовність зв'язку в часовому вимірі. Тобто характеризує ситуацію психологічного запитування в добу класичної раціональності та постулює асоціативний принцип зв'язку між психічними явищами як реалізацію прямої психологічної причинності.

Уведення уявлень про опосередкованість у такий спосіб упорядкованого причинного ряду підважує не стільки безпосередність зв'язку між відображеним і відображуваним (як продуктом психічного), тобто між носієм

психічного та місцем його життєдіяльності, скільки безпосередній зв'язок між самими продуктами психічного. Іншими словами, йдеться про проблематичність безперервності досвідчення, де під досвідченням розуміємо продукування психічного досвіду як основного продукту, який, у наступну чергу, подається носієві психічного у вигляді «безпосереднього» переживання.

Зрештою, як можемо переконатися, характеристика безпосередності переживання проблематизується й підважується саме відкиданням ідеї про безперервність досвідчення. Існування опосередкованості досвідчення, тобто існування перерви в досвідченні підтверджується тим уявленням, що сама безпосередність тут має розумітися як опосередковане переживання зв'язку як специфічного психічного, а саме – смислового явища, де йдеться вочевидь про зв'язок, покликаний подолати розрив у досвіді, тобто пов'язати в ціле розрізнені, насамперед у часовій послідовності, елементи.

Представленість зв'язку носієві психічного в його психічному досвіді у вигляді переживання такого зв'язку у специфічному колі психічних явищ, а саме явищ осмисленості, підтверджує опосередкованість досвідчення як достеменний факт, адже йдеться про те, що зв'язок включений у досвідчення поряд зі змістовними компонентами, але не зводиться до них.

З іншого боку, у контексті принципу взаємодії опосередкованість досвідчення через зв'язок дозволяє зауважити проблематичність характеристики безпосередності переживання, де саме переживання розглядається як спосіб опосередкування. Зокрема, переживання зв'язку як опосередкована взаємодія носія психічного з формою організації психічного – де форма організації виступає в ролі цілого – дає змогу не лише відзначити її опосередкованість зв'язком, але й підкреслити, що саме ціле, опосередковане зв'язком, водночас виступає як елемент такого цілого. Хоча це зауваження дозволяє ствердити, що ціле подається носієві психічного через переживання зв'язку, водночас покладання цілого через зв'язок у ролі елемента такого цілого проблематизує подальші міркування.

Проблематичність виникає з інтерпретації класичного постулату системного аналізу в його формулюванні – «ціле більше суми своїх частин», оскільки він передбачає, що підґрунтям характеристики незвідності цілого до частин слід розглядати включення цілого як окремого елемента, який підсумовується не разом із частинами, а додається після такої процедури. Іншими словами, постулюється, що ціле утворюється внаслідок об'єднання частин і є похідним від їхньої взаємодії. Протилежне твердження передбачає, що ціле передує частинам і, унаслідок своєї диференціації як способу розвитку, визначає виникнення частин. Тобто ціле не лише обумовлює появу частин, а саме впливає на це через процедуру поділу. Втім у такому обґрунтуванні питання про зведеність частин до цілого не виникає, адже вони не існують поза ним, а слідом за ним і до самостійного існування неспроможні, тобто виступають до певної міри в атрибутивному відношенні до свого субстрату, що зрештою й закладено в зміст категорії «організм» (Кант, 2000).

Включення цілого як окремого елемента системи та пов'язана з цим проблематичність сформульована в межах опису парадоксу Рассела, слугуючи у своїй класичній інтерпретації підґрунтям критики логічних побудов Г. Фреге та математичної теорії множин. У психологічній інтерпретації цього парадоксу вочевидь зміст запитування припускає формулювання питання щодо тих умов, за яких з'являється необхідність через опосередкування зв'язком у безпосередності його переживання включити ціле в ціле як його елемент.

Варто знову акцентувати, що це є спостережуваним фактом. Адже у випадку, коли поряд зі змістовними складовими досвідчення спостерігається також і смислова складова – яка не лише не зводиться до змістової, але й має різний ступінь інтенсивності в контексті різних видів досвіду – це переконливо свідчить про представленість цілого як елемента досвіду. З іншого боку, опосередкованість такого представлення дозволяє підважити тезу про пряму психологічну причинність, тобто уявлення про безпосередній вплив одного змісту досвіду на продукування наступного у часовому відношенні. Адже в такому уявленні припускається незмінність форми, у межах якої

виникають змісти психічного (незмінність свідомості – у постановці класичної раціональності).

Утім явища осмисленості, оскільки вони такі ж плинні, як і змістовна складова досвіду, але при цьому опосередковано виражають форму організації психічного, у межах якої продукується досвід, тим самим свідчать про зміни у формах організації психічного, тобто про постійне переструктурування системи тих елементів, із яких вони складаються в ціле й через посередництво якого уможлиблюється досвідчення.

Таке розуміння дозволяє класифікувати психічні явища за ступенем переживання в них осмисленості та сформулювати емпірично навантажене припущення про залежність між ступенем осмисленості й ступенем включення цілого в систему як елементу системи, адже чим більший ступень осмисленості, чим більш інтенсивно вона виражена, тим більше ціле (форма) включене в продукт психічного як смисловий аспект досвідчення.

Іншими словами, ціле тоді включається в систему як її елемент, коли необхідно подолати розрив у досвідченні. Проте розмаїття смислових явищ та розмаїття видів досвіду, що не зводяться одне до одного, свідчить про те, що розриви в досвідченні теж неоднорідні, а отже, існують різні режими досвідчення. Тобто «зашивання» розривів, які виникають у межах різних форм організації психічного поряд зі змістовною та смисловою складовою, де ціле включене в розрив як «латка», має варіюватися залежно від типу розриву, що, зрештою, відображається в різних видах досвіду: етичному, естетичному, повсякденному, сакральному тощо.

Продовжуючи ткацьку метафору, можна стверджувати, що продукування візерунків (явищ) на тканині психічного досвіду також урізноманітнено залежно від того, із яких елементів складено ткацький верстат і як він, як ціле, зшиває різні елементи в цілісну полотнину. Водночас місця розриву вшивають у себе «латку», що, з одного боку, проявляється в появі специфічних візерунків (явищ), а з іншого – змінює організацію самого верстата.

У підсумку, запитування зводиться до того, як ціле, а можливо й різні види цілого, виступаючи посередниками між елементами, з яких вони складаються, та результатами їх функціонування у формі цілого (досвіду), представлені як елементи цього досвіду. Іншими словами, вони представлені через різні способи переживання зв'язку між носієм психічного та формою організації психічного, а не між носієм психічного та середовищем його життєдіяльності.

Отже, конкретизація детерміністичних уявлень у психології через принцип взаємодії в контексті уявлень про опосередкованість дозволяє зауважити як неоднорідність розуміння терміна «взаємодія», так і проблематику розуміння цілого як посередника в межах неоднорідності взаємодії насамперед у часовому вимірі цієї неоднорідності, де ціле як результат взаємодії певних елементів не лише обумовлює свій розвиток як цілого через диференціацію на елементи, які поза цілим неможливі, але й включається в ці елементи як окрема складова. Оскільки йдеться не про причинний ряд зв'язку, а про зв'язок частина – ціле, то перспектива подальшого аналізу порушеної проблематики вбачається в межах ідей системного аналізу в психології.

ЗВ'ЯЗОК ЯК ОБ'ЄКТ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В ПСИХОЛОГІЇ

3.1 Зв'язок між носієм психічного та формою організації психічного як об'єкт системного аналізу в психології

Ідея цілого великою мірою вкорінена в практиках соціально-психологічного дискурсу, де вона виконує насамперед пояснювальну функцію (Слюсаревський та Хазратова, 2013). Якщо виходити з тези, що ціле не зводиться до своїх частин, то можна зауважити принаймні два напрями інтерпретації цієї тези. У першому випадку може йтися про ціле, більше за свої частини, коли мається на увазі, що ціле утворюється внаслідок об'єднання частин і є похідною від їхньої взаємодії та, відповідно, підсумовується не разом із частинами, оскільки до їхнього об'єднання не існує, а додається вже після такої процедури. Підґрунтям характеристики незвідності цілого до частин припускається включення цілого в структуру системи як окремого елемента, що існує поряд із частинами. Якщо виходити з тези, що зв'язок є формою існування цілого, що складається з частин, і, відповідно, характеристика зв'язаності описує цю форму існування, то зв'язаність можна розглядати як таку характеристику, яка включена до структури системи: з одного боку, вона не зводиться до частин, а з іншого – репрезентує ціле як частину цілого.

У другому випадку може йтися про ціле, що передує своїм частинам, де частини утворюються внаслідок диференціації цілого, як спосіб його розвитку (Папуча, 2019). Зрозуміло, що в цьому випадку ціле є певним організмом, «де будь-який елемент є орган, тобто ціле слугує всякій частині, а всяка частина цілому» (Кант, с. 32). Також зрозуміло, що в такому обґрунтуванні питання про звідність частин до цілого не виникає, адже вони не існують поза ним і до самостійного існування неспроможні, тобто можуть бути розглянуті як такі, що виступають у атрибутивному відношенні до свого субстрату, на основі якого утворилися.

Як можемо переконатися, зауважені способи інтерпретації ідеї цілого не перебувають у відношенні ані протиріччя, ані взаємовиключення. Ба більше, їхня психологічна інтерпретація в контексті ідеї опосередкованості дозволяє розглядати ці підходи до розуміння цілого як взаємодоповнювані. Зокрема, якщо виходити з тези, що досвід є результатом функціонування психіки як системи взаємопов'язаних елементів (продуктом психічного), то досвід у розмаїтті варіантів своєї конкретизації є психічним явищем. З цієї тези також випливає, що досвід опосередковано проявляється через розмаїття своїх функціональних психічних елементів, що, у свою чергу, виступає формою організації психічного і, відповідно, певним цілим.

Форма організації психічного може бути розглянута як те ціле, що не зводиться до своїх частин, а є необхідним результатом їхнього поєднання. Водночас зрозуміло, що форма організації психічного перебуває в певному відношенні до носія психічного, де результат такого відношення – це зв'язок між ними. Такий зв'язок через характеристику зв'язаності виступає певним елементом форми організації (цілого), що утворилося внаслідок зв'язування.

Утворене в такий спосіб ціле припускає свою подальшу динаміку як цілого, де зв'язок за необхідності включений у цю динаміку та, відповідно, має проявлятися в суб'єктивному досвіді в окремому колі психічних явищ. Ці явища спостерігаються як феномени осмисленості, де смисл визначається як переживання зв'язку, а зв'язок – як корелят цілого, що репрезентує ціле як цілісність у межах суб'єктивного досвіду.

Отже, форма організації психічного виступає певним посередником між елементами, з яких вона складається, та психічними явищами, що спостерігаються у зв'язку з функціонуванням цієї форми як цілого. Це дозволяє поєднати дві різноспрямовані інтерпретації ідеї цілого та розглядати їх як взаємодоповнювані при конкретизації їхнього змісту в контексті проблематики взаємозв'язку психічних явищ.

Оскільки йдеться про зв'язок частина – ціле, то очевидно, що перспективи дослідження в такий спосіб вище сформульованої проблематики пов'язані, насамперед, із можливостями системного аналізу як інтерпретацією принципу системності в психології (Карпенко, 2018; Ткаченко, 2009).

Водночас, оскільки йдеться про певне, насамперед часово обумовлене, відношення між організацією в ціле та подальшим функціонуванням як цілого, має також ітися про причинний зв'язок. Це припускає необхідність розкриття можливостей розгляду причинного й системного детермінізму в аналізі психічних явищ у межах детерміністичних уявлень у психології – у їхній конкретизації через принципи причинності та взаємодії – як взаємодоповнюваних. Окрім того, ці підходи можуть поєднуватися в практиках конкретного емпіричного дослідження.

Відповідно виникає необхідність прояснити можливості системного аналізу зв'язку як об'єкта психологічного дослідження в контексті принципів причинності та взаємодії.

Як відомо з історії розвитку методологічного дискурсу в психології, зміст терміна «системний детермінізм» та потреба в такій термінологічній конструкції розкривається через задачу побудови взаємопов'язаної системи принципів психологічної науки. Підґрунтям системності виступає можливість розглядати певний принцип як такий, що утворює систему, тобто не просто як центральний для неї, навколо якого групуються інші принципи, а як такий, із якого інші принципи можуть бути виведені. Прикладом реалізації такої задачі є широко відома розвідка О. Ткаченка, у межах якої як системоутворювальний принцип покладено принцип детермінізму (Ткаченко, 2009). Подібний підхід і вживання терміна системний детермінізм знаходимо в подальших розвідках вітчизняних дослідників, присвячених обговоренню й обґрунтуванню принципів психології, насамперед принципу детермінізму (Карпенко, 2018; Максименко та Пасічник, 2013; Музика, 2015).

Зрозуміло, що не останню, якщо не вирішальну роль у такому формулюванні вказаної задачі відігравав ідеологічний контекст, у межах якого

відбувалася її розробка. Зрештою цим і обумовлено певне методологічне викривлення, де змішуються ідея (принцип) системності як певного виду аналізу, та ідея (принцип) детермінізму як іншого виду аналізу. Якщо у випадку детерміністичного аналізу йдеться про аналіз зв'язку, то у випадку системного аналізу об'єкт його варіативний, а зв'язок виступає необхідною умовою покладання його як об'єкта. Зокрема, якщо предметом детерміністичного аналізу зв'язку виступає закономірність, а задачею – встановлення закономірності або випадковості, то у випадку системного аналізу задача полягає в розкритті властивостей досліджуваного об'єкта, які виникають унаслідок зв'язку, тобто предметом є взаємозв'язок.

Принцип системності може по-різному інтерпретуватися в межах різних конкретизацій принципу детермінізму в психології.

Варіативність конкретизації детерміністичних уявлень у психології обумовлена тим, що характеристики закономірності чи необхідності можуть отримати своє обумовлення (детермінованість) у неоднорідний спосіб. Зокрема, з кантівського аналізу можна зробити висновок, що в невідповідний спосіб явища може бути пов'язані:

- як взаємна приналежність через суб'єкт-предикативне відношення (субстанція – акциденція);
- як відношення між причиною та дією;
- як відношення взаємодії (Кант, 2000).

Детермінізм як уявлення про необхідний зв'язок між явищами може конкретизуватися через принципи субстанціональності, причинності, взаємодії, а отже, можемо говорити про субстанціональний, причинний та системний детермінізм. Принцип системності, тобто можливості системного аналізу, може бути реалізований у межах кожного з зауважених видів детермінізму.

У межах субстанціонального детермінізму принцип системності набуває виразності передусім у рефлексії психологічних уявлень доби класичної раціональності. Системність тут постає як наслідок визнання неоднорідності психічного та залежності його проявів, зокрема й зовнішньо спостережуваних,

від внутрішньої структурної диференціації. Інакше кажучи, психічне мислиться не як однорідна сукупність станів, а як внутрішньо організована цілісність, прояви якої зумовлені специфікою її структурних рівнів. Неоднорідність психічного розкривається через протиставлення термінів зовнішнє та внутрішнє, де внутрішнє обґрунтовується у своїй неоднорідності якраз з неможливості реалізації прямого причинного пояснення по відношенню до впливу зовнішніх чинників та реалізується в подальшому через подолання постулату безпосередності в ідеї опосередкованості. Своє увиразнення сказане знаходить через вже зауважуване розрізнення екстенсивних та інтенсивних величин у кантівській інтерпретації цих термінів (Кант, 2000), де в межах причинного детермінізму необхідність звернення до аналізу внутрішнього як інтенсивної величини постає в тому випадку, коли з аналізу зовнішніх (екстенсивних) реляцій неможливо встановити необхідності (закономірності) зв'язку між рівнем впливу причини та інтенсивністю визначення цього впливу на його субстраті.

Така залежність і дозволяє в контексті субстанціонального детермінізму вести мову про неоднорідність психічного, яке в геометричних реляціях не може мислитись у вигляді крапки в просторових координатах, адже припускає не лише свою об'ємність, але й неоднорідність об'єму.

Зауважена неоднорідність припускає поставу внутрішнього як взаємопов'язаної системи елементів, де із особливостей та специфіки їхнього взаємозв'язку виводиться обумовленість зовнішніх проявів. У такий спосіб психічне, виражене через категорію внутрішнього, набуває можливості системного аналізу, у межах якого внутрішнє постає не як точка в просторі зовнішніх відносин, а як неоднорідне за складом і структурою (у просторовому вимірі) та в динаміці взаємозв'язків між складниками (у часовому вимірі) замкнуте на себе, власне системне ціле, що зумовлює специфіку його зовнішніх реляцій внутрішніми.

На цьому підґрунті принцип системності радше протистоїть принципу причинності (причинного детермінізму), адже його пояснювальний потенціал

якраз і набуває своєї значущості в тій мірі, у якій те або інше явище детерміноване зі специфіки взаємозв'язку своїх складових (а отже, самодетерміноване), а не зі специфіки впливу зовнішнього по відношенню до його структури чинника.

Інші можливості інтерпретації принцип системності отримує через категорію «взаємодія». Якщо виходити з того, що взаємодія – принаймні в кантівській інтерпретації – є синтезом субстанціальності й причинності, тобто вплив причини визначається на тому, що своєю чергою визначається на ній, то в такий спосіб покладається власне класична ситуація реалізації принципу системності. При цьому активність одного елементу впливає на активність іншого, що не дозволяє говорити про односторонній вплив та однозначну часову послідовність, проте дозволяє вести мову про взаємозв'язок сукупності елементів як цілого (системи), де необхідність такого взаємозв'язку є не стільки такою, що може мислитися з очевидністю, а отже може бути підваженою, скільки виступає своєрідним критерієм, що дозволяє виокремлювати взаємопов'язане ціле як системний (тобто власне необхідний) зв'язок елементів.

Як бачимо, у межах принципу системності необхідність взаємозв'язку між елементами припускає окрему процедуру доказу такої необхідності зв'язку (власне доказу системності). Якщо можна показати, що елемент може бути замінений іншим елементом без втрати цілісності, то очевидно, що зв'язок з ним не є необхідним для збереження системності (цілісності), точніше, що для збереження цілісності існує необхідність не конкретного елементу, а необхідність зв'язку як такого.

Окрім того, саме в межах аналізу через категорію взаємодії набуває теоретичного обґрунтування положення про те, що принцип системності не доповнює принцип причинності, а перебуває з ним у відношенні альтернативності. Якщо причинність передбачає необхідний зв'язок між чинником і його дією (активністю), то цілісність (системність) фіксує зв'язок як необхідність як таку, незалежно від того, що саме слугує його підґрунтям.

Водночас у межах аналізу психічних явищ через категорію взаємодії обґрунтовується й специфічний варіант системного підходу, який доцільно означити як реляційний детермінізм. У такому підході предметом аналізу постає не ізольований чинник, а наявність відношення як необхідна складова обумовлення, з одного боку, і як необхідна складова зв'язку – з іншого. Так, якщо стверджувати, що психічне не є окремою субстанцією, а є лише атрибутом (Ткаченко, 2009, с. 73), то з цього ствердження ще не слідує, що воно є атрибутом однієї субстанції (тобто її предикативною властивістю), адже також обґрунтованим може бути твердження про те, що певні явища є атрибутом взаємодії, тобто виникають як її наслідок і в цьому аспекті залежні та приналежні моменту взаємодії, а не існуванню окремих елементів як таких.

Очевидно, що йдеться про широко представлений у дискурсі системного підходу термін «емерджентні властивості» – ті новоутворення, що виникають у межах цілого й реалізують інтерпретацію, відповідно до якої ціле не зводиться до суми своїх частин (система – до своїх елементів). Саме ціле зумовлює появу властивостей, які не притаманні жодній із його складових окремо.

У психологічних методологічних рефлексіях емерджентні властивості також осмислюються в межах холархічного детермінізму, що описаний у розвідках З. Карпенко (Карпенко, 2018, с. 484). При цьому холархія як принцип упорядкування до певної міри видозмінює принцип упорядкування за ієрархією, адже рівні впорядкованості виникають не лише як відношення підпорядкованості за критерієм загальності, але також і як відношення включення цілого як частини в більше ціле.

Зрозуміло, що при такому позиціонуванні ідея холархічної впорядкованості мало що додає до принципу системності, адже виступає по суті вираженням тої тези, що система складається з підсистем, які можуть бути описані як окремі системи.

Поза тим, у випадку взаємозв'язку принципів причинності та взаємодії в контексті проблематики зв'язку форми організації психічного й кола психічних явищ, що в її межах уможливорюються, питання полягає не в тому,

як ціле включається в більш загальне ціле, а також не в тому, як ціле впливає на динаміку своїх частин, а в тому, як воно включається в це ціле як його частина. Якщо таке включення уможлиблюється через опосередкування зв'язком, то зв'язок виступає не лише характеристикою форми існування цілого, але й необхідним його елементом.

Відмінність між холархічним і реляційним детермінізмом якраз і може бути зауважена з того, що саме (зв'язок між чим) є предметом детерміністичного пояснення. Так, якщо моментом обумовлення є ціле, яке визначає динаміку функціонування частин (елементів), що реалізує інтерпретацію ідеї цілого в тому варіанті, де ціле передує частинам, то це не те ж саме, коли обумовленню й детерміністичному поясненню підлягає те, що виникає як момент (і наслідок) взаємодії. Тобто власне зв'язок, який розуміється як емерджентна властивість, що виникає на елементах як результат їхнього відношення та взаємодії в такому відношенні обумовлює подальшу динаміку цих елементів як взаємопов'язаних у ціле по відношенню до подальших впливів. Іншими словами, ціле в характеристиці зв'язку розкривається як субстрат впливу, де зв'язок є предметом впливу й вплив на зв'язок припускає вплив на ціле.

У межах підходу реляційного детермінізму, де важливу роль відіграють уявлення про емерджентні властивості як похідні від взаємодії, зрозуміло, що досвід як психічне явище виступає як результат взаємодії. Тобто досвід як психічне явище та результат взаємодії і є зв'язок, а різні види досвіду – це різні види зв'язку. Тоді задача психологічного дослідження полягає в реконструкції того цілого (форми організації психічного), що проявляється через зв'язок у його опосередкуванні переживанням (досвідченням) у вигляді досвіду (психічних явищах).

Водночас невизначеним залишається психологічний статус і елементів, що внаслідок взаємодії утворюють зв'язане ціле як форму організації, і самого цього цілого. Ідеться про те, чи можуть вони бути наділені предикатом психічного.

Нагадаємо, що під психологічним статусом у цьому контексті розуміється саме приналежність відповідному утворенню предиката психічного.

У межах реляційного детермінізму пояснювальний потенціал реалізується не лише через можливості синтетичного поєднання елементів взаємодії. Не виключеною є й ситуація, за якої певне явище стає спостережуваним не внаслідок синтезу, а через те, що один із залучених у взаємодію елементів перестає причинно визначати спостережуване як емерджентне.

Ідеться, отже, не про наслідок впливу, а радше про наслідок його відсутності, що зумовлено саме зв'язуванням відповідного чинника в межах цілого.

Інтерпретація принципу системності в межах принципу взаємодії урізноманітнюється залежно від конкретизації терміна «взаємодія». У контексті реляційного детермінізму він припускає не класичну свою інтерпретацію в межах детерміністичних уявлень як зв'язок субстанцій та їхнє взаємне причинне визначення, а розуміння системності та зв'язку як наслідку взаємодії.

Натомість, коли йдеться про взаємодію чинників у їхньому впливі на певний субстрат, принцип системності набуває можливості інтерпретації через категорію причинності, тобто в межах причинного детермінізму. У такому випадку системність розуміється як упорядкованість чинників у цілісну систему.

Це знаходить своє увиразнення, зокрема, у вже згадуваних практиках вітчизняного психологічного дискурсу через виокремлення рівнів спричинення – біологічного, фізіологічного, соціального, культурного тощо.

Зрозуміло, що впорядковане в такий спосіб розмаїття чинників позиціонує психічне як об'єкт (субстрат) впливу під дією непсихічних явищ. Стосовно психічних явищ припускається, що зовнішнє у різних варіантах його конкретизації виступає чинником їхнього визначення і, відповідно, через цю специфіку визначення зумовлює особливості їхнього функціонування.

Крім того, що це припускає класичну інтерпретацію принципу взаємодії як взаємодії субстанцій, підґрунтям системності тут виступає можливість

впливу варіативних чинників на той самий субстрат. Тобто психічне виступає як системоутворювальний чинник тією мірою, у якій на ньому може визначатися непсихічне, а підґрунтям рівнів спричинення виступає уявлення про рівні загальності явищ. Іншими словами, явища в можливості свого впливу на психічне упорядковуються за рівнем складності, яка розкривається як надбудова одного типу явищ над іншим. Взаємодія тут розкривається не стільки як взаємодія субстанцій, скільки як взаємодія явищ.

Інші можливості інтерпретації системності в межах причинного детермінізму можна зауважити у випадку, коли мають на увазі взаємодію чинників, а не явищ, у впливі на певний субстрат, де така взаємодія також носить характер різнорівневої упорядкованості. При цьому, якщо підґрунтям рівнів спричинення у взаємодії явищ виступає рівень їхньої складності по відношенню до психічного як субстрату, то у взаємодії чинників рівні можуть упорядковуватися як відношення опосередкованості впливу на субстрат, тобто впливом на активність чинника, або інакше – на його вплив.

Зрозуміло, що йдеться про регулятивний вплив, де необхідною умовою регуляції як специфічного впливу є активність іншого чинника, яка й виступає як субстрат для чинника регулятивного та обумовлює специфіку його визначення на тому чи іншому субстраті.

Розуміння системності в цьому контексті може бути принаймні трьох типів:

- з одного боку, під системою тут може розумітися взаємозв'язок чинника, регулятора та субстрату як елементів системи;
- з іншого боку, системність вочевидь має описувати той зв'язок, що виникає між цими елементами;
- зрештою, можна також говорити про низку рівнів регуляції (а отже й спричинення) як взаємопов'язану систему рівнів.

Останній варіант розуміння набуває значущості тоді, коли активність на нижчому рівні створює можливість надбудови над нею регуляційного чинника, а згодом і наступного рівня регуляції. Останній щодо

опосередковуючого рівня виступає регуляційним чинником, тоді як щодо опосередкованого – метарегуляційним.

Такий підхід є усталеним, зокрема, у дослідженнях чинників, надбудованих над традиційно виокремленими психологічними компонентами. Прикладом може слугувати метакогнітивний рівень, який розглядається в контексті регуляції когнітивної активності (Ватан, 2021). Тож і схема детерміністичного аналізу з причинного ряду змінних у односпрямованому його розгортанні набуває більш складного характеру, адже опосередкованість припускає можливість регуляційного впливу на вплив (активність) чинника (причини), що відповідно впливає на характеристики визначення. Особливості закладеного тут розуміння взаємодії теж специфікується, адже припускається розрізнення безпосередніх форм взаємодії та опосередкованих її форм, утім і тут психологічний статус елементів взаємодії (чинників і їхньої активності) залишається невизначеним.

Можна виділити й інший специфічний спосіб інтерпретації терміна «взаємодія» у випадку, коли об'єкт впливу в опосередкованій взаємодії завдяки самій її опосередкованості не набуває характеристик пасивної рецептивності, тобто здатний уникати безпосереднього визначення чинника на собі. Тоді зрозуміло, що одним із механізмів уникання є можливість впливу на регулятивний чинник, а отже, й контрвпливу на безпосередній чинник. Варто зазначити, що така взаємодія можлива завдяки двом аспектам: по-перше, через антиципацію (випереджаюче відображення) в «реципієнта» впливу; по-друге, через можливість модифікації власної структури (переструктурування) для активного захисту від впливу. Обидва ці аспекти обумовлені можливістю опосередкування й водночас становлять підґрунтя саморегуляції.

У схемі рівнів взаємодії чинників її конкретизація стає досить прозорою при описі зв'язку між носієм психічного та середовищем його життєдіяльності. Тут проявляються можливості суб'єктного впливу на зовнішні чинники щодо структури суб'єкта та на процеси їхньої активності, які набувають статусу об'єктів передусім завдяки можливості регуляторного впливу на них

і лише в другу чергу – через реалізацію пізнавального відношення до них з боку суб'єкта.

Проте й на рівні конкретизації зв'язку між носієм психічного та формою організації психічного така схематизація виглядає доречною, адже якщо те, на чому визначається чинник – тобто об'єкт впливу (субстрат) – розуміти як елемент системи поряд із чинником, що впливає, та чинником, що регулює, то в такий спосіб організоване ціле припускає можливість оберненого впливу визначеного певним чином субстрату на організацію форми цілого. Отже, будь-яке коло психічних явищ, що виникає як результат взаємодії чинників і продукт їхнього впливу на субстрат із невизначеним психологічним статусом (що відповідно підриває можливість однозначно визначити його як пасивний / рецептивний чи, навпаки, здатний до антиципації), виступає як невід'ємний елемент форми організації цілого. Саме воно в кінцевому підсумку впливає на подальшу зміну організації цього цілого.

Форма організації психічного як форма цілого й водночас посередник між носієм психічного та його досвідом припускає, що зв'язок має поєднувати виокремлені елементи в ціле, тобто мати стосунок до кожного з цих елементів.

З іншого боку, регулятивна функція посередника припускає її реалізацію через вплив на зв'язок, який є не лише посередником, а й активним процесом як необхідною умовою регуляції, а зміна параметрів зв'язку за необхідністю обумовлює зміну цілого – зміну зв'язаної структури системи елементів. Зокрема, це має також означати можливість оберненого впливу реалізованого у формі досвіду зв'язку на цю форму.

Зрештою, таке формулювання є лише іншим способом висловити попередню тезу: зв'язок як емерджентна властивість визначає динаміку цілого щодо впливів на нього. Ціле постає субстратом впливу тією мірою, у якій предметом впливу є сам зв'язок, а зміна способу зв'язаності неминуче веде до зміни форми організації цілого, а отже й до зміни кола явищ (елементів досвіду), що стають можливими в межах цього цілого.

Втім, якщо зв'язок розглядається не лише як посередник, а й як предмет регуляції, тобто як об'єкт специфічного впливу на його активність, і при цьому зберігає статус емерджентної властивості, що виникає як результат відношення, то можливість регуляторного впливу набуває двозначного характеру.

З одного боку, регуляція можлива лише після утворення зв'язку, адже регулятор повинен мати предмет регуляції – активність чинника (тут – зв'язку) – як необхідну умову. Це відповідає ситуації простої регуляції, коли регулятивний чинник надбудовується над активністю причини та виконує опосередковуючу функцію.

З іншого боку, регулюватися може зв'язок у процесі його утворення. В цьому випадку очевидно, що йдеться про нормативну регуляцію, якщо норму визначати як правило зв'язку. Також зрозуміло, що норма як правило зв'язку не лише передує йому, але й як регулятивний чинник дозволяє зауважити специфіку саме нормативної регуляції в її відмінності від ситуації опосередковуючої регуляції. Зокрема, нормативна регуляція як необхідна умова припускає не лише наявність елементів унормування (тобто зв'язування по правилу), але й самого правила.

Зрозуміло також, що якщо йдеться про зв'язок частина – ціле, а не зв'язок причина – дія – субстрат (де «правило» очевидно задається екстенсивними параметрами впливу й станом субстрату, а про нормативну регуляцію у вигляді закономірності можна говорити лише умовно), то в цьому випадку правило має задаватися у відповідності до того цілого, що виникає внаслідок зв'язку. Нормативний чинник (норма) має послуговуватися моделлю того цілого, що має утворитися внаслідок зв'язку, та моделлю зв'язку, яка характеризує ціле як ціле, що утворюється внаслідок зв'язування відповідно до норми.

Тож вплив на зв'язок як предмет регуляції, тобто активний процес, буде задавати особливості динаміки цілого як цілого, а отже визначати специфіку перебудови й переструктурування структури елементів цілого. Регулятивний рівень у цьому контексті розкриває сукупність чинників, що впливають на ціле, – як зовнішніх щодо нього, так і внутрішніх стосовно нього. Йдеться, власне,

про чинники, які виокремлюються за параметрами впливу, а також про чинники, що виокремлюються за параметрами стану.

Натомість вплив на зв'язування як предмет регуляції передбачає, що норма як утворення регулятивного рівня послуговується моделлю цілого і, відповідно, визначає можливості антиципації. Таке покладання зумовлює необхідність виокремлення метарегуляційного рівня щодо норми як правила зв'язку, оскільки нормативний чинник у своїй активності реалізує правило, яке водночас може задаватися (а отже й впливати на процес нормативної регуляції) як стосовно специфіки елементів, що підлягають зв'язуванню, так і стосовно специфіки цілого, яке має постати внаслідок зв'язування. У першому випадку дія нормативного чинника, очевидно, спрямовується на нівеляцію тих характеристик і властивостей, що перешкоджають утворенню цілого. У другому – нормативна активність має бути зорієнтована на забезпечення виникнення (емерджентії) нових властивостей, тобто на становлення самого зв'язку.

В обох випадках доречно говорити про метарегулятивний по відношенню до процесу зв'язування та, відповідно, регулятивний по відношенню до нормативного, рівні регуляції, тобто про утворення (чинники), які слугують моделлю цілого та регулюють правило зв'язку (норму), якщо зв'язок устанавлюється за правилом.

Дещо інша, проте принципово зведена до окресленої схеми міркування, постає ситуація, за якої метарегулятивний рівень функціонує в умовах уже утвореного цілого. У такому разі завдання нормативної регуляції та її метарегулятивного забезпечення спрямовані не на утворення цілого, а на його збереження. Відмінність тут очевидно полягає в тому, що метарегулятивний рівень забезпечується самим цілим як таким, а не його моделлю, оскільки воно вже функціонує як цілісність; відповідно, регуляція набуває спрямованості на підтримання та збереження зв'язку.

Насамкінець, у випадку конкретизації наведених тез на прикладі такого зв'язку, як зв'язок між носієм психічного та формою організації психічного,

де носій психічного постає елементною базою щодо форми організації психічного як певного цілого, доцільно дійти такого висновку. Якщо форма організації психічного передбачає наявність нормативного та метарегуляційного рівнів, що впливають на процес її утворення й подальшого функціонування, то вони з необхідністю мають виступати як частини цього цілого. За такої умови нормативні та метарегулятивні (щодо норми) утворення мають бути представлені у суб'єктивному досвіді носія психічного у вигляді кола специфічних психічних явищ, поряд із явищами осмисленості, або ж у формі специфічних різновидів осмисленості. Їхнє досвідчення (переживання) так само може бути розглянуте як проблема представленості специфіки зв'язку цієї підсистеми (частини) цілого у специфіці її переживання та прояву у формі певного виду досвіду.

Позиціонування метарегулятивного рівня по відношенню до нормативного може бути проілюстроване з історії філософського дискурсу щодо когнітивних здібностей, адже певною мірою повторює відомі результати категоріальних рефлексій Канта (Кант, 2000). Зокрема, розсуд як здатність правил виконує нормативну функцію щодо синтезу розмаїття. Водночас метарегулятивний рівень передбачає, з одного боку, необхідність виокремлення здатності судження як здатності підводити певне розмаїття під правило, а з іншого – виокремлення здатності розуму задавати підставу єдності самого правила. Як така підстава єдності постають різні варіації безумовного в різних рядах умов.

Перенесення цих міркувань на ситуацію системного аналізу зв'язку між формою та носієм психічного дозволяє встановити подібність між змістом термінів «єдність» та «ціле», а отже, виокремлювати поряд із нормою як правилом зв'язку елементів у ціле також і основу зв'язку, тобто метарегулятивне по відношенню до норми утворення, що обумовлює специфіку її активності.

Втім на цьому можливості аналогії вочевидь закінчуються, адже якщо в ситуації кантівського міркування пошук основи єдності здійснюється для ряду

як послідовності (тобто відтворюється проблематика детермінізму загалом і меншою мірою проблематика причинності), то в межах проблематики системного аналізу, оскільки йдеться про зв'язок частина – ціле, вочевидь мова може йти не про ряд, а про іншу форму єдності, відповідно й основа для неї може відрізнитися.

У першому наближенні таку основу єдності можна визначити через термін «загальність» у її відмінності та протиставленні безумовності. Втім таке покладання вочевидь не означає переведення міркування зі схеми послідовності як основи ряду до одночасності як підстави іншої форми єдності, оскільки припускається наявність як функціональних відносин між частинами цілого, так і динамічних відносин у самому цілому. Загальність як підстава єдності радше специфікує схему ряду як основу міркування, ніж заперечує її. Йдеться, ймовірно, про модифікацію ряду, наприклад, у напрямі його перетворення на коло чи іншу замкнену конфігурацію, у межах якої, однак, зберігаються відносини послідовності.

У будь-якому разі це дає підстави виснувати, що реляційний детермінізм у практиці психологічного дослідження відкриває можливості для розкриття пояснювального потенціалу принципів детермінізму, системності та цілісності через їх параметризацію й подальшу операціоналізацію в емпірико-прикладних розвідках, зокрема засобами двофакторної моделі дисперсійного аналізу. Водночас така параметризація не може вважатися повною, оскільки не охоплює в належній мірі специфіку зв'язку між носієм психічного як елементною базою цілого та формою організації психічного як цілісністю, адже дозволяє розкрити та показати лише факт утворення зв'язку (та цілого) як результату взаємодії, а не прямого безпосереднього впливу, втім не дозволяє розкрити послідовності виникнення та функціонування рівнів регуляції, які обумовлюють взаємовплив частин на ціле (зв'язок) та цілого (зв'язку) на частини.

Крім того, у межах системного аналізу зв'язку між носієм психічного та формою його організації демонструється, що принцип системності не доповнює принцип причинності, а перебуває з ним у відношенні

альтернативності, тобто передбачає відмінність предмета аналізу, адже причинність припускає необхідність зв'язку між чинником і його активністю, а цілісність (системність) припускає зв'язок як необхідність, безвідносно до того, що виступає підґрунтям зв'язку. За такої постановки питання підважується усталена в психології система принципів, що, своєю чергою, утворює підстави для її перегляду.

Іншими словами, вона потребує перегляду не лише з огляду на свою заідеологізованість, але й із огляду на певне протиріччя в можливості підведення принципу системності під принцип причинного детермінізму.

Втім доцільно акцентувати, що зазначене не означає обґрунтованості висновку про неможливість представлення взаємозв'язку принципів психологічної науки у вигляді системи взаємодоповнюваних положень або як ієрархії, підпорядкованої певному системоутворювальному принципу. Ідеться радше про те, що принцип причинного детермінізму потребує свого переосмислення з огляду на можливість зняття закладеної в термінологічній конструкції «системний детермінізм» неточності.

У першому наближенні на роль центрального пізнавального принципу може претендувати принцип опосередкованості, який формулюється досить просто: психічне пізнаване тією мірою, у якій воно опосередковане, але також зрозуміло, що опосередкованість у межах ряду й опосередкованість у межах цілого передбачають різне розуміння цього поняття.

Позиціонування принципу опосередкованості як вагомого пізнавального принципу психологічного дослідження потребує подальшої методологічної рефлексії. Зокрема, якщо опосередкованість розглядати не лише центральним принципом, але й принципом системоутворювальним, то принцип детермінізму має бути не лише підпорядкованим, але й виводитися з нього. Інтерпретація детермінізму в контексті принципу опосередкованості дозволяє тоді зауважити, що тією мірою, якою досвід опосередковано через причинність, він постає як досвід зовнішніх реляцій. Натомість тією мірою, якою досвід опосередковано через субстанціональність, він постає як досвід внутрішній.

Перефразовуючи відому тезу І. Канта, можна ствердити: те, що опосередковано через субстанціональність (відношення приналежності), існує як можливе, тоді як те, що опосередковане через причинність, існує як дійсне. Єдність субстанціональності й причинності дана до переживання у формі знання й існує як необхідність. Так само необхідність у межах суб'єктивного досвіду виявляється як переживання переконаності або впевненості.

Отже, подальше розкриття проблематики, піднятої в цій частині розвідки, як перспективи розвитку аналізу зв'язку як об'єкта психологічного дослідження, передбачає виокремлення метарегулятивних чинників щодо елементів того чи іншого цілого як підстави їхньої єдності.

3.2 До аналізу взаємозв'язку термінів «загальне» та «ціле» в контексті системного аналізу зв'язку в психології

Якщо в межах системного аналізу зв'язку між формою організації психічного та носієм психічного виходити з можливості, поряд із нормою як правилом зв'язку елементів у ціле, виокремлювати також і основу самого зв'язку, тобто метарегулятивне утворення щодо норми, що зумовлює специфіку її активності, це дозволяє встановити специфіку відношення між змістами термінів «єдність» та «ціле».

У такому контексті єдність як психічне явище виступає, по суті, характеристикою досвіду цілого або, іншими словами, відображає специфіку його переживання носієм. Тож вона постає як смисловий феномен, через опосередкованість якого ціле дане до переживання.

Питання про основу єдності як психічного явища в першому наближенні розкривається як питання про варіативність цілого, адже в різний спосіб упорядковане ціле на рівні психічного явища має досвідчуватися по різному – у різних варіантах його (цілого) переживання. Приведення в залежність варіативності єдності від варіативності упорядкування цілого дозволяє вести мову про нормативний рівень, де важливим стає виокремлення поряд

із частинами цілого як його елементами й самого зв'язку, що виступає частиною цілого, а також правила зв'язку (тобто нормативного утворення), що впливає на зв'язок і його утворення як ту частину цілого, що репрезентує ціле як ціле (тобто не дозволяє звести його до простої суми частин). Відповідно, метарегулятивний рівень по відношенню до регулятивного має засвідчувати можливість впливу на регулятивний рівень, тобто на норму як правило зв'язку, а отже, виступати як основою правила, так і в більш загальному вигляді – основою цілого, що зв'язане за правилом.

У такій постановці взаємозв'язок метарегулятивного рівня щодо нормативного знаходить можливість ілюстрації на прикладі кантівських критичних ідей. Зокрема, при конкретизації цього відношення на матеріалі когнітивних здібностей слід зауважити, що розсуд, визначений як здатність правил, виконує нормативну функцію щодо синтезу розмаїття.

У цьому контексті, з одного боку, здатність судження як уміння підводити певне розмаїття під правило, а з іншого – здатність розуму задавати підставу єдності для правила – постають як утворення метарегулятивного рівня щодо синтезу уявлень, що слугує основою знання.

Також можна пригадати, що основою такої єдності пропонуються варіації безумовного в різних рядах умов, де самі ряди виведено з логічної структури різних видів умовиводів – категоріального, гіпотетичного, диз'юнктивного. Отже, регулятивна ідея як принцип регуляції відношення ряду як основи єдності до цілого, що формується на цій основі, реалізує свій потенціал саме щодо ряду як необхідної умови, а отже, щодо нормативного утворення, на яке спрямовано регулятивний вплив. Такий підхід дозволяє розглядати ряд як основу цілого, що синтезується за правилом, де правило визначається специфікою ряду, точніше – специфікою можливого його завершення.

Ідея завершеності ряду постає в цьому контексті основою зв'язку як способу існування частин у формі цілого.

Отже, варіативність можливого завершення ряду виступає основою варіативності цілого, що дане в умовах ряду, тож дозволяє вести мову про різні

види зв'язку як способи упорядкування у форму цілого. При цьому розмаїття як елементна основа цілого також варіюється залежно від того, у межах умов якого ряду воно урізноманітнене. При цьому урізноманітнення як здібність виступає залежною як від здібності ряду як правила, так і від здібності завершувати ряд, де очевидно, що, з одного боку, це різні здібності, а з іншого – варіативність множинності як розмаїття обумовлена рядом як формою певного розмаїття, що тоді виступає її змістом. При цьому синтез розмаїття обумовлений специфікою правила (ряду), основою якого виступає можливе його завершення. Завершеність виступає формою для правила, а варіативність завершеності – підґрунтям (основою) для виокремлення різних видів цілого, а отже, і різних видів зв'язку елементів завершеного ряду. Власне ряд тоді стає цілим, коли завершується в той або інший спосіб і при цьому безумовне виступає як основа завершеності для певного обумовленого в певному ряді, де безумовне для різних рядів дає як результат різні форми цілого, що постають як досвід світу, досвід суб'єкта, досвід трансцендентного.

Отже, якщо виходити з того, що вплив безумовного як підстави єдності реалізується щодо ряду як послідовності, то відтворюється проблематика детермінізму загалом і, зокрема, проблематика причинності як послідовного зв'язку між причиною та її активністю, а також між активністю та специфікою її визначення на субстраті (реципієнті/об'єкті) впливу. Водночас це має значення і для проблематики системного аналізу, де зв'язок «частина – ціле» розкривається не стільки як послідовний, скільки як необхідний. Тому в питанні специфіки основи єдності для цього типу зв'язку йдеться не про інше нормативне утворення (правило єдності) у формі ряду як послідовності, а про іншу конфігурацію ряду – завершений ряд. Його завершеність стосовно цілого та відповідного зв'язку, що утворює ціле за необхідністю, виступає як конститутивна умова, а не як регулятивна.

Тоді зрозуміло, що питання полягає у варіативності основи єдності, яка впливає на регулятивний чинник, а отже, виступає або альтернативним по відношенню до безумовного способом завершення ряду, або доповнюваним,

що зрештою має слугувати підґрунтям для доповнених або модифікованих форм цілого як форм завершеного ряду (світу, душі, ідеалу розуму).

Отже, якщо йдеться про завершений ряд, регулятивний чинник ряду визначає його завершеність. Питання полягає у варіативності цієї завершеності: поряд зі зведенням ряду до кінця (кінцевої умови, яка нічим не обумовлена), ряд безумовно можна завершувати через його наповнення.

Тобто завершення може здійснюватися або шляхом зведення ряду до безумовного як його логічного завершення, або шляхом досягнення завершення емпіричного, тобто наповнення елементів ряду певним досвідом, що забезпечує його закінченість з огляду на вичерпність розмаїття, яке синтезується за правилом (нормою) ряду.

Вочевидь, ідеться про здатність підводити розмаїття під ряд як правило упорядкування певного розмаїття або, висловлюючись кантівськими термінами, – про здатність судження.

Зрештою, предметом психологічного інтересу тут є розуміння того, як пов'язані варіативна основа різних видів безумовного як способів логічного завершення ряду та варіативність різних видів досвіду. Іншими словами, якщо безумовне виступає основою досвідчення цілого, що постає як досвід світу, трансцендентного чи суб'єкта, то як альтернатива безумовному інша основа єдності розширює спектр можливих видів досвіду.

Питання, що постає у цьому контексті, стосується природи такого доповнення: чи йдеться про модифікацію форм цілого як видів досвіду, про їхнє змішування, чи, як ще одна альтернатива, про розширення можливих форм цілого, що слугувало б підґрунтям для потенційного досвіду цілого, наприклад, досвіду етичного, естетичного та інших його різновидів.

Останнє означало б існування поряд зі світом чи суб'єктом специфічних форм цілого, а отже й специфічного способу завершувати ряд умов логічним шляхом. А це вже питання про повноту видів умовиводів, оскільки воно передбачає виокремлення не лише етичного, естетичного чи, наприклад, сакрального судження як підстави відповідних видів досвіду, а й самого ряду

та безумовного, що обумовлюють його завершення у специфічну форму цілого. Ця форма цілого, у свою чергу, має переживатися в межах специфічного кола психічних явищ. Хоча, з першого погляду, з останніми проблематичності не виникає, адже їхня специфіка закладена у номінацію відповідних видів досвіду.

Як би там не було, але урок цих неоднозначностей дозволяє зауважити, що тут нас цікавить зв'язок як предмет системного аналізу, тобто загальні функції зв'язку, адже неважко ствердити, що загальні форми зв'язку дорівнюють загальним формам цілого, де останні слід розуміти як способи відношення між цілим і його досвідченням через зв'язок. Звідси слід очікувати, що прояснення варіативності цих форм дозволить виокремити спосіб даності цілого в суб'єктивному досвіді як підґрунтя для класифікації видів єдності, а отже, видів осмисленості, адже різні форми відношення зв'язку до цілого, як різні способи репрезентації цілого, мають по-різному виступати у їхньому переживанні (досвідчені).

Тож питання можна звести до запитування про основу єдності, яка виступає або як альтернативна, або як доповнювана щодо безумовного, і визначає варіативність цілого та єдності як психічного явища (як переживання цілого) у взаємозв'язку з його досвідченням.

Формулюючи інакше: якщо безумовне як підстава єдності постає регулятивним утворенням щодо ряду як нормативного утворення і, відповідно, метарегулятивним щодо розмаїття, що унормовується правилом (нормою як правилом зв'язку елементів у ціле), то ряд, у свою чергу, виступає регулятивним утворенням щодо зв'язаного за правилом ряду розмаїття.

Припускається, що основою розмаїття виступає здатність чуттєвості до афіціації, тобто до пасивного зазнавання впливу. Тоді ряд – часовий чи просторовий – як регулятивне утворення, може розумітися в трьох аспектах:

– може йтись або про ряд як нормативний чинник, і тоді регулятивний вплив ряду має бути надбудованим над тим впливом, що обумовлює розмаїття;

– ряд може розумітися як субстрат впливу, і здатність до афіціації є здатністю самого ряду зазнавати вплив і внаслідок такого впливу виступати як наповнений ряд;

– зрештою, можна говорити про двоякість розуміння ряду, коли його не розглядають як альтернативу, а як взаємодоповнюване утворення. У такому випадку ряд виступає одночасно регулятивним чинником щодо розмаїття та субстратом для правил упорядкування розмаїття (категорій), тобто виконує роль схематизму.

У будь-якому випадку виникає питання щодо того, що виступає основою зв'язку між розмаїттям і рядом, а отже, є основою єдності того ряду, який завершено через його наповнення. Перш ніж ставити питання про основу зв'язку між формою (нормою як правилом зв'язку) та змістом (елементами зв'язку), слід прояснити, що виступає основою змісту, у цьому випадку – розмаїття. Оскільки будь-яке розмаїття є множиною, то питання може зводитися до виокремлення основи множинності.

У першому наближенні можна постулювати, що таку основу єдності розмаїття доцільно визначати через термін «загальність» у її відмінності й протиставленні безумовності. Водночас зрозуміло, що це вочевидь не означає переведення міркування зі схеми послідовності як основи ряду в одночасність як основу альтернативної форми єдності, адже, нагадаємо, припускається наявність функціональних відносин між частинами цілого та динамічних відносин загалом. Тож загальність як основа єдності розмаїття радше специфікує схему ряду як основу міркування, у якій зберігаються відносини послідовності, які доповнюються відносинами завершеності.

Якщо виходити з тези, що загальність є відмінною щодо безумовного підставою єдності, то саме вона має виступати основою варіативності єдності. Відповідно, варіативність єдності як характеристики того чи іншого виду цілого постає залежною від загальності як її підґрунтя, що передбачає неоднорідність самого загального.

Якщо зв'язаність є способом існування частин у формі цілого, а загальність – підставою цілого (і єдності як його характеристики), то загальність постає підставою розмаїття, що упорядковується за правилом у те чи інше ціле. Інакше кажучи, вона є підставою множинності, оскільки розмаїття є нічим іншим, як множиною.

Можна зафіксувати специфічний ряд умов для загального аналізу зв'язку частина – ціле, а саме: загальне → множинне → ціле. При цьому на межі переходу між множинним і цілим слід виокремлювати регулятивний чинник (норму), що задає правило такого переходу (зв'язку), тобто впорядковує множинне по правилу ряду (який є основою для застосування правила синтезу – категорії). Тоді метарегулятивний по відношенню до множинного чинник, що складає основу єдності у формі цілого як завершеного ряду (безумовне), теж має бути надбудованим на межі цього переходу та власне впливати на застосування правила синтезу до впорядкованого рядом розмаїття.

Тоді питання полягає в адекватності цієї схеми для аналізу зв'язку частина – ціле, оскільки в першому наближенні видається, що розкриття потребує сам перехід між загальним і множинним: варіативність загального зумовлює варіативність множинного, яке підлягає упорядкуванню. Відтак уточнення потребує те, що становить основу варіативності загального як підстави варіативності розмаїття, адже саме це в підсумку постає як доповнювана щодо безумовного основа цілого (і єдності). Йдеться про таку підставу, яка забезпечує наповнення ряду, оскільки варіативність утворення розмаїття очевидно впливає на спосіб його включення до ряду, а отже, на спосіб доведення ряду до завершення.

У цьому сенсі завершення може здійснюватися через опосередкування причинністю. Тоді воно постає у формі цілого як світу; або ж навпаки, через опосередкування субстанціональністю – і тоді воно звершується у формі внутрішнього досвіду.

Іншими словами, тут потребує прояснення все та ж основа здатності підведення під правило, але підведення не під правило синтезу (категорію),

а під правило упорядкування, тобто не під правило розсуду, а під правило апріорних форм споглядання.

Звичайно, загальне може покладатися як результат узагальнення. Тоді, до прикладу, у межах онтології Аристотеля можливим є узагальнення одиничних речей, їхніх властивостей і відношень між ними. Перекладаючи це на мову аристотелівської логіки й спираючись на структуру простого атрибутивного судження як певну форму цілого, можна зауважити, що узагальненню підлягають об'єкти (логічний суб'єкт), предикати, а також відношення між ними (логічна зв'язка).

Відповідно, результатом узагальнення можуть постати три нетотожні множини:

- множина суб'єктів;
- множина предикатів;
- множина зв'язків.

Це дає певною мірою вичерпний ряд можливих чистих видів множинності, а відповідно й можливих чистих видів відношення множинного до цілого, у межах яких елементи цих множин можуть виступати не стільки у вигляді частин та, відповідно, підґрунтя можливих видів безумовного, скільки у вигляді можливих способів відношення між основою множинності (загальним) та основою її синтезу (безумовним) як способу забезпечення логічної повноти з одного боку та варіативності суб'єктивного досвіду – з іншого.

Тут важливо зауважити, що результат узагальнення слід розуміти як певне ціле, нетотожне загальному, адже в такій поставі загальне передує множинному. Зрештою, тут питання може зводитися до того, як можливе просте атрибутивне судження у своїй структурі, або, іншими словами, що є підґрунтям розрізнення структурних елементів такого судження як певної форми цілого.

Виходячи зі структури простого атрибутивного судження, можемо зауважити три нетотожних одне одному способи відношення до цілого як до підґрунтя нетотожних видів досвіду й відповідно видів зв'язаності, представленої в досвіді. Зокрема, множина логічних суб'єктів дозволяє

зауважити те, що в кантівській термінології проходить під іменем агрегату, тобто такого цілого, що є сукупністю (множиною) непов'язаних між собою частин, проте пов'язаних всередині себе.

Тож у контексті суб'єктивного досвіду можна зауважити, що такий спосіб зв'язку виступає підґрунтям переживання конкретного (окремого), де окреме виступає таким репрезентантом цілого, що постає внутрішньо зв'язаним і протиставляється тим видам цілого, що утворюються в межах інших способів завершення ряду шляхом доведення до безумовного.

Іншими словами, окреме як результат узагальнення логічних суб'єктів тісно пов'язане з досвідом світу. У цьому контексті окреме, мислиме як внутрішньо зв'язане, водночас постає підставою зв'язку тією мірою і в тій площині, у яких воно розглядається як не зв'язане, тобто як таке, що може бути зв'язане тим чи іншим способом.

Зокрема, воно може бути зв'язане логічно – шляхом віднесення до поняття як форми мислення, або емпірично – через віднесення до іншого такого ж окремого.

Якщо стисло підсумувати, то можна дійти висновку, що досвід світу ґрунтується на здатності переживати зв'язок як посередника – не стільки самого цілого, складеного з частин, скільки частин як уже зв'язаних. У цьому контексті частина постає нічим іншим, як умовою зв'язку. Частина як умова зв'язку репрезентує зв'язок як наявний, але потенційно відкритий до переструктурування. Інакше кажучи, окреме як внутрішня зв'язаність означає складеність із частин, що й становить умову потенційної відкритості до зовнішнього зв'язку, тобто до можливості переструктурування частин у нове ціле. Тож логічний суб'єкт уможлиблюється як ціле, складене з частин, де частина виступає необхідною умовою цілісності, а зв'язані частини (ціле) дано в досвіді як окреме.

Натомість узагальнення предикатів утворює множину, на підставі якої можливо окреслити таке ціле, що постає як просте, тобто як таке, що не складається з частин.

У контексті суб'єктивного досвіду це дає підстави стверджувати, що відповідний спосіб зв'язку виступає підґрунтям досвідчення одиничного, де одиничне постає носієм характеристик простоти, неподільності й водночас інтенсивності.

Іншими словами, одиничне як узагальнення логічних предикатів тісно пов'язане з досвідом суб'єкта (внутрішнім досвідом) не лише тому, що шляхом доведення до безумовного залишає просте й неподільне як основу єдності ряду властивостей, а шляхом відношення до цілого розкриває неподільність як невід'ємну приналежність цілому, але й тому, що одиничне як елемент суб'єктивного досвіду виступає тут репрезентантом зв'язку як посередника цілого, що складається з частин, де частини дані окремо від цілого. Якщо стисло підсумувати, то можна дійти висновку, що досвід суб'єкта ґрунтується на здатності переживати ціле як дане, проте дане опосередковано – через зв'язок. Йдеться про даність зв'язку як такого, без безпосередньої даності елементів (частин), що в ньому пов'язані, або, у граничному випадку, поряд із їхньою даністю. Логічний предикат уможлиблюється як ціле, що не складається з частин; простота в цьому разі виступає необхідною умовою приналежності. Водночас зв'язок як частина цілого, що репрезентує ціле як таке, дано в досвіді як переживання одиничного.

Отже, якщо порівнювати, то сукупність одиничних речей (логічних суб'єктів) репрезентує ціле у вигляді конкретного, тобто внутрішньо зв'язаного, а сукупність властивостей (логічних предикатів) репрезентує ціле у вигляді зв'язку, тобто властивість є ніщо інше, як зв'язок, по відношенню до якого ціле виступає редукованим у ньому й даним через його посередництво.

Менш однозначною постає можливість окреслення специфіки сукупності, де предметом узагальнення у вигляді частини виступає логічна зв'язка, оскільки в цьому випадку проблематизується саме однозначне розуміння предмета узагальнення. Зокрема, не важко помітити можливість співвіднесення попередньо зауважених сукупностей з кантівськими апріорними поняттями категорії кількості: предикатів із поняттям одиничного, логічних суб'єктів

із поняттям множинного. Відповідно, узагальнення логічних зв'язок має давати в результаті таке ціле, що є системно пов'язаним у формі органічної сукупності поєднання частин, або, інакше кажучи, органічним цілим, у якому «всяка частина слугує цілому, а ціле – всякій частині» (Кант, с. 32).

При цьому зрозуміло, що у випадку простого атрибутивного судження це судження власне і є таким цілим. Утім, попри наявність необхідного результату узагальнення, неочевидним залишається спосіб його отримання шляхом співвіднесення з відповідною частиною простого атрибутивного судження. Адже логічну зв'язку можна інтерпретувати щонайменше двояко, що, відповідно, має приводити до двох нетотожних сукупностей як результатів узагальнення. Зокрема, логічну зв'язку можна розуміти як відношення між суб'єктом і предикатом – тоді йдеться про множину відносин, де ціле постає як результат віднесення. Натомість, якщо розуміти логічну зв'язку як зв'язок між суб'єктом і предикатом, то йдеться про множину зв'язків, де ціле постає як результат зв'язування.

Як можна переконатися, проблематичність тут пов'язана з тим, що незалежно від того, як розуміти логічну зв'язку, у будь-якому випадку проблематично говорити як про сукупність зв'язок як органічне ціле (адже зв'язка виступає тут необхідною умовою цілісності, а не результатом), так і про сукупність як таку, тобто про множинну зв'язок (адже зв'язка тут є формальною, тобто однотипною для будь якого змісту, а тому постає як одиничне, а не множинне). Інакше кажучи, можливим є висновок, що загальне в цьому випадку дано не через множинне, а через одиничне: однотипність указує на те, що загальне як підстава єдності не обов'язково реалізується через множинність.

Крім співвіднесення з кантівським апіорним поняттям цілого як певним дороговказом щодо можливостей узагальнення логічної зв'язки, також можна пригадати й специфіку зведення до безумовного ряду умов диз'юнктивного судження, яке інтерпретується як повнота можливостей. Відповідно, поряд із досвідом світу й досвідом суб'єкта (як елементами суб'єктивного досвіду),

воно може бути співвіднесеним із досвідом трансцендентного. Тоді логічну зв'язку можна розуміти не стільки як зв'язок чи відношення між частинами судження, скільки як правило зв'язку, яке по відношенню до цілого виступає тим, що, на перший погляд, лежить поза межами цілого.

Тобто правило зв'язку не є ані частиною, що може бути зв'язана, ані зв'язком, який може встановлюватися за правилом. Водночас воно встановлює межі цілого. Якщо ж розглядати межу як частину того, що вона обмежує, то правило постає як специфічна частина, яка репрезентує ціле у спосіб, відмінний від репрезентації через посередництво зв'язку. Зрештою, опосередкування через межу як правило зв'язку має виступати окремим підґрунтям специфіки даності цілого в межах суб'єктивного досвіду – у формі переживання цілого через специфічні види єдності, тобто в колі специфічних психічних явищ осмисленості.

Якщо у випадку конкретного (окремого) йдеться про частини та їхню внутрішню зв'язаність, у випадку одиничного – про простоту й неподільність, а отже й про зв'язок як опосередковану даність цілого (де простота, неподільність та інтенсивність є властивостями зв'язку), то у випадку загального, яке дано не через множинність, а безпосередньо, вочевидь якраз і йдеться про межу як правило зв'язку, тобто правило входження в множину. Водночас загальне як підґрунтя множинного слід розуміти як можливість множинного, тобто загальне – це потенційно можливе розмаїття, де підґрунтям його варіативності виступає варіативність способу його утворення.

Відповідно, утворене в різний спосіб розмаїття (множина) – це множина, утворена за різними правилами. Правило синтезу розмаїття в ту чи іншу форму єдності вочевидь має співвідноситися зі специфікою того правила, відповідно до якого розмаїття було обумовлене у своєму існуванні. Тобто правило наповнення ряду має співвідноситися з правилом утворення розмаїття. Зрештою, правило утворення розмаїття – це ніщо інше, як правило наповнення загального як потенційної множини тим змістом, що робить загальне множиною актуальною, де це правило є правилом обмеження, тобто створення меж наповнення.

У випадку множини предикатів правило функціонує як критерій, що дозволяє наповнювати загальне відповідно до приналежності властивості та утворювати логічні класи в логічній площині аналізу, а в психологічній площині аналізу вести мову про одиничне як спосіб даності цілого у вигляді зв'язку, де цей зв'язок постає як досвідчення властивості (предикату). Відповідно, властивість можна також визначати як специфічний вид осмисленості, де досвідчується ціле як результат зв'язку, без досвідчення його частин. При цьому загальність, що виступає основою в такому досвідченні, може бути визначена як спорідненість.

Тоді у випадку множини суб'єктів правило функціонує у вигляді внутрішньо зв'язаного цілого та відповідає тому, що в логічній площині аналізу постає як поняття й відповідно дозволяє наповнювати загальне через утворення логічних родів і видів. У психологічній площині аналізу це створює підґрунтя для досвідчення окремого як внутрішньо зв'язаного цілого. Отже, загальність, що виступає основою в такому досвідченні, може бути визначена як типовість.

Зрештою, єдність правила зв'язку та того, що зв'язане за цим правилом, розкриває судження як форму цілого в логічній площині аналізу. У психологічній площині це дозволяє вести мову про єдність досвіду, або, що еквівалентно, про тотожність особистості. Ця єдність у специфіці смислового явища проявляється, тобто досвідчується, через характеристику переживання як безперервність досвідчення.

Якщо виходити з того, що основою відношення зв'язку до цілого виступає загальне у варіантах його множинності або одиничності, то слід акцентувати, що хоч загальне й можна вважати результатом узагальнення, все ж існує певна суперечність у такому покладенні. Адже предмети такого узагальнення – чи то структурні складові атрибутивного судження як форми, чи то конкретне атрибутивне судження як результат пізнавальної активності щодо одиничних речей і їхніх властивостей – усе ж є результатами досвідчення. Відповідно, загальне як результат узагальнення в розкритій варіативності виступає не як основа, а як наслідок досвідчення.

Якщо ж ставиться питання про основу, то необхідно розкривати те, що передує досвідченню – підґрунтя, яке робить можливим сам процес досвідчення.

З іншого боку, хоча різні види гіпотетичних множин (логічних суб'єктів, предикатів і зв'язок) дозволяють вести мову про можливі чисті способи відношення загального через множинне до цілого як завершеного ряду, непряшеною залишається варіативність суб'єктивного досвіду.

Ця варіативність може постати поруч із усталеними формами цілого – досвідом світу, досвідом суб'єкта й досвідом трансцендентного, або поза ними, або на їхньому перетині. Вона проявляється як специфічні способи досвідчення цілого, зокрема як досвід етичний, естетичний, практичний, сакральний, повсякденний та інших видів переживання.

Щодо загального, яке не є результатом узагальнення, та, відповідно, результатом досвідчення, то варто зауважити наступне. Якщо загальне є основою, на якій формується розмаїття, що підлягає подальшому упорядкуванню на основі правила ряду й упорядковується у форму цілого, яке через опосередкування зв'язком у його досвідченні стає елементом структури суб'єктивного досвіду у вигляді певних психічних явищ, то загальне має бути дане в певний спосіб до досвідчення, тобто апріорно, якщо використовувати кантівську термінологію.

Якщо це приймається, то питання полягає у способі даності загального як певного субстрату (матеріалу), на основі якого формується ціле. У такому випадку правило упорядкування виконує функцію нормативного чинника, тобто здійснює регулятивний вплив по відношенню до загального.

Ряд як нормативний чинник (чи то числовий ряд у формі простору, чи то числовий ряд у формі часу), – це ніщо інше, як спосіб даності загального. Іншими словами, те, що в кантівських критичних рефлексіях обґрунтовано як апріорні форми споглядання, це ніщо інше, як інструменти схоплення загального.

Простір (як і час) дозволяє схопити «все», тож вони й постають не лише як інструменти аналізу, тобто створення розмаїття на основі попередньо схопленого, але й як інструменти концептуалізації (схоплення) всього, що передує категоризації як інструменту синтезу.

Отже, ряд як нормативне утворення обґрунтовується як нормативний чинник, що здійснює регулятивний вплив по відношенню до загального як основи розмаїття, а не є в рецептивній позиції по відношенню до чуттєвої афіціації, де схопити «все» й означає упорядкувати загальне в такий спосіб, щоб на його основі можна було диференціювати частини (множину).

Хоча, нагадаємо, що безумовне як регулятивний чинник по відношенню до ряду та метарегулятивний по відношенню до розмаїття теж розкривається як активний чинник, що впливає на ряд як норму упорядкування розмаїття, визначаючи та спрямовуючи його до завершення. При цьому категорії все ще виступають нормативним правилом синтезу частин розмаїття в ту чи іншу форму цілого (виконують регулятивну функцію по відношенню до розмаїття).

Тоді постає питання, чи категорії як правила синтезу мають універсальне застосування до будь-якого «всього», що схоплено та диференційовано тим чи іншим способом, чи ж для кожного схопленого та впорядкованого (диференційованого) за правилом ряду правила інтеграції (синтезу) мають бути специфікованими.

Ілюстративним у цьому контексті може бути гайдеггерівське міркування про екзистенціали як способи аналізу буття в їхньому протиставленні категоріям. Тут буття постає тим «всім», що схоплене у відношенні до самого себе й проявляється у специфічних формах досвіду, де екзистенціали виконують роль цілком специфічних категоріальних інструментів, а їхня специфіка визначається особливостями того «всього», що підлягає досвідченню.

Сам факт покладання принаймні двох нетотожних інструментів схоплення «всього» свідчить про те, що «все», схоплене за допомогою різних інструментів концептуалізації (схоплення), не співпадає, а отже насправду схоплюється не «все», а лише те, що стає «всім» у результаті схоплення. Звичайно, можна

пригадати, що з кантівських міркувань випливає більш універсальний статус часу по відношенню до простору, адже простір охоплює лише те «все», на основі якого уможливується досвід реляцій, або досвід окремого, чи, іншими словами, досвід екстенсивних величин як основи зовнішніх реляцій через опосередкування досвідом причинності.

Звідси зрозуміло також, що це розрізнення робить нагальним цілий ряд запитунів та уточнень. Насамперед, окрім необхідності прояснення співвідношення інструменту концептуалізації (ряду) й інструменту категоризації (категорії як правила синтезу елементів ряду) актуалізується інтерес щодо того, чи обмежується варіативність інструментів охоплення «всього» вказаними формами ряду. З іншого боку, це обумовлює відкритість і необхідність пошуку як меж варіативності «всього» й того загального, на основі якого воно охоплюється, так і відкритість щодо того, чим виступає те «все», що охоплюється. Оскільки різне «все» співвідноситься із засобами (інструментами) його концептуалізації, через які воно й постає, виникає питання про адекватність (валідність) інструменту охоплення щодо того, що саме охоплюється.

З іншого боку, виникає необхідність з'ясування того, як співвідносяться інструментальні функції ряду як нормативного чинника, а саме: як співвідносяться функція охоплення «всього» та функція аналізу (урізноманітнення) «всього», які очевидно мають бути прямо пов'язані з функціями категоризації (синтезу), оскільки охоплене через правило ряду розмаїття вже постає як наповнений ряд і, відповідно, завершення ряду має співвідноситися зі способом його наповнення.

Отже, можна дійти висновку, що незалежно від способу покладання загального – чи як результату узагальнення, чи як результату охоплення, – його місце у схемі «загальне → множинне → ціле» дозволяє локалізувати проблематичність передусім у переході «загальне → множинне». Саме на цьому етапі множинність розкривається у співвіднесенні з досвідченням і водночас постає як підґрунтя варіативності цілого, що впорядковується в ту чи іншу завершену форму.

Якщо ілюструвати цю проблематичність на прикладі конкретних форм завершеного цілого, то можна сформулювати низку таких запитань:

– як відбувається «стрибок» у світ як форму цілого (постає досвід світу), тобто перехід від загального через окреме у світ, де «все» охоплюється через простір і завершується як світ;

– як продукується досвід суб'єкта, тобто перехід від загального через одиничне у суб'єкт, де «все» охоплюється через час та завершується як душа (у кантівській термінології);

– як продукується досвід трансцендентного, тобто перехід від загального через правило в ідеал чистого розуму, де «все» охоплюється як єдність правила зв'язку та зв'язаного за правилом.

Із наведених ілюстрацій можна зауважити, що варіативність досвідчення розмаїття як способу даності цілого дозволяє інтерпретувати саму схему системного аналізу зв'язку як необхідного елементу системи «частина – ціле» як певну форму цілого, у межах якої предметом досвідчення постає її серединний член. Водночас поза розглядом залишається питання повноти цієї схеми, що потребує уточнення нормативних і метарегулятивних чинників, які надбудовуються над переходами її частин, забезпечують їхнє здійснення та виступають підґрунтям досвідчення загалом і специфіки його даності в суб'єктивному досвіді зокрема.

Утім, покладання непредставлених елементів саме як чинників дає підстави зберігати відношення послідовності, унаслідок чого означена схема постає не як статична дескрипція відношень, а як така, що передбачає відтворення динаміки переходів між її елементами. У цьому вимірі ціле та спосіб його співвіднесення з досвідом через зв'язок розуміються як результат розгортання динамічного процесу.

З іншого боку, забезпечення повноти вочевидь має вирішуватись у випадку конкретизації цієї схеми на тому конкретному зв'язку, де реалізується динамічне відношення частина – ціле, тобто після її редукції на конкретний тип системи. У межах цієї розвідки йдеться про специфіку зв'язку між формою

організації психічного та носієм психічного, де останній постає як те загальне, що через впорядкування за правилом (у його схопленні) виступає підґрунтям організації психічного в ту чи іншу форму завершеного цілого.

Питання насправду полягає в тому, посередником якого цілого виступає той зв'язок (який репрезентує ціле як ціле), що досвідчується в межах суб'єктивного досвіду в певній варіативності множинного, яка вже має відношення не лише до того загального (носія психічного), на основі якого постає, але й до того цілого (форми організації психічного), у межах якого постає як той чи інший досвід.

Зрозуміло, що тут робиться спроба намітити правила переходу однієї форми організації цілого в іншу, де те ціле, що виступає основою переходу, дане не у формі своїх частин, а у формі цілого, тобто опосередковано, через той зв'язок, що утворюється на частинах і репрезентує ціле як ціле. Тоді питання полягає в тому, яке ціле виникає як зв'язок певних елементів і виступає носієм психічного (виконує функцію загального), але в межах форм організації психічного може бути дане не прямо, а лише опосередковано – через своє досвідчення, обмежене цими формами організації?

Зрештою, якщо поставити під сумнів, що все схоплене є «всім» – а така відповідь видається очевидною, оскільки простір і час як різні інструменти концептуалізації зумовлюють різні результати, а відтак і неспівпадіння або принаймні неповноту «всього» як результату схоплення різними рядами, – то проблематичність зміщується до іншого питання: чому те, що схоплено в означений спосіб, досвідчується (дане до переживання) саме як «все»? Якщо ж «все» постає лише черговою формою опосередкованої даності зв'язку в його досвідченні, тобто є смисловим переживанням, то розуміння смислу як опосередкованого досвідчення зв'язку – як частини цілого поряд або поза безпосереднім досвідченням його елементів – набуває статусу не лише пояснювального принципу щодо різноманіття психічних явищ, а й підґрунтя гносеологічного запитування.

Тобто загальнопсихологічна теорія смислу, якщо її можна вибудувати, має пояснити не лише роль і статус осмисленості як психологічного явища, що функціонально розкривається як надання особистісної значущості певним психічним явищам і речам (суб'єктивну значимість), що є традиційним напрямом пошуків у межах загальнопсихологічного дискурсу (Шевченко, 2012; 2022). Важливо розкрити смисл як елемент суб'єктивного досвіду, що складає не лише підгрунття розмаїття психічних явищ через розкриття того цілого, що досвідчується через переживання зв'язку як посередника цього цілого, а й підгрунття можливості пізнавальної активності по відношенню до того чи іншого цілого, яке й дано через різні варіанти смислу як основу об'єктивної значимості.

Іншими словами, варіативність способу відношення зв'язку до цілого та варіативність його репрезентації через досвідчення в межах суб'єктивного досвіду як основа об'єктивної значимості мають складати альтернативу як тих гносеологічних побудов, які покладають в основу пізнання можливість безпосереднього досвідчення одиничних речей і їхніх властивостей, так і тих, які виходять з можливості безпосереднього схоплення сутності речей, або тих, які об'єктивну значущість вважають залежною від структури пізнавальних здібностей. Адаже питання може ставитися й по-іншому, а саме: яке ціле репрезентується у зв'язку та досвідчується через його опосередковану даність, і як досвідчення цього зв'язку уможлиблює досвідчення елементів, що безпосередньо в ньому не представлені й тим самим складають підгрунття помилок (адже зрозуміло, що психологічна теорія, яка має пояснити пізнавальну активність, має також пояснити й можливість помилок у цій активності). Зрештою, альтернативні пояснення помилковості теж зрозумілі, адже сутність викривляється через її матеріалізацію, одиничні речі можуть неадекватно відноситися до форм мислення як їхній зміст, а апіоризм слабо пояснює помилки пізнання, хоч і встановлює межі його адекватності.

Водночас, якщо єдність правила зв'язку і того, що поєднане за цим правилом, розглядати як окреме відношення зв'язку до цілого, то постає

можливість говорити не лише про структурну неоднорідність самого цілого, а й про неоднорідність його репрезентації як цілого. Така репрезентація здійснюється через опосередкування у межах форм організації психічного, де отже опосередковується варіативно.

Іншими словами, якщо ціле неоднорідне у своїй структурі, то сукупність структури цілого є його формою, а форма цілого є предметом неоднорідності її досвідчення. Наприклад, якщо поняття як елементарна форма мислення є певною формою цілого, то структурна неоднорідність елементів, із яких форма як підґрунтя цілого складається, дозволяє виокремити такі структурні елементи форми поняття, як зміст, обсяг і межа, де межа є правилом, а єдність правила й того, що зв'язане за правилом, виступає єдністю межі та змісту. При цьому у відношенні до поняття правило (як межа) постає нічим іншим, як його визначенням. Відповідно, воно відображає усталене в логічному аналізі співвідношення між обсягом і змістом поняття: зі розширенням визначення зменшується обсяг і конкретизується зміст; зі звуженням – зростає обсяг і абстрагується зміст. У такому вимірі відношення межі до змісту задає параметр множинності – одиничності як континуальну величину. Водночас у логічному аналізі ці співвідношення встановлюються довільно, тоді як у випадку відношення правила зв'язку до досвіду (як змісту, тобто того, що поєднане за правилом) йдеться, очевидно, про мимовільний характер такої єдності.

Отже, якщо припускається, що ціле в суб'єктивному досвіді дано не прямо (безпосередньо), а саме опосередковано, через зв'язок, то у відношенні до цілого як предмета досвіду структура форми цілого має бути специфічно представлена в межах його досвідчення, адже різні структурні елементи форми цілого мають бути представлені (репрезентовані) в межах досвіду в опосередкованій формі.

Тут важливо акцентувати, що єдність правила зв'язку й того, що зв'язане правилом, припускає можливість виокремлення основи цієї єдності, адже входження межі як окремого елемента в структуру цілого як системоутворювального може бути окремим динамічним процесом,

що припускає свою регуляцію, чим створюватиме підґрунтя для розрізнення єдності як переживання різних видів цілого, а саме:

- цілого, що включає правило зв'язку у свою елементну структуру;
- цілого, що не включає правило зв'язку у свою елементну структуру.

Ця варіативність цілого може бути розглянута як підґрунтя варіативності нормативних переживань і смислових переживань загалом, а з іншого боку, як підґрунтя варіативності завершення ряду в тій чи іншій формі того цілого, що дано до переживання як «все», тобто завершене ціле – як то світ чи душа.

До прикладу, можна зауважити, що правило зв'язку (межа як структурна одиниця форми цілого) може бути дане в переживанні у вигляді вимоги. Натомість сам зв'язок, який опосередковано репрезентує ціле як таке і, відповідно, може бути представлений у досвідченні окремо від його змістових складових (частин цілого) або навіть без них, постає у формі переживання значущості.

Окрім того, це ілюструє положення про те, що частини цілого, співвіднесені зі змістом як структурною одиницею форми та її обсягом, обмеженим правилом (межею), є опосередкованими, тобто не мають прямого й безпосереднього представлення в досвідченні. Відтак те, що постає як результат пізнавальної активності (у кантівській термінології – явища), не є прямим відображенням структури зовнішньої дійсності, а виступає опосередкованим відображенням структури цілого.

Якщо провідну опосередковуючу роль відіграє зв'язок, то актуальним стає запитування не стільки про елементну базу цілого, скільки про способи опосередкованого досвідчення того цілого, яке має різне структурне упорядкування форми. Зрозуміло, що ціле, яке містить правило зв'язку як свою структурну складову та одночасно здатне існувати без нього, постає підґрунтям варіативності досвідчення різних форм цілого. При цьому, якщо зв'язок між носієм психічного та формою організації психічного розглядати як динамічну систему, де зв'язок розуміється як емерджентна властивість, яка виникає на елементах взаємодії та постає як те ціле, що є результатом взаємодії, тобто

носій психічного складає собою елементну базу й утворене на ній ціле, яке виступає потім як об'єкт цілісного впливу та підґрунтя форм організації психічного, то носія психічного також можна розуміти як загальне, схоплене в той або інший спосіб (через той чи інший інструмент схоплення), а форми організації психічного постають як те, що виникає внаслідок впливу на ціле як носія психічного.

Таке формулювання має сприяти пошуку відповіді на питання – яке ціле виникає як зв'язок певних елементів і виступає носієм психічного (виконує функцію загального), проте не зводиться до своїх елементів (де незвідність означає, що після того, як ціле утворилося як ціле, вплив на елементи впливає на ціле опосередковано, натомість вплив на зв'язок між елементами є безпосереднім впливом на ціле), при цьому виступає підґрунтям форм організації психічного, які виникають унаслідок впливу на носія психічного як форму цілого, а в межах форм організації психічного може бути даний не прямо, а лише опосередковано – через своє досвідчення, обмежене цими формами організації, а форми організації обмежені зв'язком як формою цілого?

Отже, можна виокремити принаймні два «магістральні» напрями перспектив подальшого просування в дослідженні зв'язку як об'єкта психологічного аналізу, тобто зв'язку між носієм психічного та формою організації психічного. З одного боку, упредметнення потребує те, що виступає носієм психічного, а з іншого – специфіка його опосередкованої даності в межах суб'єктивного досвіду у формі тих чи інших психічних явищ. Останнє завдання полягає у розбудові загальнопсихологічної теорії смислу, що має не лише теоретичне, а й методологічне значення, оскільки передбачає прояснення не тільки виникнення психічних явищ, а й способів їхнього дослідження.

3.3 Життя як об'єкт психологічного запитування

Якщо питання про те, що виступає носієм психічного, сформулювати в розгорнутій формі, то тим самим можна абстрагувати з нього ряд вимог, які висуваються до відповіді на таке питання. Отже, якщо ставиться запитання про те, яке ціле виникає як зв'язок певних елементів і виступає носієм психічного (виконує функцію загального), але не зводиться до своїх елементів – при цьому незвідність означає, зокрема, що після утворення цілого вплив на окремі елементи опосередковано впливає на ціле, тоді як вплив на зв'язок між елементами є безпосереднім впливом на ціле – і водночас таке ціле слугує підґрунтям форм організації психічного, що виникають унаслідок впливу на носія психічного як форму цілого, а в межах цих форм організації психічного воно може бути дане не прямо, а лише опосередковано через власне досвідчення, обмежене відповідними формами, які, у свою чергу, обмежені зв'язком як формою цілого, – тоді можливо експлікувати низку вимог до явища, яке має цим вимогам задовольняти, і, відповідно, розуміти його як відповідь, що відшукується, а саме:

- емерджентність;
- незвідність;
- динамічність і відтворюваність;
- цілісність;
- опосередкованість.

Відповідно, цим вимогам може відповідати таке явище, як життя. Зокрема тому, що:

- у першому наближенні не складає проблем зауважити ту елементну базу, на якій воно виникає, проте до якої воно не зводиться;
- воно постає як той зв'язок, що репрезентує ціле як ціле;
- такий зв'язок є динамічним, тобто постійно відтворюється та підтримується;

– такий зв'язок є основою по суті рефлексивного зв'язку між життям як цілим і способом його опосередкованої даності носію життя як цілому (що й складає предмет рефлексивності – див. Губа, 2024; 2025), чим обумовлює варіативність форм організації психічного, у межах яких психічні явища виникають унаслідок впливу на зв'язок як посередника цілого (ще раз для ясності – життя як емерджентне явище, що виникає як зв'язок елементів, і зв'язок життя з самим собою, що виникає за умови його опосередкування як цілого, – це різні зв'язки);

– у його даності носію життя як посередника ціле постає як первісний психологічний факт, тобто обумовлює виникнення й динаміку психічних явищ.

Із цих тез зрозуміло, що тут ідеться ні про що інше, як про задачу прояснення об'єкта психологічної науки.

У межах психологічного дискурсу доволі тривалий час була експліцитною дискусія про предмет психологічної науки, початок якої ознаменувався тим, що в історико-психологічному дискурсі проходить під рубрикою період відкритої кризи, і яка перманентно протікала до кінця ХХ сторіччя, адже сьогодні, у ХХІ сторіччі, проблематика предмета психології так жваво не обговорюється.

За таких умов прояснення об'єкта психології відійшло на другий план, адже тривалий час таким об'єктом визначалася людина. Лише з певною інтеграцією в загальну психологію того знання, що складає собою предмет зоопсихології, де не останню роль відіграла дискусія про визначення наявності свідомості у тварин, а вагомим критерієм виступала наявність больової чуттєвості, відбулася своєрідна «дегуманізація» об'єкта психологічної науки, хоча, як бачимо, і з гуманістичних настанов.

У деяких практиках психологічного дискурсу об'єктом психології визначається психіка, утім це навряд знімає необхідність рефлексії тої ситуації, яка утворилася з «розчиненням» усталеного об'єкта серед низки форм живого, адже за неможливості загальноприйнятого визначення змістовного навантаження терміна «психіка», покладання останньої як об'єкта

психологічного запитування відтворює радше ситуацією використання тимчасового рятувального круга, аніж надійної основи наукового поступу.

Висловлюючись дещо спрощено й метафорично, якщо під об'єктом розуміти те, до кого звертається запитування, а під предметом те, що ми дізнаємося в результаті відповіді, і що, отже, постає як знання (за умови адекватного методу, тобто адекватної постановки запитання), то предметом наукового доказування тут виступає ніщо інше, як об'єктивна значущість зв'язку між об'єктом і знанням про нього. Якщо ми звертаємо своє запитування до «психіки», а отримуємо знання про людину (при цьому доволі часто про конкретну людину, а не про людину як вид), то очевидною є ситуація, де змішалися об'єкт і предмет, а точніше, відбулася їхня підміна.

Утім також зрозуміло, якщо визначати психологію як науку про життя, вона жодним чином не перебирає на себе предметну зацікавленість біології. Предметом психології не є життя як «спосіб існування білкових тіл через постійний обмін речовин» або як самопідтримувана хімічна система, здатна до дарвінівської еволюції (за визначенням НАСА; Benner, 2010). Натомість предметом психологічного інтересу є життя як первісний психологічний факт – тобто факт даності життя його носієві. З цього факту випливають способи, форми та механізми цієї даності, а також сукупність психологічних і психічних явищ, що виникають із нього та реалізуються в межах конкретних форм зв'язку носія життя з цим життям.

Зрозуміло також, що в лоні психологічної науки життя як об'єкт запитування – позиція далеко не нова. Зокрема, її можна зауважити вже з теоретичних побудов класичної психоаналітичної теорії, які мали на меті увиразнити неоднорідність психічної архітекtonіки. Безумовно, слід визнати, що психоаналітичне запитування відбувається в межах класичної раціональності, хоч деякими дослідниками й провадиться думка, що психоаналітичний підхід є початком некласичної раціональності в межах психологічного запитування (Лебединська, 2012, с. 14). Втім предметне

увиразнення психоаналітичне запитування знаходить саме у взаємозв'язку з тим об'єктом, до якого воно звернене.

Іншими словами, зберігається класична ситуація раціонального пізнання (Фурман, 2025), де об'єкт та суб'єкт не лише розділені, але й предметом об'єкт стає внаслідок адекватного методу запитування (пізнання), де адекватність досягається за рахунок відтворення повторюваності «відповідей» об'єкта на систематично повторювані «запитання» суб'єкта. Тобто об'єкт психоаналітичного запитування не конструюється внаслідок такого запитування, щоб «відповісти» та знову розчинитись у невизначеності, а існує незалежно та цілком визначено й поза ситуацією запитування.

Плутанина вочевидь пов'язана з тим, що адресатом психоаналітичного запитування зазвичай розуміють несвідоме (Лебединська, 2012, с. 15–17; Трач, 2021, с. 150). Хоча, зважаючи на чисельні акцентування біологізаторської позиції у психоаналізі, цілком зрозуміло, що об'єктом у побудованій так психології виступає саме життя, а заміна його на несвідоме – це якраз іще один приклад підміни об'єкта на предмет запитування.

Водночас це робить зрозумілою позицію, у якій психічне не розглядається як окрема субстанція, а виступає атрибутом – не матерії, а самого життя. Звідси зрозумілою є й предметна специфіка психоаналізу, яка з'являється там, де життя перестає бути суто біологічним фактом і стає психологічним. Цю думку підтверджують численні включення психоаналітичного підходу у межі рубрики, що у філософському аналізі позначається як «філософія життя». І це зрозуміло, адже життя як психологічний факт постає тоді, коли стає даним самому собі й проявляється у формі «жаги до життя», або у формі «життєвого пориву», як це термінологічно увиразнив А. Бергсон (Кулик, 2024), у формі «жадання влади» за Ф. Ніцше (Ніцше, 2021), або як «інстинкт самозбереження» чи «Ерос» у З. Фрейда (Фрейд, 2021) та його численних послідовників (Лебединська, 2012, с. 27).

Виходячи з цього, цілком зрозумілою стає й природа тієї неоднорідності, яка приписується психоаналітичним змінним, що є до певної міри умовною, адже з рефлексій психоаналітичної побудови слід дійти висновку, що життя дане носію психічного (живому) як ніщо інше, ніж бажання жити, тобто в тому визначені, що зазвичай підводиться під термін «воно» з усіма подальшими припущеннями щодо його властивостей і обмежень, які впливають із цих властивостей. Самі обмеження набувають увиразнення через введення в психоаналітичну теорію інших форм організації психіки, які виступають як регулятивні чинники стосовно первісної форми даності життя, оскільки вони покликані унормувати, направити та визначити життєвий порив. Іншими словами, якщо конструювати топіку психологічної структури, виходячи з уявлень про життєвий потяг, то стає очевидним, що йдеться про ускладнення структури цього потягу, своєрідне «виращування» з нього структур Его та паралельне формування структур Над-Я з несвідомого, які водночас зберігають генеральну лінію воління до життя через контроль над структурами Его, щоб зрештою зберегти життя у його прагненні жити.

Звідси випливає, що якщо розглядати життя як дане у формі бажання, то можна стверджувати, що бажання є однією з форм даності життя його носієві, проте очевидно, що цією формою способи даності не вичерпуються.

Своєрідну інтерпретацію життя як об'єкта психології надає також загальнопсихологічна теорія діяльності, яка дозволяє уточнити предметну специфіку способів даності життя його носієві. Зокрема, якщо виходити з позиції, що психіку можна визначати як функціональний орган діяльності, де діяльність опосередковує зовнішнє та внутрішнє через свою предметність (М'ясоїд, 2017, с. 65), то логічним є розширення цього визначення: психіка виступає не просто функціональним органом життєдіяльності, а конкретним чуттєвим органом життя, який дозволяє відчувати життя і, таким чином, перетворює факт життя як біологічної змінної на факт воління (жаги) до життя як психологічної змінної, тобто первинного психологічного факту. Відчуття, у цьому сенсі, виступає іншою формою даності життя його носієві, яка може

розглядатися або як підгрунття бажання, або як паралельна йому. Життя, що відчуває себе живим, відрізняється від життя без такого відчуття; життя, що відчуває потяг до життя, не тотожне простому переживанню життя.

Отже, у питанні форми даності життя його носієві можна провести паралель із ньютонівським визначенням простору як «чуттєвилища Бога», де, відповідно, душу слід було б визначити як чуттєвилище життя. Таке метафоричне увиразнення вочевидь співвідноситься зі схоластичними побудовами тих середньовічних філософів, які розробляли зміст терміна «загальне чуття» (Махній, 2016).

Втім, якщо життя постає тут тією «матерією», що становить предмет відчуття, то форма організації психічного покладається як орган, рецептивний щодо неї. У гранично спрощеному вигляді це могло б звучати, зокрема, як питання про локалізацію тих «рецепторів», на які життя має здійснювати вплив, у формі їхнього подразнення; водночас варіативність форм даності життя у вигляді тих чи інших психічних явищ (потягу, відчуття) зрештою свідчить про варіативність самих цих «рецепторів».

Це, до певної міри наївне запитування, дозволяє зауважити, що предмет проблематизації, а отже, перспективу подальших пошуків тут складає питання не стільки про форми даності життя його носієві у формі зв'язку через опосередкування, скільки необхідність і варіативність такого опосередкування. Тобто сутність питання полягає в тому, чому опосередкування є необхідною умовою рефлексивного зв'язку між життям як тим цілим, що внаслідок впливу на нього проявляється у формі організації психічного, у межах якого досвідчуються певні психічні явища.

Тут, безперечно, слід застерегти від розуміння душі в межах аристотелівської інтерпретації як форми організації живого, адже нас безумовно цікавить форма організації психічного, що виникає як результат «подразнення» життя самим собою. Тобто співвідношення форми організації живого та форми організації психічного радше дає підстави говорити про регулятивний вплив, а відтак – і про нормативне відношення, яке постає тоді,

коли ми розглядаємо форму організації живого як певний проєкт, що реалізується й підтримується життям у ході життєвого процесу. Інакше кажучи, йдеться про встановлення правила організації елементів у форму цілого, на підставі зв'язку яких і виникає життя як емерджентне явище.

Тоді стає зрозумілим, що форма організації психічного – це не про правило зв'язку елементів, які становлять основу життя, а про правило зв'язку життя із самим собою як цілістю (тобто опосередковано – через зв'язок як частину цілого). Отже, питання опосередкування як необхідної умови такого зв'язку, а також його форм і способів постає однією з вагомих проблем, що потребують подальшої рефлексії.

ВИСНОВКИ

У дослідженні представлено результати комплексного аналізу варіативності змістового навантаження терміна «зв'язок» як об'єкта психологічного дослідження залежно від дисциплінарного контексту аналізу, що визначає його предметну складову. Результати проведеного аналізу дають підстави для формулювання таких висновків.

Підхід щодо уточнення змісту загальнонаукових понять у межах психологічного й соціально-психологічного дискурсу тривалий час практикується як усталений методологічний прийом. Разом із тим, незважаючи на тривалу традицію введення й уточнення змісту загальнонаукових понять у контексті теоретичних і прикладних завдань психологічного дослідження, зберігається проблематика однозначного розуміння змістового навантаження терміна «зв'язок» у разі поєднання його з предикатами «психічне» або «соціальне».

Поняття «зв'язок» як об'єкт соціально-психологічного аналізу може бути уточнене через його упредметнення у термінологічній конструкції «зв'язок між носіями психічного». Водночас в межах соціально-психологічного аналізу предметом аналізу вказаного зв'язку виступає як специфіка зв'язку між різними носіями психічного, так і специфіка його впливу на форму організації психічного. У подальших дослідженнях зазначене має сприяти розкриттю проблематики питання щодо систематики (таксономії) одиниць соціально-психологічного аналізу як підгрунтя варіативності не стільки носіїв психічного, між якими уможливлено зв'язок, скільки варіативності тих форм організації психічного, що обумовлені різним типом / видом зв'язку між відмінними носіями психічного.

У загальнопсихологічному аналізі зв'язок між носіями психічного упредметнюється через опосередковувальну функцію, яку він виконує щодо носія психічного – тих форм організації психіки, що репрезентовані колом специфічних психічних явищ у межах цих форм. У подальших дослідженнях це має сприяти розкриттю проблематики прояснення та увиразнення тих

психічних явищ, які уможливлуються опосередковувальною функцією зв'язку та проявляються як визначене коло індивідуальних і надіндивідуальних психічних явищ. Окремого прояснення потребують принципи й шляхи психологічного дослідження як форм організації психічного, пов'язаних із носієм психічного через опосередковувальну функцію зв'язку, так і варіативності самої опосередковувальної функції зв'язку, що, вочевидь, залежить від тих видів зв'язку, які виступають посередниками.

Аналіз розвитку уявлень про опосередкованість у межах психологічного дискурсу дозволяє розуміти задачу з'ясування закономірності впливу зв'язку (як посередника) на специфіку виникнення / розширення кола психічних явищ у межах тої чи іншої форми організації психічного як окреме завдання методологічного аналізу в межах реалізації принципу детермінізму в практиках психологічного дослідження.

Крім того, зв'язок як об'єкт детерміністичного аналізу дає змогу обґрунтувати зв'язок між носіями психічного в його опосередковувальній функції щодо форм організації психічного саме як об'єкт психологічного дослідження, а також уточнити питання його упредметнення в різних дисциплінарних психологічних підходах до аналізу.

Водночас доцільно уточнити, що в соціально-психологічному аналізі в центрі уваги постає відповідь на питання про те, як зв'язок між носіями психічного впливає на форму організації психічного. Своєю чергою, специфіка впливу зв'язку між носіями психічного визначає не що інше, як специфіку соціально-психологічного зумовлення психічного, що виражається у виникненні кола психічних явищ, які без виконання цієї умови (зв'язку з іншим / іншими носієм / носіями) є неможливими.

Тоді в загальнопсихологічному аналізі первісне запитування полягає в пошуку відповіді на питання щодо специфіки впливу форми організації психічного як окремого виду цілого, а отже, окремого виду зв'язку, на коло тих психічних явищ, що уможливлуються (обумовлюються) цією формою організації в її межах.

Окремим предметом загальнопсихологічного аналізу є випадок, коли зв'язок у своїй опосередковувальній функції розглядається щодо способу даності носієві психічного тієї чи іншої форми організації психічного. У цьому випадку зв'язок виступає як посередник, через який носієві психічного дано пережити певне ціле (форму організації психічного). У подальших дослідженнях це сприятиме розкриттю проблематики специфіки опосередкованої даності форм організації психічного до переживання їхнім носієм, де спосіб такої даності за необхідності проявляється як певне коло психічних явищ у межах тієї чи іншої форми організації психічного. Можна зазначити, що в межах сучасного психологічного дискурсу йдеться про явища, які зазвичай осмислюються через категорію «смысл». Це створює підґрунтя для аналізу впливу способу реалізації опосередковувальної функції зв'язку між формою організації психічного (цілим) та колом психічних явищ (змістами конкретної форми організації) на носія психічного.

З описаним напрямом також тісно пов'язана проблематика режимів досвідчення, де під останніми слід розуміти способи зв'язування, тобто способи продукування форм організації психічного й відповідних способів зв'язку як їхнього посередника, що зрештою обумовлює як різні типи досвіду, у яких по-різному представлено та пережито як зв'язок, так і різні кола психічних явищ, які у зв'язку з цим уможливлуються. Окремим напрямом запитування тут є необхідність аналізу того типу зв'язку, що забезпечує безперервність досвіду, а також тотожність особистості в часі та просторі (зокрема й у різних ментальних просторах).

Зв'язок як об'єкт системного аналізу в психології, у якому він розглядається в контексті співвідношення «частина – ціле», дає змогу обґрунтувати зв'язок між носіями психічного в його опосередковувальній функції щодо форм організації психічного в контексті проблеми цілого. Це дозволяє сформулювати питання про те, як зв'язок, виступаючи посередником між елементами, із яких утворене ціле, а отже, репрезентуючи ціле як таке, представлений як елемент у межах цього цілого.

При такій постановці можливе поєднання підходів до розуміння цілого в межах психологічних інтерпретацій проблеми цілого, де ціле постає як результат взаємодії певних елементів під час свого утворення, а водночас, будучи утвореним, виступає чинником диференціації на елементи, які поза цілим є неможливими, включаючись у них як окрема складова. Іншими словами, зв'язок як емерджентна властивість виникає внаслідок об'єднання елементів у ціле і так само визначає динаміку цілого щодо впливів на нього. Ціле постає субстратом впливу тією мірою, у якій предметом впливу є сам зв'язок; зміна способу зв'язаності передбачає зміну форми організації цілого, а отже – і зміну кола явищ (елементів досвіду), які стають можливими в межах цього цілого.

Якщо зв'язок розглядається не лише як посередник, а й як предмет регуляції, тобто як об'єкт специфічного впливу на його активність, і водночас є емерджентною властивістю, що виникає як результат відношення, то можливість регуляторного впливу може набувати двозначного характеру.

З одного боку, можливість регуляції постає після утворення зв'язку, адже регулятор має мати предмет регуляції – активність чинника, у цьому випадку зв'язку. З іншого боку, зв'язок може регулюватися вже в процесі його утворення. У цьому контексті йдеться про нормативну регуляцію, якщо норму визначати як правило зв'язку.

Норма як правило зв'язку не лише передує самому зв'язку, але й, будучи регулятивним чинником, дозволяє виявити специфіку нормативної регуляції у відмінності від опосередковувальної регуляції. Зокрема, нормативна регуляція як необхідна умова передбачає не лише наявність елементів унормування (тобто зв'язування за правилом) та самого правила, але й можливість впливу на елементи, що підлягають зв'язуванню.

У випадку конкретизації цих тез на такому зв'язку, як зв'язок між носієм психічного та формою організації психічного, де носій психічного виступає елементною базою по відношенню до форми організації психічного як певного цілого, слід дійти такого висновку: якщо форма організації психічного

припускає наявність нормативного та метарегуляційного рівнів, що впливають на процес її утворення й подальшого функціонування, то за необхідністю вони мають виступати як частини цілого. Якщо так, то нормативні й метарегулятивні (по відношенню до норми) утворення мають бути представлені в суб'єктивному досвіді носія психічного у вигляді кола специфічних психічних явищ поряд із явищами осмисленості або у вигляді специфічних видів осмисленості, оскільки їхнє досвідчення (переживання) може бути розглянуте як питання щодо представленості специфіки зв'язку цієї підсистеми (частини) цілого у специфіці її переживання та прояву у формі певного виду досвіду.

Водночас, якщо головну опосередковувальну функцію виконує зв'язок, постає нагальне питання не лише про елементну базу цілого, а радше про способи опосередкованого переживання того цілого, що має різне структурне упорядкування форми. Адже зрозуміло, що ціле, яке містить правило зв'язку як свою структурну частину, або ж не містить його, становить основу варіативності досвідчення різних форм цілого.

Якщо розглядати зв'язок між носієм психічного та формою організації психічного як динамічну систему, де зв'язок постає як емерджентна властивість, що виникає на основі елементів взаємодії та формується як ціле – результат цієї взаємодії, тобто носій психічного становить елементну базу, а утворене на її основі ціле виступає як об'єкт цілісного впливу та підґрунтя форм організації психічного, – тоді носія психічного також можна розуміти як загальне, схоплене певним способом (через відповідний інструмент схоплення), а форми організації психічного постають як те, що виникає внаслідок впливу на ціле як носія психічного.

Таке формулювання в пошуку відповіді на питання про те, яке ціле виникає як зв'язок певних елементів і виступає носієм психічного (виконує функцію загального), проте не зводиться до своїх елементів (де незвідність означає, що після того, як ціле утворилося як ціле, то вплив на елементи впливає на ціле опосередковано, натомість вплив на зв'язок між елементами є безпосереднім впливом на ціле), при цьому виступає підґрунтям форм

організації психічного, які виникають унаслідок впливу на носія психічного як форму цілого, а в межах форм організації психічного може бути даний не прямо, а лише опосередковано, через своє досвідчення – дозволяє дійти висновку, що таким цілим виступає ніщо інше, як життя. Тоді доцільно визначати життя як об'єкт психологічного пізнання, а психологію – як науку про життя, проте не в біологічній інтерпретації терміна «життя», а в психологічній, де життя постає як психологічний факт.

При цьому зрозуміло, що життя як психологічний факт виникає тоді, коли воно, будучи емерджентним цілим, сформованим на основі певних елементів, виступає як носій форм організації психічного. Ці форми постають унаслідок опосередкованої даності життя як цілого своєму носієві і, зокрема, проявляються у формі конкретних психічних явищ.

Іншими словами, форма організації психічного постає як зв'язок між життям і його носієм через різноманіття способів опосередкування цього зв'язку. Отже, питання опосередкування як необхідної умови такого зв'язку, а також його форм і способів, стає однією з ключових проблем, що потребують подальшої рефлексії.

Водночас можна виокремити принаймні два магістральні напрями подальшої рефлексії, у яких зв'язок як предмет досвідчення та переживання проявляється у формі конкретних психічних явищ.

З одного боку, йдеться про психічні явища, що виникають у межах переживання зв'язку між носієм психічного та середовищем його життєдіяльності. З іншого боку – про коло психічних явищ, що постають у межах переживання зв'язку між носієм психічного та формою організації психічного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бесєдіна Г. О. Вплив соціальної теорії П'єра Бурдьє на розвиток сучасних соціально-філософських досліджень теми практик. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2016. № 47 (1). С. 49-60.
2. Бловза П. Чинники становлення соціального капіталу як психологічного ресурсу особистості. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (2). С. 65-78.
3. Бурдьє П. Практичний глузд / пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка, А. Дондюка; за ред. С. Йосипенка. Київ : Укр. центр духовн. культури, 2003. 503 с.
4. Василенко А. Інтерсуб'єктивний підхід до інтенційності та внутрішні об'єкти: Аналітика суб'єктивності та інтерсуб'єктивності. *Філософська думка*. 2020. № (6). С. 27-41.
5. Васютинський В. О. Категорія «колективний суб'єкт» у феноменологічному дискурсі інтерсуб'єктної взаємодії. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2005. № 12 (15). С. 23-37.
6. Васютинський В. О. Феноменологічний зміст спілкування в просторі колективного творіння дійсності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. 2005. Серія 12. Вип. 6 (30). С. 10-17.
7. Васютинський В. О. Інтеракційна психологія влади. Київ, 2005. 492 с.
8. Ватан Ю. П. Структура та сутність метакогнітивної активності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*. 2021. № 3. С. 10-14.
9. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ : Наш Формат, 2018. 216 с.
10. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілого. Київ : Основи, 1998.
11. Вегеш І. Концепт масового суспільства у теорії психоаналізу. *Актуальні проблеми політичної науки*. 2018. № 5. С. 171–177.

12. Вінков В. Ю. Соціально-психологічні особливості набуття молоддю соціального капіталу. *Вісник Одеського національного університету*. 2013. Т. 18, вип. 24. С. 62-70.
13. Вінков В. Ю. Психологічні труднощі набуття соціального капіталу особами, що відчували наслідки воєнного конфлікту. *Проблеми політичної психології*. 2017. № 6 (20). С. 94-106.
14. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : монографія. Луганськ : Ноулідж, 2010. 343 с.
15. Гарькавець С. О. Соціально-нормативна активність індивіда та її психологічні референти : монографія. Харків : Друкарня Мадрид. 2016. 156 с.
16. Горбунова В. В. Індивідуальні поведінкові моделі командної інтеракції: ціннісно-рольовий аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2015. № (35). С. 127-136.
17. Горностай П. П. Група як суб'єкт: співвідношення понять «групова ідентичність» і «ідентичність групи». *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп*. 2012. С. 113-121.
18. Горностай П. П. Психологія малих груп: структура, динаміка, ідентичність. *Педагогічна і психологічна наука в Україні*. 2012. № 2. С. 115-125.
19. Горностай П. П. Поняття групової ідентичності в соціальній психології: історія та методологія питання. *Психологія групової ідентичності: закономірності становлення*. Київ : Міленіум, 2014. 252 с.
20. Городяненко В. Г. Соціологія. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академія, 2002. 560 с.
21. Горохова Л. В. Теорія соціальної дії Макса Вебера перед викликами глобальних трансформацій. *Humanities Studies*. 2023. № (93). С. 18-24.

22. Губа Н. О. Теоретичний аналіз соціально-психологічних факторів виникнення самотності. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 1. С. 53-57.
23. Губа Н. О. Рефлексія: проблематика формулювання концепту. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. №3. С.13-19. URL: <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-2>
24. Губа Н. О. Концептуальні підходи до вивчення рефлексії в історичному поступі науки. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*. 2025. № 2. С. 62-67.
25. Гуменюк О. Концепції психологічного впливу в сучасній психології. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1 (11). С. 34-89. URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/93>
26. Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології : монографія. за наук. ред. М. Слюсаревського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 358 с.
27. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
28. Карпенко З. С. Історичні модифікації принципу детермінізму в психологічній персонології. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. Спец. вип.* 2008. С. 53–59.
29. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., допов. Івано-Франківськ, 2018. 720с.
30. Кирпенко Т. М. Сучасний стан та перспективи вивчення вольової регуляції особистості у психологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми психології: Том VII. Екологічна психологія*. 2017. Вип. 44. С. 92-101.
31. Коваль Г. В. До аналізу проблеми демаркації складових соціально-психологічної таксономії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. № 46 (49). С. 258-267.
32. Коваль Г. До аналізу питання варіативності соціально-психологічних форм психологічного. *Психологічні перспективи*. 2021. № 38. С. 76-95. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-38-76-95>.

33. Коваль Г. В. До питання повноти соціально-психологічного аналізу. *Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку*. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. С. 11-12.
34. Кузнецов Ю. Б. Зигмунд Фройд: народження нової філософії. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4 (66). С. 6-16.
35. Кулик А. Метафізика свободи і творчості у філософії Анрі Бергсона. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Філософія»*. 2024. № 27. С. 10-15.
36. Лебединська І. В. Ідентичність і культура. Досвід психологічної інтерпретації. Київ : Золоті ворота, 2012. 278 с.
37. Лемпій А. О. Деніел Деннет про функціональний характер людської самосвідомості. *Філософські обрії*. 2015. № 33. С.137-146.
38. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс : підручник. Київ : Каравела, 2004. 456 с.
39. Лук'яненко Р., Гур'євська О. Фаталізм та детермінізм з точки зору фізики. *Наука – виробництво*. Збірник тез доповідей здобувачів вищої освіти LIV наук.-тех. конф. викладачів, аспірантів та співробітників. Кропивницький : ЦНТУ, 2023. С. 36-38.
40. Максименко С. Д. Загальна психологія. Вид. 3-тє, перероб. та допов. Київ : Центр учбової л-ри, 2008.
41. Максименко С. Д. Генетична психологія учіння людини : монографія. Київ : Слово, 2017. 206 с.
42. Максименко С. Д., Пасічник І. Д. До питання методології когнітивної психології. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. № 24. С. 3-6.
43. Махній М. М. Історія психології : навч. посіб. Київ : Слово, 2016. 472 с.

44. Москаленко В. В. Становлення суб'єкта економічної соціалізації як проблема психологічної науки. *Москаленко В., Говорун Т., Дембицька Н. та ін. Соціально-психологічні засади становлення суб'єкта економічної соціалізації*. Київ : НАПН, Інститут психології ім. Г. С. Костюка, 2011.
45. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 506 с.
46. Музика О. Л. Ціннісна детермінація становлення та розвитку обдарованої особистості. *Актуальні проблеми психології. Т. VI: Психологія обдарованості*. 2015. 11. С. 6-19.
47. М'ясоїд П. А. Психогенетична проблема і моністичний принцип у психології розвитку. *Психологія і суспільство*. 2003. № 3 (13). С. 26-47.
48. М'ясоїд П. А. Психологічне пізнання як предмет історичного метатеоретичного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2016. № (63). С. 64-90.
49. М'ясоїд П. А. Психологія та епістемологія. *Психологія і суспільство*. 2017. № (68). С. 56-73.
50. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Фрідріх Ніцше ; пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 352 с.
51. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
52. Папуча М. В. Вплив переживання ситуації невизначеності на психологічний добробут особистості. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*. 2024. № 2. С. 37–41. URL: <https://doi.org/10.32782/psyspu/2024.2.7>
53. Папуча М. В. Проблеми психології переживання : монографія. Ніжин : Вид-во НДУ ім. Миколи Гоголя. 2019. 191 с.

54. Подшивайлова Л. І. Аксиоматичний підхід як засіб подолання понятійної невизначеності у психології. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. 2010. Т. 2. Вип. 5. С. 229-233.
55. Практикум з соціології для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання / М. В. Бірюкова, В. О. Болотова, В. В. Бурега та ін.; під заг. ред. Буреги В. В. Харків : НТУ «ХПІ», 2015. 172 с.
56. Сагалаков О. Теорія соціальних ролей в концепції соціальної взаємодії Т. Парсонса та її вплив на вивчення соціальної адаптації особистості. *Вісник ДДПУ. Серія: Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства*. 2019. № (11). С. 80-94.
57. Слюсаревський М. В. Належність до спільноти як соціально-психологічний феномен. *Психологічні перспективи*. 2007. № 10. С. 53-58.
58. Слюсаревський М. М. Соціальна психологія як наука: концептуальні засади, стан і стратегія розвитку. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2008. № 19 (22). С. 3-23.
59. Слюсаревський М. М. Історіогенез соціальної психології як джерело уявлень про її змістовий обсяг, дисциплінарну побудову та науковий статус. *Психологія і суспільство*. 2017. № 2 (52). С. 45-57.
60. Слюсаревський М. М. Наукові уявлення про складові психіки великих груп: спроба інвентаризації. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. № 41. С. 126-156.
61. Соціальна структура суспільства : конспект лекцій для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 054 «Соціологія» за освітньо-професійною програмою «Соціологія» / укл. : Редькіна Г. М. Кам'янське : ДДТУ, 2018. 120 с.
62. Соціальна психологія. 100 запитань – 100 відповідей : тестові завдання, словник термінів, персоналії : навч.-метод. посіб. / укл.: Гордієнко-Митрофанова І., Безкоровайний С., Жванія Т. Електрон. видан. Київ : Яроченко Я. В., 2025. 225 с.

63. Соціологія. Навчально-методичний посібник для студентів / упорядник П. І. Сівчук. Тернопіль : вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2014. 95 с.
64. Спіцина Л. В. Соціально-психологічний аналіз груп. Запоріжжя : ЗДУ, 2001. 37 с.
65. Спіцина Л. В. Історико-психологічний та соціокультурний контекст когнітивного спілкування. *Засади когнітивної психології спілкування*. Колективна монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 97-136.
66. Танчин І. З. Соціологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 351 с.
67. Татенко В. О. Про «еволюційний генезис» у Е. Гуссерля та проблему суб'єктних перетворень психіки в онтогенезі. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4 (18). С.13-36.
68. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: Монографія. Київ : Міленіум, 2008. 216 с.
69. Татенко В. О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
70. Титаренко Т. М. Соціально-конструктивістська природа життєвих завдань особистості. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2008. № 1 (22). С. 131-139.
71. Титаренко Т. М. Постмодерна особистість у динаміці самоконструювання. *Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика*. 2010. № 6. С. 5-14.
72. Титаренко Т. М. Соціально-психологічні практики особистісного життєконструювання. Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних. *Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності*. Київ : Міленіум, 2014. 206 с.
73. Титаренко Т. М. Способи підвищення психологічного благополуччя особистості, що пережила травму. *Психологія: теорія і практика*. 2018. № 1. С. 112-119.
74. Ткаченко О. М. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології. *Психологія і суспільство*. 2009. №1 (35). С.44-133.

75. Трач Р. С. Психоаналіз Зигмунда Фрейда як основа людинознавства. *Психологія і суспільство*. 2021. № 1 (66). С. 150-159.
76. Фрейд З. Психологія сексуальності / Зигмунд Фрейд ; пер. з нім. Є. В. Тарнавського. Харків : Фоліо, 2021. 155 с.
77. Фромм Е. Мистецтво любові / Еріх Фромм ; пер. з англ. В. Кучменко. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 192 с.
78. Фурман А. В. Методологічні оптики типів наукової раціональності: атрибути, параметри, підходи. *Психологія і суспільство*. 2025. № 91 (1). С. 24-79.
79. Фурман О. Взаємоспричинення парадигм, стратегій, класів і методів соціально-психологічного впливу. *Психологія і суспільство*. 2019. № 2. С. 44-65. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2019.02.044>
80. Фурман О., Шафранський В. Гірняк Г. Міжособове спілкування і вплив як осереддя та інструмент соціально-психологічної роботи. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 83-96. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.083>
81. Швалб Ю. М. Соціальне благополуччя як мета діяльності фахівця соціальної роботи у громаді. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2022. №1 (8). С. 62-67.
82. Швалб Ю. М. Психологічні моделі соціалізації особистості. *Екологія життєвого простору людини. Вибрані праці Ю. М. Швалба*. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2020. С. 95-107.
83. Шевченко Н. Ф. Розвиток уявлень про категорію «смысл» в психологічній теорії діяльності. *Психологія і Суспільство*. 2012. № 1. С. 82–88.
84. Шевченко Н. Ф. Психологічна допомога в кризових та екстремальних ситуаціях : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 184 с.
85. Шевченко Н. Ф. Особливості сформованості ціннісно-смыслових настановлень у підлітковому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2022. № 56. С. 189-210.

86. Штомка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів : Колір ПРО. 2020. 800 с.
87. Arora A. Measuring social media influencer index-insights from Facebook, Twitter and Instagram. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 2019. № 49. P. 86–101.
88. Allport G. W. *Personality: A Psychological Interpretation*. Holt, Rinehart & Winston, 1937.
89. Asch S. E. Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. In H. Guetzkow (Ed.), *Groups, Leadership, and Men* (pp. 177–190). Pittsburgh, PA: Carnegie Press. 1951.
90. Benner S. A. Defining life. *Astrobiology*. 2010. № 10 (10). P. 1021-30. DOI: 10.1089/ast.2010.0524
91. Berman R., Katona Z. Curation algorithms and filter bubbles in social networks. *Marketing Science*. 2020. № 39 (2). P. 296–316.
92. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital. *Social Capital: A Multifaceted Perspective* / ed. by P. Dasgupta, I. Serageldin. Washington : The World Bank, 2000. P. 13–39.
93. Granovetter M. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*. 1983. Vol. 1. P. 201–233.
94. Homans G. C. Social behavior as exchange. *American journal of sociology*. 1958. № 63(6), 597-606.
95. Levine J. M. Solomon Asch's legacy for group research. *Personality and Social Psychology Review*. 1999. № 3 (4). P. 358-364.
96. Milgram S. Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1963. № 6 (4). P. 371-378.
97. Moscovici S. E., Mucchi-Faina A. E. Maass A. E. *Minority influence*. Nelson-Hall Publishers, 1994.
98. Parsons T. On building social system theory: a personal history. *Daedalus*. 1970. Vol. 99. № 4. P. 826-881.

99. Putman R. The prosperous community: social capital and public life. *The American Prospect*. 1993. № 1 (35). P. 35-42.
100. Siisiainen M. Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam. *International journal of contemporary sociology*. 2003. № 40 (2). P. 183-204.
101. Sherif M. *The psychology of social norms*. Harper & Brothers, 1936.
URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.264611>
102. Valentim J. P. Sherif's theoretical concepts and intergroup relations studies: notes for a positive interdependence. *Psychologica*. 2010. № (52-II). P. 585-598. URL: https://doi.org/10.14195/1647-8606_52-2_25

Наукове видання
(українською мовою)

Монографія

Коваль Геннадій Валерійович

ЗВ'ЯЗОК ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Редактор *Н. Ф. Шевченко*

Коректор *О. В. Філь*

Підписано до друку 14.04.2026. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Times.
Умовн. друк. арк. 6. Тираж 300 прим. Зам. № 45.

Запорізький національний університет
69011, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Університетська, 66.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5229 від 11.10.2016.